

ԿՐՈՆԱԿԱՆ, ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ, ՊԱՏՄԱԿԱՆ,
ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԵՒ ԱԶԳԱՅԻՆ.

Ա Մ Ս Ա Դ Ի Ր

ԹԻՒ Ժ.

ՏԱՐԻ ԻԱ.

ՀԱՅՏԵՄԲԵՐ 31

ԲԱՎԱՆԳԱՅԻՆՈՒԹՅՈՒՆ

ԿՐՈՆԱԿԱՆ. Պիտրոս Առաքեալը երբէք Հռոմ չէ եկել. (Թարգ.) 571

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ. ԿԻՐԱՎՈՒԱՅ ՀԱՆԳՍՏՈՒԹԻՒՆԸ (Թարգ.) 581

ԱԶԳԱՅԻՆ. Հրովարտակ Պարսից Արեգակնափայլ Նասրէտուն 593

ՉԱՅՏՈՆԱԿԱՆ. Քաղաքաւոր յօրագրութեանց Սինոդի 615
ԳԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՔ 640

ՎԱՂԱՐԱՇՊՈՏ

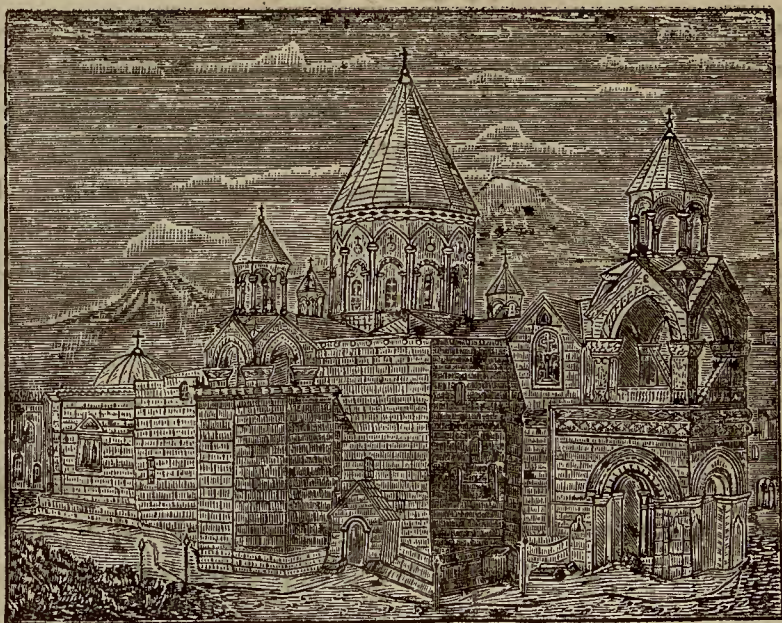
Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՍՐՈՑ ԿԱԹՈՒՂԻԿԷ ԷԶՄԱՆՆԷ.

ՌՅԼԷ—1888

Յ Ո Ւ Յ Ա Կ

ՎԱՃԱՌԵԼԻ ԳՐԵՆԱՑ ՏՊԱԳՐԵԱԼ Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՄԱՅՐ ԱԹՈՒՅՑ
ՍՐԲՈՅ ԷԶՄԻԱԾՆԻ:

	Բ.	Կ.
Աղբիւր բացեալ.	—	20
Այրիմանք.	—	10
Ատուածապաշտութիւն.	—	70
Աթաւ Հայաստանեայց.	—	40
Արարատ ամառգիր Ա. Ի. իւրաքանչիւրն.	2	—
Դատագիրք Բաղդատնական աշխարհագրութեան.	—	50
Դատագիրք Եկեղեցական ձայնագրութեան Հայոց	—	50
Դատագիրք Բնդհանուր պատմութեան Հին դարուց	—	50
Դատագիրք Բնդհանուր պատմութեան Միջին դարուց.	—	50
Դատագիրք քրիստոնէական հաւատոյ Աբէլ եպիսկոպ.	—	10
Դատաստանագիրք Միսիթար Գօշի	3	—
Դատագիրք քրիստոնէական վարդ. Գ. եպիս. Այվաղեան.	—	10
Եկեղեցական պատմութիւն Յուսիկ վարդապետի	1	40
Բնդհանրական Ներսիսի Ննարհաւուց	1	50
Ժամագիրք ատենի	8	—
Ժամագիրք ձեռաց	2	—
Ծաղկաբույ վարդուց սրբոց	—	15
Ծանօթութիւն ի վերայ մասանց սրբոց	—	20
Կաթուղիէ Մայր Եկեղեցի Վարդաշարաստայ	—	20
Կերակուր քահանայից	—	30
Կրօնական բարոյական խորհրդածութիւններ Ա. Բ. Գ.		
Կ. հատորք իւրաքանչիւրն.	—	40
Հոռիմէտական Եկեղեցի:	—	80
Հրահանգ համաշխարհական պատմութեան	—	25
Հնոսխօսական տեղագրութիւն Հայքաստայ	—	40
Հնութիւնք հայրենեաց	—	20
Զոյն բազմաց	—	50
Զոյնագրեալ երգեցողութիւնք ժամադրոց	4	—
Զոյնագրեալ երգեցողութիւնք Ս. պատարագի	2	—
Զոյնագրեալ շարական ձեռաց	60	—
Զոյնագրեալ շարական ի լրումն ձայնարադի	3	—
Զեւնարկ կրօնագի. Ա. Խ. Ա. Քհ. Աղաթանեանց	—	15
Զեւնարկ կրօնագիտութ. Ա. տարի Գիւտ Քհ. Աղանեանց	—	15
Ճանապարհորդութիւն Հովսոփառեղէնի.	—	80
Ճաշոց գիրք	60	—
Մաղթանք վասն հայրապետաց ազգիս	—	20
Մեհիւթիւն Ս. պատարագի Յովհաննէս Արծիշեցւոյ.	—	30
Յաւելուած ձայնագրեալ ժամագրոց	—	20
Նախտիթանք Բ. մասն	—	20
Նախտիթանք Գ. մասն.	—	20

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

ԹԻՒ Ժ. — ՇՐՋԱՆ ԻԱ. 1888 ՏԱՐԻ ԻԱ. ՀՈԿՏԵՄ. 31

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ԹԷ. ՊԵՏՐՈՍ ԱՌԱՔԵԱՂԸ ԵՐԲԷՔ ՀՌՈՄ ԶԷ ԵԿԵԼ. *).

Դաւ էս վէ՛ և ի վերայ այդք վե՛ շինեցեց զէկեղեցի ին՛: Ահա Աւետարանի այն տունը, որ Հռոմի Ս. Պետրոսի այցելաւն՝ սոկեփոյց

(*) Այս տողերը քաղուածարար Հանում ենք մի յօդուածից, որ Բէրլինի համալսարանի փիլիսոփայութեան ուսուցչապետ Պ. Եղուարթ Քելլէրի սոյն նիւթի վրայ հրատարակած աշխատութեան առթիւ տպագրած է *Revue politique et littéraire* (Հանդէս քաղաքական և գրական) ֆրանս. շաբաթաթերթի մէջ:

տառերով դրոշմուած է տեսնում տաճարի գմբէթի շուրջը, այս է Յիսուսի այն խօսքը, որի վերայ Հռոմի եպիսկոպոսները հիմնեցին իրանց գահերեցութեան իրաւունքը միւս բոլոր եպիսկոպոսների վրայ, մի տեսակ բացարձակ իշխանութեան իրաւունք ընդհանուր եկեղեցու վրայ, և Վատիկանի ժողովը Նեոնի ժ. Գ. ղգի նախորդի օրով Պապի անսխալականութիւնը հռչակելով ուղեց այս անտեղի պահանջողութիւնը նուիրագործել: Արաքէա լուսարս ի. ասում է դարձեալ Յիսուս Պետրոսին, Յովհաննու Աւետարանի վերջին գլխում, և այս կէտի վերայ նոյնպէս շեշտում են այն անձինք, որոնք կամենում են Հռոմի գահակալներին մի բացառիկ դիրք տալ Քրիստոսեան եկեղեցու մէջ: Հետաքրքրական է տեսնել թէ կաթողիկոսութիւնը ինչպէս կարողացաւ այս նպաստաւոր եզրակացութիւն հանել իւր համար Ս. Գրքի երկու խօսքերից, որոնցից մէկը իսկապէս բառերի նոյնութեան վերայ է հիմնվում (Պետրոս և վէմ համանիշ բառեր են), իսկ միւսը մի փոխաբերութիւն է, որ Յիսուս ի դէմն Պետրոսի ուղղելով՝ բոլոր առաքեալներին էր ուղղում: Եթէ մինչև անգամ ենթադրենք թէ Յիսուս այս երկու խօսքերով կամեցաւ գլխաւորութիւն շնորհել Պետրոսին միւս առաքեալների վրայ, մի բարձրագոյն իշխանութիւն իւր վարդապետութեան հետեւողների վերայ, ոչ մի իրական փաստ չկայ, որով կարելի լինէր հաստատել թէ երկնաւոր Վարդապետի դիտաւորութիւնն այն էր որ մի ուրիշը յաջորդէր Պետրոսին այդ առաջնութեան մէջ. թէ նա այս խօսքերը արտասանելով ոչ թէ Պետրոսին յատուկ և անձնական պատիւ տալ ուղեց, այլ մի մշտաւոր իշխանութիւն հաստատել, որի առաջին ներկայացուցիչը լինէր Պետրոսը:

Սակայն դիցուք թէ խնդրի այս մասը դեռ կարող է վիճաբանութեան նիւթ լինել, քանի որ Փրկչի յատուկ խօսքերը կան, որ տարբեր կերպով հասկանում և ըստ այնմ էլ մեկնում են: Բայց ինչ ասենք այն անձանց համար, որոնք Պետրոսի գլխաւորութիւնը Հռոմի աթոռի հետ են կապում և նոյն աթոռի հայրապետներին գերիշխանութեան արտօնութիւն են ընծայում բովանդակ քրիստոնէական աշխարհի վրայ: Աւետարանի մէջ Յիսուս ոչ մի տեղ չէ պատուիրում Պետրոսին Հռոմ գնալ և իւր իշխանութեան աթոռը այնտեղ հաստատել: Հռոմը հրէաստանից շատ հեռու էր, և Յիսուս չէր ել մտածում նուաճել

նորան. սուրբ քաղաքը Նորա Համար, ինչպէս և բոլոր Հրէից Համար, Երուսաղէմն էր, և եթէ Աստուծոյ Որդին մտածած լինէր երբէք իւր բարոյական իշխանութեան աթոռը մի տեղ հաստատել, այդ անշուշտ Երուսաղէմում կրլինէր: Երուսաղէմումն էր որ անմահի մահից անմիջապէս յետոյ Նորա աշակերտները հաստատեցին առաջին քրիստոնեայ հասարակութիւնը. եթէ ուրեմն Պետրոս մի տեղ առաջին եպիսկոպոս եղած է, այդ Երուսաղէմումն էր:

Ստոյգ է, կաթոլիկ եկեղեցին հեշտ է համարում այս դժուարութիւնից ելք գտնելու: Պետրոս, ասում է նա, անշուշտ Երուսաղէմի առաջին եպիսկոպոսն եղաւ, բայց նա եղաւ նոյնպէս և Հռոմի առաջին եպիսկոպոսը: Նա ինքը անձամբ փոխադրեց իւր աթոռը Հռոմ, և այս քաղաքը այնուհետեւ քրիստոնէական եկեղեցու գլուխների անփոփոխ աթոռանիստն է եղած: Այս է երկայն դարերէ հետէ կաթոլիկական աւանդութեան հաստատուն հաւատը, և այս հաւատն ունեցողները ընդունում են ոչ միայն թէ Պետրոս առաքեալն է հիմնել Հռոմի աթոռը, այլ նաև թէ նա քսան և հինգ տարի կամ մի քառորդ դար է նստել նոյն աթոռի վերայ: Մինչև անգամ մի համոզում էր կազմուել թէ Պետրոսի յաջորդներից ոչ ոք չպիտի կարողանայ առաքեալի տարիներից անցնել, և կաթոլիկական բարեպաշտութիւնը աստուածային նախախնամութեան մեծամեծ խորհուրդների կատարումը ուղեց նկատել Պիոս Թ. ըրդի հայրապետութեան մէջ, որ «Պետրոսի տարիներից» շատ աւելի երկար տևեց:

Արդ, Պետրոս առաքեալը իրօք Հռոմ եկած է: Այս է արդի պատմական գիտութեան յուզած կարևոր խնդիրը, այն գիտութեան՝ որի առաջ աւանդութիւնները միայն այն պայմանով ստոյգ արժէք ունին, եթէ դրական տեղեկութիւններով են հաստատուում կամ գոնեա հաւանականութեան հակառակ չեն: Պէտք է խոստովանել որ Հռոմի պապերի իշխանապետական ձգտումները, որոնք երբեմն մինչև անհեթեթութեան են հասնում, առաջին կարևորութիւն են տալիս այս խնդրի լուծմանը: Եթէ դուրս գայ թէ ոչ միայն պատմական ստուգութեան, այլ նոյն իսկ ամենայն հաւանականութեան հակառակ է Պետրոսի Հռոմ գալն ընդունել, նոքա որոնք իրանց այս առաքեալի

յաջորդներն են անուանում մեծ հարուած կըստանան իրանց իշխանասիրական հետամուտութիւնների նկատմամբ, հատուած, որից անկարող կըլինին նորից ոտի կանգնել:

Պազուց է արգէն որ այս խնդիրը արծարծուած է գիտնականների կաճառի մէջ: Պ. Եղուարդ Գեյլէր, Բէրլինի համալսարանի սւսուցչապետը, հեղինակ բազմաթիւ աշխատութիւնների քրիստոնէութեան սկզբնաւորութեան վրայ, սորանից մի քանի տարի առաջ յիշեալ խնդրի վրայ մի նշանաւոր հետազոտութիւն հրատարակեց, որի էական մասերը կաշխատենք ամփոփել այստեղ:

Քրիստոնէութեան ամենահին յիշատակարանների մէջ ոչ մի վկայութիւն չենք գտնում, որով կարելի լինէր հաստատել թէ Պետրոս առաքեալը Հռոմ եկած է: Այս հանգամանքը անկարելի է մոռացմամբ կամ զանցառութեամբ բացատրել, քանի որ Պետրոսի վրայ ուրիշ առիթներում խօսք է լինում և այսպիսի նշանաւոր ինդիք, որպիսին է առաքեալի ուղեւորութիւնը Հռոմ քարոզութեան նպատակով, չէր կարող հարկաւ առանց յիշատակութեան մնալ: Բնդհակառակն Պօղոսի թղթերը և Գործք Առաքելոյը ցոյց են տալիս մեզ նորան իբրեւ Հրէաստանում բնակող և Տեառն եղբայր Յակոբոսի հետ հրէութիւնից դարձած քրիստոնէայ հասարակութեան գլուխ: Մի տեղ կայ միայն նոր Կտակարանի գրքերի մէջ, որ ենթադրել է տալիս ոմանց թէ, Պետրոս բնակել է Հռոմում, և յատկապէս Պետրոսի առաջին թղթի այն տեղը, ուր խօսք է լինում Բաբելոնի մասին, և ուր Բաբելոն ասելով ուզում է իբրեւ թէ Հռոմը հասկացնել: Բայց այդտեղ Բաբելոն անունը միայն մի պայմանով կարող է Հռոմ նշանակել, այն է որ յիշեալ թուղթը այն անձինը չլինի որին ընծայում է: Արդարեւ Հռոմը քրիստոնէականների լեզուի մէջ միայն ներոնի հալածանքից սկսած Բաբելոնի խորհրդաւոր և անարգական անունը ստացաւ, այն հալածանքից, որի զոհերից մէկն էլ, ինչպէս ուզում են հաւատացնել, Պետրոս առաքեալն եղաւ: Թուղթը կարող է ուրեմն Պետրոսի Հռոմ գնալու վերաբերմամբ նպատաւոր գրութիւն համարուիլ միայն այն պայմանով որ անվաւեր ճանաչուի. բայց այն ժամանակ նա, իբրեւ վկայութիւն, իւր մեծ արժէքը կը կորցնէր:

Բնագիրներից հանած տպագոյցների վրայ պէտք է աւելացնել

բարոյական պատճառները: Ի՞նչ շարժասիթ կարող էր ունենալ Պետրոս Հրէատառնը թողնելու և գալ Հասմ Աւետարանը քարոզելու համար: Բաւական է Առաքելական թղթերը բանալ, որ տեսնենք թէ նախնական եկեղեցու մէջ հէնց սկզբից երկու հոսանք կար: Քրիստոսի աշակերտների մեծ մասի համար քրիստոնէութիւնը մի տեսակ բարձր և ազնուացած հրէութիւն էր: Եբրայական ժողովուրդը մնում էր առաջուան պէս Աստուծոյ ընտրեալ ժողովուրդը: Յիսուս էլ եկել էր ոչ թէ օրէնքները լուծելու, այլ լրացնելու համար: Երանք առաքեալները եբրայական կրօնի մէջ սնուած լինելով, սկզբում կամենում էին որ նորահաւասները նոյն կրօնի բոլոր սովորութիւնները կատարեն, թրիատութիւնից սկսած մինչև անսուրբ կերակուրներ ուտելու արգելքը: Հրէական ժողովրդին յատուկ բնազդմամբ նոքա ինորշում էին ուրիշ ազգերից և չէին էլ կարծում թէ քրիստոնէութիւնը պէտք լինի նոցա մէջ տարածել, կամ գտնեա հարկաւոր էին համարում նախապէս հրէական կրօնին ծանօթացնել նոցա, որպէս զի յետոյ աւելի կադարեալ կրօնի ծանօթութեանը հասնեն: Այս ոգին էր տիրում հրէայ քրիստոնէականների մէջ:

Այս առաջին հոսանքի հակառակ՝ քրիստոնէական միւս հոսանքը ամենից առաջ և գլխաւորապէս հեթանոսների դարձն ունէր աչքի առաջ: Հրէատառնը մերժել էր ճշմարիտ Աստուծոյ, բայց այդ Աստուծոյ մնում էր աշխարհը: Յաւիտենականի ընտրեալ ժողովուրդը երեսը դարձրել էր իւր Մեսիայից, և այժմ որ այդ ընտրեալ ժողովուրդը մերժուեցաւ, հեթանոսները պէտք է բռնէին նորա տեղը: Քրիստոս խաչի վրայից բազուկները բաց անում և ազգերը իրան էր կանչում. պէտք էր ուրեմն գնալ հեթանոս աշխարհին աւետել բարի համբաւը:

Քրիստոնէութիւնը ըմբռնելու այս երկու եղանակներից երկրորդը Պօղոսին էր: Նա ամենայն իրաւամբ արժանի է հեթանոսների առաքելաւ կոչուելու: Ինչպէս որ քրիստոնէական աւանդութիւնը անուանել էր նորան: Այն օրից որ Պօղոս Քրիստոսի վարդապետութիւնը հալածողից Դամասկոսի ճանապարհի վրայ նորա ամենաջերմ պաշտպանն էր դարձել, երբէք իւր բռնելու ճանապարհի վրայ չէր վարանել: Դուրս գալով հրէատառնից, նա գնացել էր ուղիղ դէպի հեթանոս ազգերը, և էպի

Յոյները և Հռոմայեցիները: Նա ունէր իւր յատուկ յայտնութիւնը, իւր ուղղակի հրամանը անընդմիջաբար Քրիստոսից ընդունած, որ ցոյց էր տուել նորան իւր առաքելութիւնը: Նա ունէր իւր քրիստոնէութիւնը, որ նոյնքան լայն ու մարդասիրական էր, որքան միւսը նեղ ու փակ էր. ոչ թլփատութիւնն էր հարկաւոր համարում նա, և ոչ հին օրէնքի ուրիշ ծէսերի ու արարողութիւնների պահպանութիւնը: Արդարացումը հաւատով է լինում և ոչ հին օրէնքի գործադրութեամբ, որ լաւ էր անչափահասների համար, և այսուհետեւ աւելորդ էր Հօր Աստուծոյ որդւոց համար, որոնց Քրիստոս եկել էր ազատելու: « Զայս գիտեմք, ասում է Պօղոս Գաղատացւոց թղթի մէջ, եթէ ոչ արգարանայ մարդ ի գործոց օրինաց, եթէ ոչ ի հաւատոյն Յիսուսի Քրիստոսի »:

Երկու վարդապետութիւնները պէտք է միմեանց հետ ընդհարուէին և մի մեծ վէճ յարուցանէին, որի պատմութիւնը կարելի է տեսնել Պօղոսի Գաղատացւոց գրած թղթի մէջ: Արդ ի՞նչ էր կանգնած այս վէճի մէջ Պօղոսի առաջ, եթէ ոչ Պետրոսը, որ հարկաւ հրէայ քրիստոնեաների մէջ ամենից աններողամիտը չէր ի բնէ, բայց և այնպէս պաշտպանում էր սոցա հայեացքը, չէր համարձակում հակառակել նոցա, նոցա պէս խորշում էր Պօղոսի բռնած ընթացքից և չէր ուզում հրաժարուել հին օրէնքի բազմապատիկ սովորութիւններից: « Յորժամ եկն Կեփաս յԱնտիօք, ասում է Պօղոս, ընդդէմ դարձայ նորա. քանզի գոգ իբրեւ ստգտեալ էր «: Եւ փոքր ինչ յետոյ աւելացնում է. « Ասեմ ցԿեփաս առաջի ամենեցուն, եթէ դու որ հրէայդ ես՝ հեթանոսաբար և ոչ հրէաբար կեաս, ղեալքդ «արեալ» հեթանոսաց լինել հրէաբէն »:

Այսպիսով մի տեսակ բաժանումն ընկաւ քրիստոնէական գերդաստանի երկու մասերի մէջ. Պետրոսը հրէայ քրիստոնեաների գլուխը մնաց, Պօղոսը հեթանոսութիւնից դարձած քրիստոնեաների. մէկը Աւետարանի պատուէրի զօրութեամբ, միւսը Դամասկոսի յայտնութեան զօրութեամբ. « Հաւատացեալ է ինձ Աւետարանն անթլփատութեան, որպէս Պետրոսի ի թլփատութեան »: Բնական է ուրեմն Պօղոսին Գաղատիայից և Նիքեոսից յետոյ տեսնել Փիլիպպէում, Թեսաղոնիկէում, Աթէնքում, Կորնթոսում և վերջապէս Հռոմում: Հռոմ կանչում էր նորան

յատկապէս իւր մեծ պաշտօնը: Հեթանոսական աշխարհը նուաճելու համար՝ պէտք էր կայսրութեան մայրաքաղաքը նուաճել, պէտք էր Հռոմը դարձի բերել. և մենք տեսնում ենք արդարեւ որ Պօղոս Հռոմը այցելելու առթիւյ օգտւում է, բնակութիւն է հաստատում այնտեղ և եկեղեցի է հիմնում, իսկ երբ բացակայ է լինում Հռոմից կամ հանգամանքները արգելք են լինում նորան հաւատացեալների մէջ գտնուելուն, իւր թղթերով քարոզում ու խրատում է նոցա: Պօղոսի քարոզութիւնը թերի կրկնէր, եթէ Հռոմը, որ իւր գլխաւոր նպատակն էր, իւր գործունէութեան շրջանից դուրս մնացած լինէր, Բայց ի՞նչ նշանակութիւն կարող էր ունենալ Հռոմը թլփատութեան առաքելի, հրէական սովորութիւնների կողմնակցի, Երուսաղէմի եկեղեցու գլխի համար: Ոչինչ չէր կարող Պետրոսի ուշագրութիւնը դարձնել Հռոմի վրայ, և եթէ նա եկած լինէր այնտեղ քարոզելու, ներելի է կարծել թէ Պօղոսի ընդունելութիւնը չէր գտնիլ մեծ մայրաքաղաքի հեթանոսների կողմից: Հրէաստանում պէտք է մեռած լինէր նա, ինչպէս որ այնտեղ ծնել ու ապրել էր. եթէ իւր վարդապետի պէս նահատակուեցաւ, այնտեղ ընդունած պիտի լինէր նահատակութեան ոլլասակը: Թէ չէ, անկարելի է երևակայել թէ ի՞նչ հանգամանք, ինչ ստիպողական պատճառ կարող էր համոզել նորան թողնել Հրէաստանը կամ Ասորիքը հեռաւոր Խաւիա գալու համար: Այսպիսի մի տեղափոխութիւն յանձն առնելու համար՝ հարկ էր որ Պետրոսը նախապէս հրաժարուէր այն ուղղութիւնից, որ այնքան ժամանակ պաշտպանել էր և Պօղոսի հայեացքը ընդունէր քրիստոնէութեան վրայ:

Եթէ Պետրոս եկել է Հռոմ, պէտք է որ կամ Պօղոսից առաջ եկած լինի, կամ նորա հետ, և կամ նորանից յետոյ, եթէ Պօղոսից առաջ է եկել, ի՞նչպէս է լինում որ նախնական եկեղեցու ամենահին գրուածները այդ մասին ոչինչ յիշատակութիւն չեն անում: որ Պօղոսի թղթերի մէջ յիշուած այնքան անձանթ անունների շարքում, Պետրոսի անունն անգամ չէ գտնուում, որ նորա անձի կամ ներկայութեան վերաբերմամբ ոչ մի ակնարկութիւն չկայ այդ թղթերի մէջ, որ Պործք Առաքելոցը Պետրոսի անունն վրայ կատարեալ լռութիւն է պահում:—Եթէ նա Պօղոսի հետ է եկել Հռոմ, ինչպէս որ ա-

սուր՝ է երբեմն կաթողիկոսական աւանդութիւնը: Ինչից է որ Գործոցի երկու վերջին գլուխները, որոնք այնքան որոշ մանրամասնութիւններով են պատմում Պօղոսի ուղևորութիւնը Կեսարիայից Հռոմ, Պետրոսի անունն անգամ չեն յիշատակում ուղևորների թվում: Պետրոսի որ, ինչպէս կաթողիկոսներն ասում են, եկեղեցու ճշմարիտ և միակ գլուխն է: Միւս կողմից, ի՞նչ պատճառ պիտի ունեցած լինէր Պետրոս, որ ոչ ամբաստանուած էր Պօղոսի հետ, ոչ էլ նորա պէս Հռոմի քաղաքացի էր, որ կարողանար կայսերական դատարանին բողոքել, ի՞նչ պատճառ կամ ի՞նչ հնարաւորութիւն պիտի ունեցած լինէր նա յիշեալ ուղևորութիւնը յանձն առնելու Պօղոսի հետ:— Եթէ վերջապէս, և այս վերջին ենթադրութիւնն է որ կարող է առաջ բերուիլ, Պետրոս ամէն աւանդութիւնների հակառակ՝ Պօղոսից յետոյ է եկել Հռոմ, ի՞նչպէս հաշտեցնենք այս հանգամանքը այն երկարատև եպիսկոպոսութեան հետ որ Հռոմը տալիս է Պետրոսին, կամ ի՞նչ հաւանական պատճառ տանք այս անագան տեղափոխութեանը, որ ամենայն հաւանականութեան հակառակ է և ոչ մի վկայութեամբ չէ հաստատուում:

Ոչ միայն քրիստոնէական թուականութեան առաջին դարի վկայութիւններից ոչ մէկը Պետրոսի Հռոմ գնալը չէ յիշատակում, այլ նոյն դարի միակ վկայութիւնը, ուր Պետրոսի և Պօղոսի անունները միասին ենք գտնում, հակառակն է հաստատում: Կղեմէսի մի ժամանակն է այդ, որ գտնվում է առաքելական հայրերի գրուածների մէջ և որի հեղինակը հաւանականաբար այն Տիտոս Փլաքիոս Կղեմէսն է, որ իբրև քրիստոնեայ 96 թուականին նահատակուեցաւ Դումիտրիանոսի հրամանով: Այս նամակը գրուած է Հռոմից Կորնթոսի եկեղեցուն, ուր գոտութիւններ էին ծագել: Հին Կոստանդնուպոլսի հանուած ալ և այլ վկայութիւններից յետոյ, նամակի հեղինակը գոտութիւնների աղիտալի հետեանքները ցոյց տալու համար աւելացնում է. « Պետրոսի գէմ եղած անիրաւ հակառակութիւնները ոչ միայն մի կամ երկու անախորժութիւնների, այլ բազմաթիւ փորձութիւնների ենթարկեցին նորան, որով և հաւատի համար նահատակուելով՝ երանելիների օթեանը մտաւ: Նոյնպէս և Պօղոս աղիտալի տարածայնութիւնների պատճառով

սյարտաւորութեցաւ ոտակալի կերպով մաքառել հաւատացեալների խոտացուած պսակն ընդունելու համար, նոյն պատճառով է որ նա եօթն անգամ շղթայուեցաւ, արտորուեցաւ և քարկոծուեցաւ: Ճշմարտութիւնը աւետելով Արևելքում և Արևմտքում, նա ձեռք բերեց հաւատի հերոսներին վերապահուած փառքը, և արգարութեան օրէնքը աշխարհին ուսուցանելուց, իւր ընթացքը Արևմտքում աւարտելուց իւր հաւատի մեծութեան ասպացոյցը կառավարութիւնների առաջ տալուց յետոյ, նա հեռացաւ այս աշխարհից և իբրեւ անյողգողդ կրօնաւիրութեան կատարելատիպ՝ սրբերի բնակարանը մտաւ: — Խ^ոհ է նշանակում մի այսպիսի նամակ, որ անկասկած Հռոմից է գրուած, եթէ ոչ այն՝ որ Պօղոսը Բնակ տարել է Աւետարանը Արևելք և Արևմտք և Բնակ իւր ընթացքը աւարտել է Արևմտքում: Եթէ Պետրոս էլ Պօղոսի նման նահատակուած լինէր Հռոմում, միթէ նամակը նորա մասին էլ չէր վկայել և Պօղոսին տուած գովեստներին մասնակից չէր անել նորան: Եթէ Պետրոսը եղած լինէր Հռոմի ճշմարիտ եպիսկոպոսը, Եկեղեցու գլուխը և Քրիստոսի փոխանորդը, ինչպէս որ պնդում են Հռոմի գահակալները, ինքան աւելի ընդարձակ յիշատակութիւն եղած կը լինէր նորա մասին:

Այսպիսով Պետրոս առաքեալի Հռոմ գալու և այնտեղ նահատակուելու պատմութիւնը ոչ այլ ինչ է եթէ ոչ մի առասպել, նման այն բաղմամբիւ առասպելների, որ այլ և այլ ժամանակներում հիւսուել են նշանաւոր անձանց վրայ, և այդ առասպելը, ըստ Գելլերի, կազմուել է ոչ վաղ քան Բ-րդ դարի երկրորդ քառորդին, վասն զի Կղեմէս Ագարի վերջերում, և գործը Առաքելոցը, որ խմբագրուեցաւ 125 թուականի մօտերը, ոչինչ տեղեկութիւն չունին նորա մասին*):

Ահա եզրակացութեանն է հասնում Գելլերը իւր հետազոտութեան մէջ: Տարակոյտ չկայ որ այսպիսի խուզարկութիւնների մէջ ենթադրութիւնը միշտ մեծ տեղ ունի. չէ կարելի մամբամտիկական ճշգրութեամբ ասպացուցանել ճշմարտու-

(*) Գելլերը երկարօրէն խօսում է այս առասպելի ծագման և հետզհետէ կրած փոփոխութիւնների վրայ ընդարձակ պատճառաբանութիւններով, որոնց յիշատակութիւնը շատ հեռու կը տանէր մեզ:

թիւնը, Սակայն և այնպէս պէտք է համաձայնել որ հաւանա-
կանութիւնը միանգամայն այն դրութեան կողմն է որ հաստա-
տում է թէ Պետրոս առաքեալը երբէք Հռոմ եկած չէ, և բո-
լորովին հակառակ է այն դրութեանը որ հակառակն է պըն-
դում: Երբ տեսնում ենք թէ որպիսի արագութեամբ են կազ-
մելում առասպելները, մանաւանդ հաւատի ազդեցութեան
ներքոյ, մի աւանդութիւն, որ վերաբերում է ամէնից ուշ 67
թուին կատարուած իրողութիւններին, և որի առաջին հետքը
գտնվում է լսկ հետեւեալ դարի երկրորդ քառորդում, մեծ
յարգ չէ կարող ունենալ պատմութեան առաջ: Բնական է սա-
կայն որ այն օրից երբ Հռոմի եպիսկոպոսները սկսան գահերի-
ցութեան ետեւից լինել և իրանց Եկեղեցուն մի նախապատ-
ուութիւն սեպհականել միւս եկեղեցիների վրայ, որ համապա-
տասխանում էր իրանց նստած քաղաքի նախապատուութեանը
աշխարհի միւս քաղաքների վրայ, բնական է, ասում ենք, որ
նոքա կամենային իրանց Եկեղեցին նախնական Եկեղեցու երկու
ամենափառաւոր անունների հովանաւորութեանը տակ դնել,
և ներկայանալ աշխարհին միանգամայն իբրեւ Պետրոսի և Պօ-
ղոսի յաջորդներ, Երբ միանգամ Պետրոսի և Պօղոսի միա-
ժամանակ Հռոմում բնակելու և միեւնոյն հալածանքով մեռ-
նելու աւանդութիւնը հաւատացեալների կողմից ընդունե-
լութիւն գտաւ Հռոմի գահակալները ամէն ջանք արին այդ
հաւատը իրանց ձեռքերով ուղղելու, աճեցնելու և պողա-
բեր անելու:

Ահեկի Ժ. և Ապրիլ Ժէ, յերիցս երանեալ հայրն մեր ի սուրբ
Հայրապետն Յովհանն Ուննացին: Յայտարարութիւն բանից ի
նուաստէ Վարդանայ, ի ինդրոյ տեսուն Համապատկայ Արհի Ե-
պիսկոպոսի մեծի Աթոռոյն Հաղբատայ առ որ սկիզբն նախա-
դրութեան ճառիս պատասխանի է:

Պայծառ ջահն Արեւելից Եկեղեցեացո, այրն քրիստոսազգեաց
Երիզորիս, բնախօսել կամելով զբոլորը ումն աստեղաձև ցոլ-
մանցդ՝ որ դործի յաճախ ի յօդ այդր, ոչ այլ ինչ ասաց պատ-

ճառ, քան թէ, հողմն վերնաշարժ ասէ. անցանէ ի ներքո, թանձր և ցուրտ օդոյ, որ լինի մերձ առ երկիր և ջուր, և նիզ եգեալ տանի շփէ ընդ յատակ և ջերմ օդոյ մերձ յարփին, և յայնմանէ ճապաղին փայլատակմունք լուսոյ, զոր կոչեմք աստեղս թռուցեալ: Որպէս և ձերդ՝ հարկեցոյց զմիաս մեր հոծ և ցրտացեալ. փութայ առ երկին ձգել ի մաքուրն տեղի, առ ի գոյացութիւն աստղանշոյլ բանից որով բերկրին մանկունք Սիօնի սրբոյ: Որպէս և դու իսկ սովոր ես վեհագոյն գլուխ վսեմական տանդ Հաղբատայ, յերևանի գօլով յԱշխարհի: Քանզի չորրորդ մեզ այս գործառնութիւն եդեալ ի ձէնջ: Յետ խօսելոյն յամենասուրբ Աստուածածինն, որ փառաւորի ի սուրբ ուխտն Հառիճաւ, և ի Առաւարիչն մեր Գրիգոր: և ի սուրբ զաւակս նորա, ապա և ի յերկրորդ լուսաւորիչն և ի հաստողն հիման հաւատոյ յերջանիկն Յովհաննէս, պատրիարքն մեծ և ի նախահայրն հայոց մեծաց, Հրամայեցիք՝ դնել բանս ինչ դրուատից. զի զփառաւորիչն Աստուծոյ և զփառաւորեալն ի նմանէ մեծադրեսցուք տօնիւ: Քանզի որ չարչարանացն Քրիստոսի կցորդ և ի յերկինս փառացն հաղորդ ընդ առաւել սուրբսն: Պատշաճ է և ի վերայ երկրի տալ նմա զպարտական պատիւն ըստ կարի ընդ ամենայն սուրբսն. մեզ ի յօգուտ և ոչ թէ նմա յաւելուած ինչ բարեաց, որ լիով ունի զիւրն յԱստուծոյ: Սակայն մեք յաղաչեցաք զջանն ձեր յոլով անգամ պահանջելով՝ երեսօք և պատուիրանաւ, ի գիր և ի բան յաղագս երկու պատճառաց, մի վասն երկիւղի տկար զմեզ գիտելով և անարժան և երկրորդ զի ոչ տեսաք գրով աւանդեալ ըստ կարգի զծնունդն և զանուղն, և զքաղաքավարութիւն և զգործս առաքինութեան նորա: Եթէ որպիսիք էին որք ածին հասուցին զնա յայնքան բարձրութիւն փառաց. մինչ զի լինիլ կաթողիկոս Հայոց մեծաց:

Եւ այսպիսի գործ վճարել որ ոչ է վերջնոցս քան թէ առաջնոցն որք յորովայնէ ընտրեցան և ի Տեառնէ կոչեցան. և ի նմանէ առեալ իշխանութիւն զօրացան ի վերայ ամենայն հակառակամարտ պատերազմողաց: Վասնորոյ առաքեցաք ի գեղն և ի սահմանսն ուստի ասի նա, երկիցս անգամ հարցանել, և ոչ ինչ աւելի գտաք զրոյցս քան զոր տեղեկացեալ էաք յառաջագոյն ի գրոց կամ ի լրոյ, յետ որոյ քաջալերեալ վստահացաք ի հոգին

սուրբ որ ի թիկունս հասանէ տկարութեան մերոյ, և ի շնորհն որ զնայն պոսակեաց, զի և զմեզ արասցէ ազատ ի պարտուցդ ձեր, Քանզի նոյ և Յոբ, և Դանիէլ, և այլք ի սրբոցն, ոչ ազգաբանին յարենէ ծննդոցն և ի նախահարց զոր գիշերք և հեշտութիւնք շնորհեն՝ այլ յառաքինութենէ անձանց և ոչ բովանդակ վարք և գործեցեալ սքանչելիք սրբոցն գրեցան որպէս և ոչ Քրիստոսին։ Ուստի և մեզ բաւական համարելի է ըզստկաւան ի բազմաց զոր ունին գիրք յիշատակարանաց. և զլուրն դիպողական յաւանդութեանց. և անտի կազմեցաք բարեբաղդ առագաստի մեծին Յովհաննու հիւսաք պսակի. որպէս ասէ քաջն Պինդորոս իբրև զիռնջ մի վարդի ընկենլով զայն ի գոգս կաթուղիկէ եկեղեցւոյ, ի փառս անմահ փեսային Աստուծոյ մերոյ Յիսուսի։ Արդ հայրն մեր աստուածապարզ և հայրապետն փառազգեաց Յովհաննէս էր որպէս գիրք պատմագրաց ցուցանեն։ Աշխարհաւ երկոտասաներորդ ի Գուգարաց, գաւառաւ չորրորդ ի Տաշրոյ, բնակութեամբ ի նշանաւոր գիւղաբաղաքէն Ուննայ, ի յարենէ ծննդեան յազատ տանէ։ Քաջաբոյս գոլով մանուկ և ուշիմ ի վարժս կրթութեան, հռետորական ուսման և փիլիսոփայական արհեստից պարապեալ. զո՞րս տղայութեան անցուցանէր առ հանճարեղս, քանզի գոյր յայնժամ այսպիսի ուսման գոլրոցք յաշխարհիս, Հայոց, և Յունաց, և Ասորոց ճարտարաց, յազագս որոյ առեալ և զիմաստասիրական անունն կոչմամբ և արդեամբ զարգարեալ ամենայն առաքինութեամբ։ Երթայր այնուհետև եռանգնատ բնութեամբն ի շարժմանէ հոգւոյն, առ մեծ ճգնաւորն և անուանի վարդապետն Թէոդորոս, Քաթենաւորն կոչեցեսալ, որոյ գտանին ասացեալ ճառք ներբողականք ի ծնունդն Քրիստոսի և ի խաչն աստուածընկալ, խորագոյն մօռք և դժուարիմաց բառիւք պաճուճեալ. զորոյ սիրեցեալ զվարս սուրբս, խոշորս, և պարկեշտս, յանձն առնոյր յաւելուածով։ Ընդորում և զխորգն դարգճաճև զգեանոյր ծածկապէս մինչև ցկատարումն կենաց իւրոց։ Ուսանէր ի նմանէ ըստ հաճոյ կարգին զամենայն գիրս Աստուածաշունչս հին և նոր մատենից. որովք ընդարձակեալ սրտիւ աճէր խրատումբեր վարուք և հանճարով գրոց փառաւորեալ յԱստուծոյ և ի մարդկանէ։

Քանզի տեսիլք նախազիտութեան և շնորհք բժշկութեան

տուեալ լինէր նմա ի վերուստ: Զոր տեսեալ հայրն նորա ըստ հոգւոյ տայր նմա կոչել զնա յաստիճանս շնորհարաշխութեան. ի կատարման հոգեւորական և մարմնական հասակին և մօրուաց ի կարգ սարկաւազութեան և ի պատիւ քահանայութեան, որովք և աղբիւրանայր յորդառատ իմաստութեամբ, և թարգմանութեամբ և մեկնութեամբ գրոց զարդարէր զեկեղեցի և ժիր և մարուր քահանայագործութեամբ հաշտեցուցանէր զԱստուած ընդ կենդանիս և ընդ մեռեալս: Քանզի թէպէտ և թագաւոր ոչ գոյր աշխարհիս հայոց յայնմ ժամանակի, այլ ընդ ծառայութեամբ տաճկաց էին, որ կոչին Ամեր Մեմնիք, սակայն ի գթութիւնս եղ Տէրն զազգս առաջի նոցա, աղօթիւք սրբասիրին Յովհաննու, և որք ընդ նմա զկամս Աստուծոյ կատարէին ուղղափառ հաւատով և խաչաչարչար ճգնութեամբ առ լերամբրն որ՝ Սոթից կոչի. Գէորգ վարդապետն սքանչելագործ, և Մաթէոս խոտաճարակն և իւր իսկ վարդապետն և այլ բազում խստակրօնք և երկնաթռիչք: Աւանորոյ և ի յանցանելն ընդ հասակս երիտասարդութեան իբրեւ ծաղկեցին նորա ալիք և ել համբաւ զմանէ ընդ ամենայն աշխարհս, և փոխեցաւ ի Քրիստոս սուրբ կաթողիկոսն Եղիա: Ի յազգմանէ խնամոցն Աստուծոյ շարժեցան սիրտք բոլորից Հայաստանեայց եկեղեցականաց և աշխարհականաց, զՅովհաննէս զնել յաթոռ Առաքելական, զերկրորդն ոսկեբերան, զհեղին հոգւով, զբարձրն բանիւ հանճարոյ, զամբիժն աղաւնի, զճշմարիտն առաքինի, զմեկնեալն յամենայն իրաց չարաց. զՅովհաննէս զազնուականն քան զամենայն արեւելիայս: Որեւ զգեղեցկութիւն հոգւոյն նկարագրէր, գեղաղէշ տեսակ մարմնոյն, զարդարեալ ի հասակ վայելուչ ի չափակցութիւն անդամոց, ի պայծառութիւն երեսաց, ի գոյն կարմիր և սպիտակ վարդից, ի շուք շնորհի և ի փառազարդ մօրուօք: Գեղձան, խարտեաշ և աղբեկ երեւմամբ: Անթերի, լի և կատարեալ մասամբք բարեաց, զոր Աստուած և մարդիկ խնդրեն, ներքոյ և արտաքոյ. զոր և յոլով թախանձանօք հարկեն զամեներջանիկ Յովհան, և նստուցանեն յաթոռ սրբոյն Գրիգորի ի կոչմանէ հոգւոյն, մեծաւ հանդիսիւ և աշխարհակոյս բազմութեամբ: Որոց տեսեալ զշնորհն երկնաւոր հանգուցեալ ի նա և ինքեանք զմայլեալք ի հոգւոյն և բերկրեալք երեսօք, վկայէին որպէս ի միջէ բերանոյ, եթէ միաբանեցաւ

ընդ նմա օծումն սրբութեան և պարգևքն վերին: Եւ օրհնեալք ի յօծեալ աջոյն, գնացին խնդութեամբ յիւրաքանչիւր տեղիս: Իսկ Հայրն առաքելական զառաքելականն առեալ շնորհս աստիճանի, զառաքելականն յանձն առնոյր զլատակ և զուղեղնացութիւն, ցուցանէր զինքն ըստ աշխարհի և գաւառաց գաւառաց և քաղաքաց ուր և կարէր ժամանել: Հաստատէր զխախտեալսն ի հաւատոց և ի գործոց, քաղէր զփուշն յանցանաց, ի բաց առնոյր զխոչ և զխուծ, և զքարինս այլանդակ բանից և իրաց: Սերմանէր զցորեանն սուրբ, խշտէր զգաղձն բուսեալ յայգւոջն տնկեալ ի Թաղէոսէ և ի Բարթողիմէ: Զմշակեալն ի Հօրէ, և ոռոգեալ ի Գրիգորէ, ցանկէր զխրամատեալ տեղիսն: Կառուցանէր զանկեալ քարինս յամուր աշտարակէն, վերակացուս յօրինէր: Հովիւս կացուցանէր, խնամակալս և տեսուչս հաստատէր, զգուշանալ հօտին Տեառն զորս գնեաց ընդ մեծագնի արեանն Աստուածայնոյ: Բանեղէն և ձեռագործ փարախաւ հաւաքել միշտ, յարօտս և ի ջուրս հանել և հանգուցանել: Շինէր և ինքն ի բազում տեղիս եկեղեցիս որպէս և յիւրականն աւանի զերկնամանն խորան, բարի առնելով տանն իւրոյ և ընտանեաց, որպէս դայեկաց և առաջին խանձարրաց, զինախ ի պողոյն վայելեսցեն աշխատեալքն ի նա, և յորժամ մերձ գային հրաշափառ տօնքն Տէրունական: Աստուածյայտութեան և Յարութեան, և Պէնտէկոստէին և Վարդապառին, և տիրամօրն և սրբոյ խաչին, յերևելի տեղիս երթեալ, ժողովեր առինքն զիշխանս աշխարհացն՝ աշխարհախումբ բազմութեամբ, և նոքօք կատարէր զլուսաբեր աւուրսն, զարդարելով զգեղեցիկազիտակ հասակն հայրապետական զգետտիւք ի խընդութեան աւուրսն առ ի ցնծութիւն և ի պարծանս փառաց տօնասէր և Քրիստոսասէր ժողովրդեանն, ուր և հաւաքէին ևս ի տաճիկ տոհմէ բազումք, ի յաւազ արանց և ի զօրագլխոց: Երբ և զարմացեալ հիանային եղեալ ձեռն ի Տնօտի, երանի տալով աշխարհին, որ այսպիսի ունիցի առաջնորդ: Որք և գնացեալ առ աշխարհակալ սուլթանն Օմար, գովէին առնա զայրն փառաւոր, որպէս թէ չէ տեսեալ ակն մարդոյ, այնպիսի գեղեցիկ սրգի յԱդամայն տոհմէ: Եւ նորա լուեալ և ցանկացեալ տեսեան սրբոյն առաքէ ողորական բանիւ և գրով ի ձեռն գործակալաց զբան իւրոյ զի աշխատ լիցի և ցուցցէ նմա զինքն, և

առցէ ի նմանէ զքոլոր օգուտ աշխարհին իւրոյ զոր ինչ և խընդ-
րեսցէ զոր և արարն իսկ անյապաղ փութով որպէս Տէրն ի խաչ,
և լուսաւորիչն մեր ի մէջ օձիցն և նա ի մէջ թշնամեացն օձա-
բարոյ և չարչարիչ նենգաւոր ազգին խմայելի. զանձն եղեալ ի
վերայ հօտին իբրև զհոլիւն քաջ:

Իսկ իբրև լուսաւ թագաւորն զերթն մեծի քահանայապետին՝
առաքեաց նմա ընդ յառաջ, և աղաչեաց զի այնպէս երևեսցի
նմա, որպէս և ի տօնի աւուրքն յիւրում՝ եկեղեցւոյն, և զայն
ևս կառուարէր առանձնացեալ իւրայնովին, զգնոր զպճկնա-
ւորն և ի վերայ զվակաս եմիփորոնին, և զքողն ձիւնափայլ
վարսակալ պսակովն դնէր ի գլուխն և մտանէր յարքունիսն,
զինեալ խաչանշոյլ և ականակուռ գաւազանաւն, զոր իբրև
տեսանէր արքայն արքայից ահիւ և դողութեամբ ընդր, և քրտ-
մընեալ սոսկայր յոտից մինչ ցծայր հերացն, և ծածկեալ զերեսն
հազիւ կարէր պահել զուշ խելացն, առ ժամանակ մի լուութիւն
կաշեալ զպալատն արքունի, ապա սրտապնդեսալ զինքն սուշ-
տանն բանայր զերեսն իւր և հարցանէր ասելով՝ եթէ Քրիստոս
քո և աշակերտքն իւր զայդ ոչ արարին, զի ի վերայ բնական
պեղեցկութեանդ և աստուածային շնորհացն ծագեցելոյ ի քեզ՝
յաւելուս պաճուճանաց գոյնս սակաւաժամանակայս այնքան
զի ոչ իշխեմք յառնել և համբուրել զքեզ: Ասէ ցնա սուրբ Հայ-
րապետն. Քրիստոսն իմ և աշակերտքն իւր նշանօք փայլէին և
մեր չուներով զայն այսու երեւմբ պատկառելի տեսողաց և յեր-
կիւղ ռամկաց, և թէ գայթակղիս միայն տեսցես որպէս և իմս.
և նոյն ժամայն արտաքս հանեալ զամենեսեան, տեսանէր ի
ներքս զտատասկաձև գլգլեալն և անկեալ յերեսս ողջունէր
զնա, և շօշափմամբ ձեռաց գանձէր յինքն օրհնութիւն ի նմա-
նէ: Եւ հրաման տայր բերել առաջի նորա զամենայն նեղեալսն
որ ի զօրուն և ընկենուլ յոտս նորա, որ և բժշկեալք լինէին
շնորհօք հոգւոյն որ ի սուրբն Աստուծոյ և յուսով թագաւո-
րին, զի Աստուած փառաւորէ զփառաւորիչս իւր: Եւ ասացեալ
թագաւորին՝ եթէ ահա որպէս լուաք վասն Քրիստոսի քո, և
վասն քո, տեսաք այսօր աչօք, և ահաւասիկ կամ ի հրամանս
քո իբրև զորդի զոր ինչ հաճոյ է քեզ: Եւ նորա խնդրեալ ի
նմանէ հանել ի վերին աշխարհէն հայոց որք եկեալ են ի յուշաց
ասէ և զրկեն զմեզ ըստ հոգւոյ ի հարցն աւանդից, և ըստ

մարմնոյ յերկրաւոր ժառանգութեանց: Իսկ նորա խնդութեամբ հրաման տուեալ և ձեռագրով կնքեալ և տուեալ զօրագլուխս յօգնականութիւն, և եօթն անգամ ագուցեալ զնա յարքունական և ի մեծածախ հանդերձից, առաքէ զնա յաշխարհս մեր երևելի փառօք և բազում դրուատիւք պսակեալ ի յաշխարհակալ գոռոզէն, որպէս զԶօրաբաբէլ ի Դարեհէ Պարսից արքայէ: Եւ զի յայնմ ժամանակի Սմբատ էր կիւրապաղատ աշխարհիս Հայոց, ի ձեռն նորա և զօրագլխին տաճկաց հանեալ լինէին յունականք իւրեանց կահիւք և կազմածովք յերկիրն ուստի եկեալ էին: Իսկ Տէրն Յովհաննէս տիրաբար խորհեցեալ առնէ ժողով ի Մանազկերտ գեղաքաղաքն հայոց եկեղեցականօք և ուղղափառ Ասորոց եպիսկոպոսօք ճկե թուականին և նշովեալ զժողովն Քաղկեդոնի ընդ այլ հերձուածողսն, հաստատէ զուղղափառութիւն միաւորական դաւանութեան. Քրիստոսի Աստուծոյ անճառ մարդեղութեանն, մի բնութիւն, մի կամք, մի ներգործութիւն, մի անձնաւորութիւն, մի որդիութիւն, զի ողջ մնացէ մի Աստուածութիւն և մի բնութիւն յերիս անձինս ամենասուրբ Երրորդութեան. նոյնպէս և զսուկալի խորհուրդ պատարագին անխմոր և անջուր հաստատեր ըստ առաքելական սահմանադրութեան, և պաշտելոյն սրբոյն Դրիգորի և որդւոց իւրոց, մինչև ի պլտորումն Եզրայ անմրտութեան, քանզի թէպէտ ոչ բարձաւ բնաւին յազգէս ճշմարիտ կրօնք այլ ի տեղիս տեղիս թուլացեալ և լուծեալ էին զժամանակս Ղ.Բ. ամաց, վեցից կաթողիկոսաց կացելոց յԵզրա մինչև ցտէրն Յօհան, և զի ոչ էին ամենեքեան քաղկեդոնիկք, յայտ անտի է որ մինն սուրբ Ներսէս է շինողն և սքանչելագործն որ ի գալ կայսերն Կոստանդիա բարկութեամբ աւերել զաշխարհս հաճ զնա ողորական բանիւք և հաղորդելով ընդ նմա վասն զգուշութեան հօտին, քանզի մատնեաց զնա դրան եպիսկոպոս մի. թէ նախ քան զերկու տարի ժողով արար և նշովեաց զժողովն Քաղկեդոնի: Եւ ոմն սուրբ Սահակ է որ գնաց առ Մահմէտ և մեռաւ ի Խառան և սքանչելեօքն որ եղև ցածեալ բարկութիւն բռնաւորին և ոչ եկն յերկիրս: Եւ վերջին կաթողիկոս տէր Եզրայ է որ չոգաւ յԱղուանս և զՆերսէս կաթողիկոս զԱղուանից զբաղուրն կոչեցեալ և զտիկլն աշխարհին որք էին քաղկեդոնիկք խսյտառակ մահու դատապարտեաց

ձեռնառուութեամբ երկրին և սեղադափառ աթոռակալ եղեալ դարձաւ ի հայս. այլ սակայն երկնաւոր կենդանութեամբն սովաւ ողջացաւ հիւանդացեալ անդամք եկեղեցւոյ և բարձաւ միջնորմն որ և ի ժամ արձակման ժողովոյն ասէր երանելին հրապարակաւս, եթէ մի որ համարեսցի զմեզ մարդատեաց և անգէտ խորհրդեանն Քրիստոսի. որ զսէրն և զխաղաղութիւն եթող գանձ եկեղեցւոյ և պատկեր աշակերտութեան իւրոյ: Այլ քանզի ճեղքեն ոմանք ի հաւատոց և ի ներքոյ վայի մտանեն, և ասեն զբարին որ ի մեզ չար, և զլոյսն դնեն խաւար, և զմկրտեալսն ի մէջ կրկին մկրտելով. վերստին ի խաչ հանեն զմրդին Աստուծոյ. և ասելով նոցա մեզ անհաւատս, ինքեանք անկանին ի հաւատոց, միզ ինչ ոչ կարելով պակասացուցանել: Զոր օրինակ թէ ոք զվոյթ և զսուր տեսողական կոյր ասէ ինքն է կոյր որ չէ ի տեսանել զնորա աչեղութիւն, զայնպիսին հալածեցաք մեք իբրեւ զօտարս. իսկ որ հաւատ ունին կատարեալ ի սուրբ Երրորդութիւն, և զՔրիստոս Աստուծո խոտորովանին միաւորութեամբ Բանին և մարմնոյն, և զմայրն Տեառն Աստուծածին, և յարութեան և դատաստանին ակն ունին, այնպիսիք հարբ լո՛ւ են և մարք, քորք և եղբարք, ուստերք և դստերք, և եղիցի ողորմութիւն մեծին Աստուծոյ ի վերայ նոցա և մեք եղիցուք նոցունց բարեացն մասնակիցք. և արքայութեան հաղորդք:

Եւ զայս ասացեալ արձակեաց զԺողովն և ինքն դառնայր քարոզութեամբ Աւետարանին յայրարատ գաւառ:

Գայր ապա դեռպան ի կայսերէն Յուճաց Լեոնէ՝ իշխան մի մեծ Վասիդ անուն, մեղադրական և սպառնալիաց գրով առ Տ. Յոհան: Եւ յետ տալոյ զգիրն հիւանդանայր զմահու ցաւն, և ոչ կարացին հնարս դեղաց գտանել յոշովութիւնք բժշկաց. իսկ նորա յուսաշատեալ ի կենաց և ի բժշկաց ապաւինէր յաղօթս մեծի քահանայապետին, խոտանալով նմա եթէ ապրի այլ ոչ դառնայ առ կայսրն. այլ մնայ առ նմա և պաշտէ զամբիժ հաւատս նորա: Իսկ սրբոյ առն Աստուծոյ աւարեալ աղօթս և եղեալ ձեռն ի վերայ՝ նոյնժամայն առողջանայր, և որպէս ի ձեռանէ Աստուծոյ զօրացեալ կանգնէր, փառաւորելով զԱստուծո և զճշմարիտ պատկերն իւր զՅովհաննէս. և առեալ ի նմանէ կարգ կրօնաւորութեան առանձնաւոր

յայրին որև անսւամբ նորա կոչեցաւ Հոռոմի այր, և նա ունէր ընդ ինքեան զփրկաւէտ փայտն կենաց, մասն ի ճառագայթաւէտ լուսոյն աշխարհաց յաւագ խաչէն ներկեալ արեամբ Գառինն Աստուծոյ որ բառնայ զմեզս ուշխարհի, որ և կոչի այժմ՝ Հոռոմ՝ այրի սուրբ նշան և փայլէ սքեանչելեօք մեծամեծօք ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ: Այլ և սուրբն և հաւատարիմ ծառայն Աստուծոյ Յովհաննէս, շրջէր քրիստոսաբար և առաքելօրէն ցաւակցութեամբ մանրամասնաբար ընդ ամենայն տեղիս, ի նշանաւորս և յաննշանս անձանձիւ ուղեգնացութեամբ հանդէս աւելելով կարգաց և կրօնից, եկեղեցեաց և պաշտաման, և քաղաքաւարութիւն վանականաց և անուպտաւորաց, եպիսկոպոսաց և երիցանց արանց և կանանց, կրօնից և երիտասարդաց, որք ի քաղաքս և յաւանս ի գեօղս և յագարուկս, արտաքս հանէր զեկամուտ յաւելուածն, ընդր զպակասեալսն, կանոնս հաստատէր, ճառս խրատականս յօրինէր, խօսէր գնոյնս և գրով արձանացուցանէր. մեկնութիւնս պարզ տեսութեամբ ժամակարգութեան և աղօթից սահմանէր գրով և բանիւ, դրուստս ներբողենից և բանս բերկրանաց յերևելի տօնսն գրէր: Յովհաննէս մեծն մեծին ի ծնունդս կանանց համանունն անմահապէս անապատառուն և գորշազգեստն, լեռնախանն և խառնակեացն ընդ աշխարհի որ իբրև զնա իջեալ ի լերանց լուսնայր զպոտեղութիւն մաքսաւորաց և մեղաւորաց: ջրովն որ խաղայ ի կեանսն յաւիտենից:

Խոնարհեցուցանէր զլիւրինս զհպարտութիւն մեծամեծաց, ընդր զձորձոյ, յոյս դնելով բարեաց ի կարճմտութեամբ խոնարհեալսն, զգժուարինսն զիւրինս գործէր. այսինքն զկուսութիւն և զտառնձնակեցութիւն, զպահս և զողորմութիւն, ըզհակոզութիւն գիշերոյ և զարտասուս. զժուժկալութիւն և զգեանախշտութիւն, որք զժուարազնաց թուին և առապարք, զորս գիւրին ցուցանէր քաղցրագոյն խոստման աւետեօք, պատրաստէր տեսուն ժողովուրդ կազմեալ, փարէր զամենեքումք հայրենի գթութեամբ, զողայր ի վերայ ամենեցունց իբրև ի վերայ ուստերաց և դատերաց: Յաղագս որոյ և ի նետաձգութենէ չարին և յառաջին մախացողին, լցեալ ոմանց նախանձաբեկաց, բամբասեալ լինէր որպէս լուսք ի բազմաց յաւանդապահաց յիւրական գեղն. իոկ սուրբ այրն Աստուծոյ:

իբրև ետես թէ հանստատեցաւ, կառեաւ, արմատացաւ արձանացաւ գրով ամենայն եղեալքն ի նմանէ քարինքն շինուածոյ յառաջին հիմանն, և ողջացաւ խրամն իսխտեալ, կրօնից և տօնից, որպէս և տօն Մենդեան և Յայսնութեան Տեառն եղեալն ի Յակովբայ և ի Կիւրդէ, որպէս և գրեալ է, թէ ի դեկամբերի քսան և հինգն յիշատակ է Դաւթի մարգարէին և Յակովբայ առաքելոյն, զոր յայլ քաղաքս ծնունդ առնեն, զոր սուրբն Յոհաննէս տօնեաց համաշխարհական հանդիսիւ, զկանոնեալն ի Կիւրդէ, զկնի նստուն ամացն շփոթման, զողջացական երգով տօնեալ, մեղաք յամենայնի և զպատուիրանս քո ոչ պահեցաք զնստեն ամ, այլ խոստովանիմք առ քեզ, մի անտես առնելու այլ զթա ի մեզ Աստուած հարցն մերոց:

Նախատօնակ Տեառն Մենդեանն դնելով զչորս տօնն փոխանակ չորեքիերպեան Աթուոյն, եօթն հովիւս կազմելով, ութերորդ վարուց մարդկան, առաջնորդին Յիսուսին Աստուծոյ: Այդ գիտացեալ նորա եթէ ահա ամենայն ինչ կատարեալ է Աստուծով աջողեալ, և զայն ևս զմտաւ ածեալ թէ խօսեցան ըզնմանէ չարութիւն, և բան անօրէնութեան եղին ի վերայ նորա, ի շրջեն խառն ընդ մարդկան, պահելով առնէր այնուհետեւ զանձն խնայելով յինքն և յայլս, յիշէր զառաջին կեանսն երկնայինս և հրեշտակականս, զլուութիւն և զանապատաւորութիւն:

Խոյս տար յանապատ տեղիս, ծածկէր զանձն ժամանակս ինչ ի Սոթիցն կոչեցեալ ճգնարան, և ապա ի ձիւնատանջ, սառնամանուտ բքաչարչար մռայլամած լեռուն Լեղուարա, ծախելով անդ ժամանակն ոչ սակաւս մինչ գիտաց եթէ յուրիք ի կարեցուսրաց և ի կարօտելոց աշխատ լինին զցայգ և զցերեկ խընդրելով գնա, որ և ապա իջանէր յարեւելից կուսէ լերինն ի ծործորսն ձորակի միջ մերձ ի յիւրականն տեան ի յԱձուն, որպէս մեծն Հեղիաք ի Կարմեղոս լեռնէ. առ երաշտութեամբ ցամաքեալսն շինէր անդէն մատուռն մի պատարագի և նեղագոյն խրճիթս ոչ զոք թողլով բնակել ընդ իւր, քան թէ միով շատանայր պարկեշտագոյն մոնողորիւ, համառօտ վճարելով զկորիս եկելոցն ի անհմանեալ առբոր և ի ժամու: Զինքն Աստուծոյ միայն պարագեցուցանէր, իմասկցութեան և իմաստասիրութեան, սրտհօք և ոքնութեամբ իրաչեալ կաշով առաջի Տեա-

ւրն և Աստուծոյ, զաիւ և զգիշեր, սակաւ ինչ ի թռչնոց զանազանեալ սակաւապետութեամբն, յանձն առեալ զմանկական խանձարուբան ճգնութիւն ի ծերունական հասակին անհոգ եղեալ ի հոգոց կաթողիկոսութեան զի եղեալ էր նորին քնարութեամբ ի սուրբ Աթոռն զՏ. Դաւիթ, զկնի Ժ. ամի նորա վաստակելոյն ի փրկութիւն հօտին և ի փառս Քրիստոսի Տեառն և Աստուծոյ. որ է օրհնեալ յաւիտեան:

Յովհաննէս ակն արթուն որ բաց ունելով միշտ զայս և ի զգաստութիւն զականջան սպասէր գալստեան տանուտեառն յերեկոյեայ, ի մէջ գիշերի, ի հաւախօսի, ընդ առաւօտս. զի ի բաղկելն ինդութեամբ բացէ, և ելցէ ընդ նմա ի հովտէ տրամութեանս յուխտեալն տելի, որպէս խոստացաւ եթէ գամ և առնում զձեզ առիս, զի սուր եսն իյցեմ և դուք ընդ իմ լինիցիք:

Յովհաննէս ի հնգետասան Աշխարհաց Հայաստանեայցս երկուտասներորդ և ի մասնէ գուգարացոցն, չորրորդ, և Զ, Ժ, և ԻԶ գաւառաց ի խեցող, և ԹՃ գաւառանաց կաղաւորիչ, որ իբրեւ զհնգետասանօրեայ լուսին ամենաճառագայթ, երկուտասան առաքելոցն համափառ վերնոյն երուսաղէմի քաղաքական, որոյ են դրունք երկուտասան յողջոց մարգարտաց, խուժագուժ գուգարաց համեստացուցիչ, կատարելով զնոսա ի յառաքինութիւն չորիյ մասանց ի թիւ անմուլար հօտին իննսընիցն վերաբերին, հարիւրորդին կատարմամբ զինուորական հասակ արիութեամբ զինեալ զհայաստանեայցս վեցեկի շարժմամբ: Յովհաննէս գաւառաւ Տաշրացին, զոր արմայիս սրդին արմանեկայ իւր Շարայի որդւոյ իւրոյ, և անուամբն նորա կոչեցաւ Շիրակ և Տաշեր, երկիր պարարտ և բերրի որ լստ Յունաց և Պարսից լեզուին, շիրն կաթին անուեն է, որպէս լինի անդ, քան թէ այլ ուրեք, բազմութիւնք կթեղաց և յոլովութիւնք կաթին: Ուր Յովհաննէս Դայեակն և դաստիարակն տպայոց սիօնի, բազմացոյց զկաթն քանին և մածուցանէր զսիրտ ամենեցուն մակարդով սիրոյ ամենասուրբ երրորդութեան և դարձեալ Տաշիրն, այսինքն տաշեալ և հիւսնեալ իրք լսի որպէս և են բնակիչք գաւառին ազատք և ազատորդիք, ի գեղ գովելի և ի հասակ անձնեա գորդարեալք, ոչ կոպիւրք և անտաշք, և փանաքիք ոչ միայն ողնիւքն ազգաւ, այլ և ուսմիւք և գեղջուկք, յոր և

Յովհաննէս յասել ի հոգեւոր և յիմանալի գեղեցկութիւն, հիւանն հարտար թեքեալ տապարով հանճարոյն:

Յովհաննէս ի յօձուն գեղջէ, որպէս և է հարթ հաւատարման խոշոր և անխոր վայրն, հովիտ լայնական և ընդարձակ տափարակ, իբրեւ օծեալ գեղով, և հաճոյ աչաց հայելոյ, են և ծնունդ անգլոյն մարդ և անասուն բոյսք անդաստանաց իբրեւ, իւղեալք, օծեալք, և մարգեալք զորոյ զբանական զգաւական հոգեւոր իւղովն, օծանէր, իբր զըմբիշս հանդիսաւ որս ընդգէմ աներեւոյթ թշնամոյն: Նէ կամ օձուն է որպէս և այժմ կոչի զի օձս ունի, թէպէտ և հովէ տեղիքն, որպէս և յաւանդ զըսեցածն ասին, թէ վիշապք երկու երեւեցան անդ, և թէ յայլէ ուստեք, որ կան յանձաւս խրամին, և թէ այլ ուստեք եկեալ պատկանէին զբազում տեղիս մինչ ի խնամոցն Աստուծոյ ածեալ լինէին առ ընթեր ճգնարանի սրբոյն ընդ զառ ի կող լերինն ահագին շաշմամբ սողելով, և սուրբն կայր ի խորհրդեան պատարագին, զոր տեսեալ մենագոնին աղաղակեաց տունս: Իսկ նորա խաչակնքեալ ընդգէմն զտեղի առնուին, և մինչ չեւ ելեալ ի յարձակման պատարագին վիմատառեալ արձանապուցանէր զնոսա, կարծրակաւոյց քարինս, որ կան և տեսանին մինչև ցայսօր ի ձև և ի գոյն օձի ի նշան փառացն Քրիստոսի և յիշատակ առն որբութեան:

Յովհաննէս ըստ անուան իւրոյ Տեառն հնազանդութիւն, անուանակիրն մեծի աւետարանչին, որ ոչ միայն անուանն հաղորդ, այլ աստիճանին և Աստուածաբանութեան, և կուսածաղիկ մարբութեան, նմանապէս ունեւով բազմաց և փարելի զանջան Յիսուսի, սիրելի նորին և որոտումն աշխարհի:

Յովհաննէս զինուորն Քրիստոսի և յաղթող սպառազէնն, կուռ վառեալ զօրութեամբ հոգւոյն, ոչ վայրապար ածելով զպոլովատիկն սուսեր, որպէս թէ զհոլմն ինչ կոծելով, այլ ի յերեսս հակառակամարտին զկարեւորն խոցոտելով, յաջմէ և յահեկէ յերեսաց և ի թիկանց կուռելով դիմաւաւ կացուցանէր զթշնամինս, ամենայն ուստեք աչացեալ, ըստ լինգեա հրաշիցն, յազապս որոյ և զբարեոք պատերազմն պատերազմեալ, զընթացսն կատարեալ, զհաւատն ուղարկաւութեան յինքն և ի հօտն իւր պահեալ, հանգեալ խաղաղութեամբ ի նմին անապատի, սնեալ ի բարւոք ծերութեան, ուղեւ:

րեալ և լի աւուրբք. իբրեւ յողիոյզ հասուն ի հնձանն. և իբրեւ զցորեան մաքուր ի շտեմարան հաւաքեցաւ ի գերեզման մարմնով, իսկ հոգւովն ի հոգեյինաց դասուցն համարձեալ առ տէրն տուող յաղթանակաց. խնդակցելով նմա բոլոր պարուն երկնից, ընդ յառաջ ընթացեալ և կացուցեալ զնա առաջի որբոյ երրորդութեան ի հոտ անուշից, բարի պտուղ ի յԱզգէս հողեղինաց զար և ընկալեալ տէրն գգուանօք ի գիրկս անճառելի գթութեանն տուեալ նմա զհարիւրաւորն պարգևս. նոեմարանէ զնա ի լուսեղէն խորանի հաւուն իւրոյ Դրիգորի, մնալով աւուրն հատուցման, տալ նմա ընդ նմանիսն իւր զկեանսն յաւիտեանականն և այնու կենօք անզրաւ ուրախութեամբ վայելել զպսակն փառաց. զոր և ակն և ականջ և սիրտ մարդոյ ոչ իմացաւ, զկազմեալն ի ձեռանէ Աստուծոյ ի յանձնաշէլի լուսոյն:

Իսկ շիրիմ յիշատակի նորա և ի նմա գանձեալ նշխարք ոսկերացն և աջն շնորհաբաշխ որ պահեցաւ ի տեսիլ և ի համբոյր կարօտեալ հօտին իւրոյ, ներգործէ զնոյն արուեստս և զնշանս կենդանութեան, կենդանի գալով հոգւոյն Աստուծոյ յոսկերս նորա, ապաքինելով զպէսպէս ցաւս և զհիւանդութիւնս որոց ոչ գոյ թիւ. զի շինեցաւ յետ ժամանակաց ինչ գեղ մի մերձ ի քնարսն նորա յուսով, որք և զնա ունին բժշկարան և տեղի սրբաժանաց. որպէս և իւր սեպհական աւանն Ուձուն. և եւ վանք սքանչելեացն որ առ յինքեանս և առ այլն որք տան հանապազորք երախայրիս պատարագաց ի տեղւոյն, և գտանն զմեծ զոյրմուսութիւն Աստուծոյ բոլոր գաւառաւն և բազում և ս հեռաւորք, որում և դուք լինիցիք բիւրաւոր բարեացն Յովհաննու արժանաւորք, և պսակաց նորին տեսողք և վայելողք յանզրաւ յաւիտեան:

Տէրդ արիական Համազասպ և հոյակապ սուրբ ուխտդ Հաղբատայ և բոլոր լրումն մեծի և փոքու. Հայաստանեայցս եկեղեցւոյ, որոց շնորհաւոր շահեկան շահաւէտ և լի բարի պտուղ դիպեցի ձեզ դրուատ նորակիրս բանիս: և միջ ընդ ձեզ լիցի ողորմութիւն գտանել ի տեառնէ և զոր ինչ սխալեցողքն քաւութիւն:

Եւ Հօր և Որդւոյ և սուրբ Հոգւոյն փառք և օրհնութիւն գոհութիւն և պատիւ յերիս երեւմունս ի միում բնութեան և

Աստուածութեան յաւիտեանս և յաւիտենից յաւիտեանս:

Քրիստոս Աստուած, բարեխօսութեամբ սրբոյն Յովհաննու մեծի Հայրապետին ողորմեա ամենայն հաւատացելոց սրբոց:

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԿԻՐԱԿՈՒԱՑ ՀԱՆԳՍՏՈՒԹԻՒՆԸ

ԵՒ

ՆՈՐԱ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ ԱՌՈՂՋՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ.

(ԴՐՈՒՆԻՆԻ)

9. Մկնակների համակարգութեան դիտողութեան անցնելը տալիս է մեզ պատեհ գիպուած մի կողմ թողնելու առանձին հիւանդութիւնների գաւառը, ուր մինչև այժմ մենք պտտում էինք, և անցնել հիւանդութիւնների ընդհանուր վարդապետութեանը: Եթէ մինչև այժմ մենք գլխաւորապէս պնդում էինք կտրուկ կերպով արտայայտուած նշանակների վերայ՝ ինչպէս են սրտի արատները, արիւնի ժայթքելը, բարակացաւր ու վեճական հանգոյցները ևւն. իսկ այժմ, ընդհանրապէս դիտելով, մենք կտեսնենք այս բոլոր գէպքերում այսպէս ասած՝ երկրորդ աստիճանը: Իսկ իբրև առաջին աստիճան յերևան են գալիս այնպիսի գրութիւններ, որ աւելի պակաս արտայայտուած նշանակների և միայն ընդհանուր տկարութեան աւելի կամ նուազ աղօտ զգացողութեան բնաւորութիւն ունին: Հասարակաց բարբառով՝ մերոնք իւրեանց փոճակը նկարագրում են հետեւեալ բառերով՝ « ոչ մի բանի պէտք չեմ », միւսերը « բոլորովին խախտուեցայ » ևւն: Այսպիսի անձերը, հազիւ թէ վերադառնում են աշխատանքից, ընկնում են անկողին և մնում են անշարժ պառկած որքան հանգամանքները թոյլ են տալիս: Երբ նոքա վերստին վեր են թռչում տեղից աշխատանքի գնալու՝ նոքա թարմացած չեն զգում իւրեանց հանգստութիւնից, նոքա նման են աւելի փչացած կամ հոնացած մեքենաների և դառնում են աշխատանքին առանց կորուրի, հակառակ ցանկութեան ու յօժարութեան: Այսպիսի

վիճակը կոչւում է «*թուլութիւն*» կամ «*ջարդուածութիւն*»։ Ինչպէս պէտք է մեկնել այս վիճակը։ Ամենքին յայտնի է առաձգականութիւն կոչուած բնական երևոյթը, որ անշունչ իրերից աւելի մեծութիւնով յերեւան է գալիս կառուցուկի մէջ։ Մեր մկնակները նման են մի տեսակ կառուցուկի, որ կենդանութիւն ունի։ Մեռած կառուցուկի շերտը, մշտապէս մի և նոյն ուղղութեամբ ձգուելով, կորցնում է վերջապէս իւր ձգողականութիւնը, դադարում է կծկուել, դառնում է չոր ու կոտրուկ։ Նոյնը լինում է և մեր կենդանի մարմնու մկնակների թելերի հետ, որոնց թուլանալը և արտայայտում է «*ջարդուածութեան*» զգացողութիւնով։ Թուլացած մկնակը արդէն կարողութիւն չունի այլ ևս արիւնի շրջանառութեան օգնելու, և սրովհետեւ սիրտը նոյնպէս մկնակ է, ուստի ընդհանուր «*ջարդուածութիւնը*» հարուածում է արիւնի շրջանառութիւնը իսկ իւր արմատում։ ոչ պակաս տկարանում է և շնչառութիւնը, որը գլխաւորապէս կրծքի մկնակների օգնութիւնովն է լինում։ Սակայն միայն մկնակները չեն առաձգականութիւն ունեցողը՝ աւելի կամ նուազ առաձգական են և բոլոր մնացած անկուածները, չբացառած կրծիկները ու ոսկորները։ Կրծիկի մոտին ի գէպ է նկատել՝ թէ այն կրծիկների շերտերը, որոնք կապում են ողնաշարի առանձին օղերը, երկարատե կանգնելուց կարող են այնքան սղմուել, որ մարմնու երկարութիւնը կարող է նուազել ամբողջ կէս դիւլմով իսկական չափից։ Սակայն ամբողջ մարմնու յատուկ եղած առաձգականութեան հոգին ջլային համակարգութեան մէջն է, որի մասին մնում է մեզ խօսել։ Բայց նախապէս՝ մենք պէտք է ունենանք մի փոքր հասկացողութիւն անկուածների զննուելու որակութեան նիւթական աստառի վրայ։ Նորա «*հիւլէական կազմութեան*» վրայ։ Բանի էութիւնը անկուածների միջի ջրի պարունակութեանը մասին է, որը և կարելի է իմանալ արդէն մարմնու ամբողջ արտաքին տեսքից։

10. Ինչպէս կառուցուկի թուլացած կոտորը չոր ու կոտրուկ է դառնում, իսկ այնպէս էլ թուլացած մարմինը ընդունում է չոր ու փուխը կերպարան, երեսը՝ առողջութեան ընդհանուր վիճակի այս հայելին՝ ներկայացնում է չոր իբր կաշեայ ծածկոցներ, յոգնած նուազած գծեր, աղօտ՝ պղտոր աչքեր, սորա

Հակառակ թարմ ու զուարթ անձերը ունին հիւթառատ պլուպրլուն մարմին, որ կենդանութիւն է ստանում շարժուն դէմքից՝ փայլուն աչքերից. և այս առանձնայատկութիւնները վերադրուած են այսպիսի անձերի առաձգականութեան: Թէ՛ այս ամենը սերտ կապուած է անկուածներում պարունակուած ջրի հետ. թուի թէ՛ միանգամից քիչերը կհասկանան, ինչպէս և քիչերը մոքով անց են կացնում թէ խմելու լաւ ջուրը մեր մարմնու համար գլխաւոր ոննդական միջոցն է:

Մարդուն մարմինը կանոնաչափ պայմանների մէջ իւր ծանրութեան $\frac{1}{3}$ մասը ջրից է կազմում. չափազան մարդու մոլմիան այսինքն ջրից զրկուած մարմինը 15 ֆունտից աւելի չի քաշում: Քաշի 1000 մասերից թոքերը պահանջում են 930 մասը ջուր, ջլերը՝ 800, աչքի ցանցաթաղանթը մինչև իսկ 927: Քիմիայից յայտնի է՝ թէ ջուրը բաղկացած է երկու ծաւալ ջրածնից և մի ծաւալ թթուածնից. իսկ վերջինս՝ ինչպէս մեզ արդէն յայտնի է՝ ստացւում է օդից՝ թոքերով. այստեղից հետեւում է՝ թէ ջրի բաւականաչափ պարունակուելու համար առաջին արգելքը՝ ուստի՝ և մարմնու առաձգականութեան առաջին թշնամին՝ երկարատեւ և աշխատանքի հետ կցուած անբաւարար շնչառութիւնն է: Այստեղից էլ հետեւում է և մի ուրիշ եղբակացութիւն՝ թէ մարմնու թարմանալը, առաձգականութեան նորոգուելը խոր շնչառութիւնով է լինում թարմ ու մաքուր օդի մէջ: Նորածին մանուկը, որին անմիտ ու տգէտ դայեակները թողնում են ամբողջ ժամանակ փակ ու չհոլմահարուած սենեակի մէջ, շուտով ստանում է՝ կաշու և ոսկրի՝ կերպարան: Վերջապէս՝ երբ վճռում են մանուկին դուրս հանել բաց օդը, նա սկսում է լցուել, ուռչում է ինչպէս հացի խմոր հնոցում, ստանում է հիւթ ու գոյն: Նոյնը վերաբերւում է և մարդուն, որ արգելուած է ամբողջ շաբաթների հաշուարանի կամ գրասենեակի փակ ու խեղդուկ մթնոլորտի մէջ. երբ, վերջապէս նա հասնում է տօն օրին և գնում է շրջելու անտառում ու մարգերում, նա դրականապէս՝ հալւում է, և սկսում է զգալ՝ թէ իւր մէջ մի նոր ուժ՝ կարծես թէ՛ զեղում է բոլոր երակներով: Այսպիսով հասկանալի է՝ թէ ինչու մարդու վրայ թուլացնող ներգործութիւն է ունենում նոյնպէս և՛ այսպէս ասած, թեթեւ ծաղայութիւնը (հաշուա-

րանի մէջ): Նա ներգործում է յոգնեցնող կերպով, և ընդ սմին աւելի սաստիկ, քան մի ուրիշ ծանր ծառայութիւն, իսկ այս հետեւեալ պատճառով՝ որովհետեւ նստուկ կենցաղի հետ կցորդուած է արիւնի աւելի դանդաղ ընթանալը վեհաներով. ուստի անկուածների մէջ հաւաքւում է շնչհեղձ կամ խեղդական արիւնը (տես վերը), որը թմրեցնում է ջղային համակարգութիւնը: Սակայն բացի սորանից անկուածների մէջ բարդւում են հիւթեր էլ, մանաւանդ մկնակների մէջ. բարդւելով այս հիւթերը հաւաքւում են իւրեանց մէջ զանազան արդէն սննդառութեան համար անպիտանացած նիւթեր՝ այսպէս ասած՝ «կըղկըղանքը կամ սննդառութեան աղբը «կաթնային թթւոյթ, թրթու ֆոսֆորաթթու քալիոն): Այս աղբը չի կարող պահպանել թարմութիւնը և առաձգականութիւնը, ընդհակառակը՝ նա սորան անում է թոշնած ու փխրոծ, ևս աւելի սաստկացնում է ընդհանուր ջարդուածութեան կամ թուլութեան զգացողութիւնը: Աղբով ծանրաբեռնած այսպիսի արիւնը մենք կոչում ենք խոնջութեան կամ յոգնածութեան արիւն, ածխային թրթուոյթով ծանրաբեռնած արիւնից զանազանելու համար: Իւրաքանչիւր ոք, որ սովորել է մի փոքր դիտողութիւն անել իւր վրայ, լաւ ծանօթ է այն յոգնածութեան՝ որը յառաջանում է մի տեղում՝ երկար նստելուց, և որից աղատւում են ոչ թէ պառկելով ու քնելով, այլ արագ ու կայտառ քայլելով: Սոյնանման հանգիստ կերպով աշխատող մարդիկ ընդհանրապէս աւելի յաճախ են յօրանջում քան զանազան արուեստաւորներ: Եթէ մտաբերենք թէ ինչ եմ՝ ասել կրճքի ներծծութեան մասին, հասկանալի կլինի՝ թէ ինչու յօրանջելը կարելի է ընդունել իբրեւ բնազդական յուշարարութիւն մարդուն խոր շունչ առնելու կարեւորութեան համար, այսինքն թէ հարկաւոր է սաստկացնել գործողութիւնը ներծծող զօրութեան կողմից, որը դուրս է բերում անդամներից խոնջութեան արիւնը և փոխանակում է նոր թթուածնով հարուստ արիւնի: Տօների զբօսնելու ժամանակ ճրագով էլ չէք գտնիլ յօրանջող, թէպէտև զբօսողներից շատերը ամբողջ շաբաթուայ ընթացքում ամէն օր յօրանջում էին:

Խեղդական և խոնջական արիւնը ներգործելով միասին՝ փոխում են ջղային համակարգութեան ինչպէս վիճակը, այնպէս

էլ անկուածներէ լարուածութեան աստիճանը և նպաստում են այն ընտելական տկարութեան զարգանալուն, որը հասարակօրէն ասեալմէ տեւական ընկմատիզմ, և սխալաբար առգրւում է մթնոլորտի օդից յառաջացած « ցրտահարութեան » . իրապէս մթնոլորտի բաց օդը իսկական միջոց է այս տկարութեան դէմ :

Նախընթաց դատողութիւնը վերաբերում էր աւելի ջրի բովանդակութեան որակութեանը կամ՝ թէ մէկին աւելի հաճոյ է սննդարար հիւթի որակութեանը, Քանակութեան պակասութիւնը՝ գլխաւորապէս երեւան է գալիս ջրային համակարգութեան խանգարուելուց . ինչպէս այս կարելի է նկատել ձեռքով աշխատող մարդկանց մէջ : Այսպիսի « քրտնքով առօրեայ հացը ճարող » բանւորը կորցնում է մորթու ու քրտնաթոր գեղձերի, նոյնպէս և թոքերի միջնորդութեամբ, մեծ քանակութիւնով ջուր, որը այնքան կարեւոր է իւր ջրերի համար :

Գնորշու և շնչառութեան ճանապարհով մարմնուց դուրս եկող ջրի քանակութիւնը՝ սովորական պայմանների մէջ՝ հաւասար է $2\frac{1}{2}$ ֆունտի $2\frac{1}{2}$ ժամուայ ընթացքում, իսկ աշխատող մարդու մէջ նա կրկնակի՝ նաեւ առաւել՝ է աւելանում, Որովհետեւ արհեստանոցները և հաշուարանները բովանդակում են վատ օդ, ուստի նոցա մէջ աշխատողները դրականապէս չորանում են : Փորձով իսկ ապացուցած է՝ թէ ջրային թելերի դիւրագրգռութիւնը բարձրանում է նոյն չափով, որ չափով նուազում է նոցա մէջ ջրի քանակութիւնը : Արհեստաւորները տանջւում են ոչ այնքան հաշուարանի գրագիրների « ընկմատիզմից », որքան յանկարծ եղող ցաւերից՝ ծակոցներից, խիթերից ու նզոցից, որոնք իրապէս միայն տեղական արտայայտութիւն են ամբողջ ջրային համակարգութեան չորանալուն, և կարող են ճիշդ բժշկուել ուժգնապէս բաց օդի մէջ շարժուելուց, քան անկողնում պարկեւելուց :

Յետոյ ես դեռ ցոյց կտամ՝ թէ ինչո՞ւ ջրերի այս տեսակ չորանալուն օգնում է նոյնպէս և անկանոն պահեցողութիւնը (փէհրիզ) այսինքն սակաւ ջուր խմելը : Այժմ աչք ածենք ջրային համակարգութեան առանձին մասերի ջուր կորցնելու վերայ :

11. Սկսենք հոտառութեան ջրից, որը ընդունում է իւր

տպաւորութիւնները ռուսներով և որը թոքի առողջութիւնը պահպանողն է ինչպէս լեզուն ու կտորկը պահպանում են ստամոքսի առողջութիւնը, զննելով ամէն ինչ՝ որ մտնում է ներս: Սակայն մինչդեռ կերակուրը և խմիչքները կարող են զննուել միւլերային ժամանակ աչքերից և ձեռքերից. թոքի սընունդը միայն զննւում է հոտառութիւնից: Նւ սակայն՝ այս բոլոր ղգացողութիւններից ամենամեծը տկարանում է ոչ միայն հոտառութեան ջրի ցամաքելուց, այլ և իւր պակաս վարժուելուցը, բարձի թողի անելուցը, որը սկսւում է գեռ ևս գայրոցական կեանքում. դասարանների վատ՝ անպիտանացած օդը, արդէն վաղ ժամանակներից սկսում է ընտելացնել քիթը այնպիսի տպաւորութիւնների տանելուն, որոնցից պէտք է մենք ստաափով խոյս տայինք հոտառութեան ջրի կանոնաւոր պաշտօնատարութեան ժամանակ: Ինչպէս հաշուարանի գրագիրը, այնպէս էլ բանւորը դուրս գալով իւրեանց ննջարանի աղբային մթնոլորտից, անցնում են աշխատանոցի նոյնպէս աղբային մթնոլորտը. իսկ այստեղից գարեջրանոց, որի օդը իսկի լաւ չէ նորանից, որի մէջ քնւում են և աշխատում են: Վերջ ի վերջոյ մարդիկ դապարւում են զանազանել նաև այնպիսի գարշահոտութիւնների, ինչպէս գուանօն, ծծմբային ջրածին, նեխած ոսկրներ՝ որոնցից թարմ ու անսովոր մարդու սիրտը խառնում է և շունչը արգելւում: Բայց բաւական է, որ այս խեղդած ղգացողութիւնը ընկնի լեռնային ու անտառային օդի մէջ, և նա յանկարծ արթնանում է իւր մեռած թմբրութիւնից. ռուսները սկսում են յակամայիցս լայնանալ, և մարդ ստանում է գէթ մի փոքր հազկացողութիւն թոքային՝ օգօն (այսպէս տաւում է թթուածնի երեք ծաւալի քիմիապէս միանալը $+ O_3$) պարունակող՝ սնունդի անոշահոտութեան վերայ:

12 Հոտառութեան ջրից յետոյ գալիս է լսողութեան ջրից, որը փսփոխութիւն է կրում իւր նախասնեակում, լսողութեան արտաքին անցքում կատարւող մի քանի իրողութիւնների պատճառով: Հարկաւ՝ թմբկաթաղանթի պատռուելը ու գին ու մրրկալի տպաւորութիւնների ազդեցութեան տակ՝ ինչպէս պայթոյն է՝ բացառիկ երևոյթներին է պատկանում: Սակայն ինչպէս յաճախ գանգասներ է լսւում բանւորներից ականջի խշշողի կամ թշշողի վերայ և այլ սոյնանման առաւել

կամ նուազ յայտնի զգացողութիւնների վերայ: Այս զգացողութիւնները երեւան են գալիս ականջի ճարպի կամ մոմի ցամաքեղուցը՝ կամ սորա նուազ արտաթորելուցը: Ջրի պակասութիւնը աւելի զգայիւ է ինքը լսողութեան ջիզը, որը կարելի է պատկերացնել բաղկացած անհուն նուրբ միմեանց մօտ պսուկած թելերից (թուով մօտուսւարապէս 3000), բայց միմեանցից ջրով այնպէս են անջատուած, որ իւրաքանչիւր լարը՝ երբ ձայնը դրոյից հասնում է նորան՝ կարող է առանձին տատանուել: Ջուրը հարկաւոր է այս լարերի կանոնաւոր տատանուելու համար: Ուստի կարելի է միայն զարմանալ և բաղդաւորութիւն համարել, որ ծանր լսողութիւնը ևս աւելի յաճախ չի պատահում ցամաքած մշակ դասակարգի մէջ, ինչպէս այս իրապէս կայ: Այն ինչ նուրբ լսողութիւնը, աղմուկ ու ձայնը՝ լաւ ու վատ երաժշտութիւնը զանազանելու զգացողութիւնը շատ սակաւ մարդկանց մէջ է նկատուում. որովհետեւ լսողութիւնն էլ հոտառութեան նման վերջին ծայր բթանում է արհեստանոցների գործարանների, աղմուկի մէջ: Լինելուցը, փողոցային աղմուկիցը՝ զանգակի ձայնիցը՝ սուլելուցը ևլն, Մինչդեռ սովորական մարդը հանգստութեամբ է վերաբերում դէպի այս աղմուկները՝ ինչպէս օրական հացի վերայ եղած մի տեսակ անխուսափելի յաւելում: Եօպէնհատների նման մտածողները չեն գտնում բաւական զօրաւոր խօսքեր՝ նկարագրելու մորալի հասարակ հարուածից ստացած անախորժ տպաւորութիւնները, որին նոքա « ուղեղ կտրող ու միտք մեռցնող » անուն են տալիս, և որը՝ ամեն՝ իւր մէջ մտքի հեռաւոր նմանութիւն ունեցող՝ մարդ պէտք է զգայ իբրեւ ցաւ: Բայց անկասկած մի որ և է կիրակի օր ճաշից յետոյ անտառում հանդարտութեան մէջ անցկացրած ժամանակը, որը ընդհատում է միայն թռչունների երգից և սաղարթի մէջ քամուց ծնւող սօսաւիւնից, ազդում է ինչպէս ցաւացածոյց բալասաննաւ սովորական մարդուն՝ իւր բթացած լսողութիւնով՝ տնտապած ու վիրաւորւած լսողութեան ջլի վերայ:

13. Լսողութեան զգացողութիւնից յետոյ գալիս է տեսողութիւնը՝ որի բերողը ակնադուռնի է, որ ոչ մի ձկնից պակաս կարօտ չի ջրի, եղջերային, թաղանթը՝ աչքի այս պատուհանը, բացառապէս՝ ջրով ծծուած լինելուն է պարտական իւր թա-

փանցկուծիւնը՝ առանց որի պիտանի չի լինում՝ լուսի ճառագայթները միմիկ անցնելու, և դառնում է մի պղտոր՝ թաղանթ, ընդունակ միայն զանազանելու տաք ու ցուրտը, նմանապէս և ինքը անսողուն թեան մոկերեւոյթը՝ ցանցաթաղանթը՝ բաղկացած է լսողութեան ջղի նման բաղմաթիւ ևս առաւել նուրբ ջղային թելերից, որոնք լողում են հեղուկի մէջ։ Ինչ կարող են առնել զանազան պաշտպանող և ուղղող ակնոցներ, երբ այս թելերը կարօտութիւն են քաշում իւրեանց համար ամենակարեւոր նիւթի, որ է ջուրը։

Եւ դէպ է յիշել՝ թէ աչքը կարող է ոչ միայն Ծրի բացակայութեանը չտանել, այլ և արիւնի յորդակութեանը, որ պահպանում է զարկերակների ճկունելուց, և աչքի վերայ ունի նոյն ազդեցութիւնը, ինչ որ սա ունի վահանաձև կամ պլի գեղձի վերայ (տես վերը՝ խպիպ գոյանալու և պլի հոստանալու մասին)։ աչքը դուրս է գալիս ակնափոսից։ Աւրժի ժամանակը յաճախ ու յաճախ գիտողութիւններ են լինում, որոնք վերաբերում են մշակ դասակարգի մէջ աչքաչափութեան կամ աչքապշածութեան (exophthalmus) զարգանալուն։ Աչքաճաճութիւնը, խպիպի և սրտի բախտցի հետ միասին կազմում են այն, ինչ որ ասում է Բալթիստին։ Հիւանդանալը սկսում է սրտի բախտցու, յետոյ գալիս է պլի այտոցը և ապա աչքաչաճութիւնը։ Եթէ հիւանդը դադարում է աշխատել և անցնում է մի քանի անգործ շաբաթ հիւանդանոցում, ակնագունդը վերստին դառնում է իւր կանոնաւոր տեղը, յետոյ նուազում է խպիպը և վերջը դադարում է սրտի բաղլսոցը։

14- Աերևը զննուած զգայարանները յայտնի չափով մի տեսակ շոշափողներ են մեր մտաւոր կեանքի, որի կենդրոնական գործարանը գլխի ուղեղն է, վերջինս ունի 81 տոկոս ջուր և վերին աստիճանի զգայուն է ցամաքելուն։ Դժուար չի երեւակայել թէ ումէն վնաս, որ հարուածում է յիշած շոշափիչները, գրեթէ անմիջապէս հարուածում է և գլխի ուղեղը, որին վկայ է և փիլիսոփայի վերոյիշած խօսքերը։ Ուղեղի ինչպէս մի ամբողջ բանի՝ աջողակութիւնը կախում է էլի իւրեան շրջապատող ջրային միջոցից (ինչպէս շրջապատուած են լսողութեան ու անսողութեան ջղերը), որի նշանակութիւնն է պահպանել նորան մարմնի ու գիրքի փոխուելու ժամանակ՝ ոսկրային ծածկոյթի հոստո-

բուժիչներից՝ Այս հեղուկը, որ կոչւում է ուղեղաողնային, կամ
 գանգաղնաշարային, գտնւում է և ողնաշարի անցքի մէջ, ուր
 նա ծառայում է նոյնպէս մէջքի ուղեղի պաշտպանութեան։
 Ինչպէս մտածութեան գործարան, գլխի ուղեղը ունի նոյնպի-
 անի աննիւթական առաջգականութիւն, որպիսին մենք ի նկատի
 ենք ունեցել զգայարանների վերաբերութեամբ։ Խօսելով զգա-
 յութիւնների բթանալու վերայ։ Գլխի ուղեղը նոյնպէս բթա-
 նում է. այսպիսի բթութիւնը յառաջանում է միտոսակ մը-
 տաւորական պօրապմունքից։ Ինչպէս անշնչաւոր կառուցուելը
 կարօտ է լարուելու և թուլանալու փոխանցութեանը, այնպէս
 և մտաւորական ուժը պահանջում է ապաւորութիւնների փո-
 խանցութիւն։ Բացի սորանից նշանաւոր է նոյնպէս և մտաւոր
 աշխատանքի որակութիւնը՝ կան բարձր և ստոր մտաւոր շա-
 հեր, կայ ուղեղային մեքենական «հագեցական» գործունէու-
 թիւն և այնպիսի գործունէութիւն, որ նորոգում է, զարգաց-
 նում է, կենդանացնում է մեր միտքը։ Առաջին տեսակի օրինակ
 է հաշուեպահութիւնը, աղիւսակներ, կազմելը և ընդ հրկրորդ
 տեսակի օրինակ՝ լիւս գրքերի ընթերցանութիւնը, երաժշտու-
 թեան պարապելը, ընական երևոյթների դիտելը, ուրախ խօ-
 սակցութիւն հասարակութեան մէջ։ Շատ յաջող է ընտելական
 աշխատանքի կամ ծառայութեան բաղդատութիւնը «տոնտ-
 դօրու» (trittmühle) հետ, որի վերայ մի քանի երկիրներում աշ-
 խատում են տաժանակրութեան դատապարտուածները, որոնք
 չեն թողնում այս մեքենան, նոցա զգացողութիւնները բթա-
 նում են, բթանում է և ուղեղը. մարդկային անձնաւորու-
 թիւնը դառնում է այս ինչ «համարը» գործարանական կազ-
 մաւածքը դառնում է ինքնաշարժ մեքենայ, որ մարդու նման է
 միայն արտաքին կերպարանքով։
 Մի քանի տարի առաջ Բուկաուի մէջ, խորտակուեցաւ մի ար-
 տակարգ երկաթուղու գնացք պաքուղորդի (стрелочникъ) անհո-
 գութեան պատճառով։ Հասարակական կարծիքը իսկ այն ժա-
 մանակ այս տարաբաղդ պատահարը (որ սոյնանման բնագմաթիւ
 պատահարներից մէկն է) կախուած համարեց չափազանց պա-
 հանջներից, որը երկաթուղային վարչութիւնը դնում է պտորա-
 կարգ ծառայողների առաջ, որոնք միշտ ու շարունակ մտի-
 պուած են օրական 24 ժամ աշխատել։ Երկաթուղու նւաբուղ-

ղորդը ասպիտակ ստրուկի, ամենալաւ տիպարն է: Թող մատնացոյց չանեն մեզ այս թշուառների համեմատաբար թեթեւ աշխատանքը: Խորհուրդ ենք տալիս պինդ մտապահ լինել՝ թէ տանադօրու վերայ աշխատելուց զգացողութիւնների բթանանալը ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ մտաւորական թուլութիւն կամ մտաւորական ջարդուածութիւն: Գոյազգաբար՝ իմ տանամեայ ծառայութիւնը՝ իբրեւ երկաթուղւոյ բժիշկ՝ ստիպումէ յայտարարել՝ թէ երկաթուղու վարչութիւնը բոլորովին զուրկ է հասկանալու այն անընդունակութիւնը դէպի աշխատանքը, որը արտայայտուած է տեղի հեթակայական զգացողութիւններով, քան թէ ուրիշների համար տեսանելի նշանակներով:

Աշխատելու կարողութեանը էլի մի տեսակ վնասուելը կապ ունի այն վիճակների հետ, որոնց մենք միացնում ենք անկուածներում եղած ջրի պակասութեան անունի տակ:

15. Անկուածների վերոյիշած ցամաքելը կարելի էր հեռացնել նշանաւոր կերպով. եթէ բանւորը զօռ տար ուտելու այն նիւթերը, որոնք կարող են իւրեանց պակասած ջուրը լրացնել: Այսպիսի սննդաւորար նիւթեր են՝ ջուրը, կաթը և թարմ պրտուղները: Մենք վերեւը արդէն յիշեցինք՝ թէ որքան տարածուած է ջրի՝ իբրեւ սննդաւորար նիւթի՝ մեծապէս կարեւորութեան անհասկացողութիւնը. այժմ աւելացնենք՝ թէ իրապէս իմեղու լաւ ջուրը գրեթէ հազուագիւտ երեւոյթ է: Ոչ սակաւ հազուագիւտ պէտք է համարել և կաթը: Իսկ պրտուղները, նոցա բարձր գների շնորհիւ վաղուց արդէն դարձել են իսկական շուայութեան առարկաներ: Բայց առաւել ցաւալի է այն անտարակուսելի իրողութիւնը՝ թէ՛ եթէ բնութեան բոլոր այս թանկագին պարգևները երկրի վերայ թափուէին ինչպէս հին մանանայի անձրեւը, բանւորները էլի մոքով չէին անց կացնիչ նոցա մօտենալ: Նոցա սիրալը ուղում չէ ջուր, նոցա մի ուրիշ չաւա, բան է հարկաւոր—նոցա հարկաւոր են գարեջուր կամ օղի: Գործարաններում գրեթէ իւրաքանչիւր բանւոր ունի մի շիշ գարեջուր կռնատակին, կամ մի սրուակ օղի գրպանում: Հաշուարարների նեղ անցքերում օրուայ ամէն ժամանակ՝ գրնում գալիս են սպասաւորները, որոնք բերում են հա բերում հորից գարեջրով և ըմպանակները հաշուարանների պաշտօնեաների համար: Օրական աշխատանքից հեռանալով, մարդիկ դր

նուամեն ոչ թէ դէպի ապրիւրը կամ հորը, այլ պանդուկը կամ գարեջրանոցը, ուր ժամանակը անց են կացնում մինչեւ համարեայ՝ կէս գիշերը, այնտեղ ներշնչում են ևս առաւել վնասակար, ևս առաւել թունաւոր յատկութիւններ ունեցող օդ, քան արհեստանոցների կամ հաշուարանների օդը, իւրեանց երակաները լցնում են, և իւրեանց ջրերը յարգում են խեղդական և խոնջական արիւնով:

Մենք՝ հարկաւ՝ հեռու ենք այս սովորութիւնը մի տեսակ քնածին արատ համարելու, ինչպէս այս անուամեն մի քանի բարոյագէտներ: Այ, այս աւքոհոյի (գինու ոգի) գործադրութեան պահանջը բժշկի աչքերի առաջ մի ձգտողութիւն է, որ ունի իւր արդարացնող բնագոյում, մի պահանջ է, որ թելադրուած է ներկայ բուսական զգացողութիւններից: Այս զգացողութիւնը յառաջ է գալիս մարմնու թուլանալուց և մանաւանդ անօթային համակարգութեան թուլանալուց, որը պահանջում է նոր գրգիռ կամ աշխոյժ. մի լաւ կում կօնեակ, կամ մի ըմպանակ փրփրագէզ գարեջուր, և ցամաքած կոկորդը նորից ըզգուած իւրեան ախորժապէս թաց, թուլացած սիրտն էլ նորից առոյգաբար աշխատում է, զարկերակն էլ նորից զուարթօրէն բախում է, մկնակների համակարգութիւնն էլ ստանում է վերստին առաջգականութիւն՝ կարճ ասած՝ ամբողջ մեքենան գործում է այնպէս, ինչպէս նա պէտք է գործի նոր վառելիք գնելուց յետոյ: Թէ մեքենան ընդ սմին կարող է ջեռուցած լինել առաւել, քան թէ նշանակած չափը՝ և թէ շոգեկաթային կարող է սպառնալ ճայթելու վտանգ, սորա մասին մշտիւր դատողութիւն չի անում, և հազիւ թէ կարելի է պահանջել և սպասել նորանից այսպիսի դատողութիւն: Կիտխի՛նս արդեօք իւր վարսողութիւնը, եթէ նաև մենք սպացոյց տայինք նորան գիտնական հողի վերայ՝ թէ ախորժութիւն զգալը հաւասար նշանակութիւն չունի օգտակորութեան հետ: Աւամորթները անդրժողովեան շաքարի տնկարաններում ոչ մի կաթիլ օդի՝ կամ գարեջուր չեն գործածում, խմում են միայն շարձալ՝ և մնում են քաժեղ ու տոկուն: Ինչպէս փորձը ցոյց է տալիս, մեր երկրում (Պերմանիայում) ղինւորները առաւել լաւ են տանում չաւաքնացութիւնը և մնում են առաւել թարմ ու զուարթ, երբ նաք չեն ստանում ոչինչ ոգելից խմիչք: Իւրաքանչիւր սոսով ճոնսապարհ

գնացող գիւրաւ կարող է համոզուել՝ թէ՛ Զուր պատուհներ ու կաթ գործադրելով՝ օրական կանցնի առաւել շատ վերստեր և կմնայ ընդ սմին առաւել (թարմ)՝ քան գարեջուր՝ գի՛ր կամ օղի գործադրելով։ Արդարեւ՝ վերջիններից պատճառած արիւնաբաշխ համակարգութեան բրգելը նշանաւոր է իւր թռուցիկ լինելովը՝ իսկ աւելի տեւական է լինում թուլութիւնը, որ յառաջանում է խոնջական արիւնով մարմնու յագեցնալից։ Արուեստաբար յառաջ բերած խոնջութիւնը պահանջում է նոր արուեստական աշխոյժ ևւն։ Եւ սորա մէջ գաղուած է ահագին վտանգ։ Թէ սգելից խմիչքների գործադրութիւնը սովորութիւն կդառնայ, և ընդ սմին յառաջագիմաբար աճող սովորութիւն, գարեջուր սովորաբար գործադրողը ժամանակի ընթացքում սկսողմէ աւելի ևս աւելի նստել ըմպանակի առաջ։ Գերյագութիւնը սովորացնում է արիւնը առաւել բարձր ճնշողութեան պահանջին, և մինչև որ չի հասած այս «համարը», գարեջուր խմողը շարունակում է ծարաւ զգալ ու խոմել։ Նա խրմում է, չնկատելով թէ վառում է իւր մեքենան իւր ուժից բարձր։ մինչև որ մի գեղեցիկ օր անօթային խողովակը չի պայթիլ և մեքենան չի կանգնիլ յաւիտեան։ Աւքոհողի ընտելական գործադրութիւնը ոչ սակաւ օգնում է նոյնպէս մտաւորական գործունէութեան բթանալուն։ Ժողովրդական նկատողութիւնը՝ թէ «գաբեջուր *» խմելը մարդուս յիմարացնում է՝ բառացի ճիշտ է։ Սակայն միանգամ էլ կյիշենք՝ թէ արբեցութիւնը իստապէս պատճառական կապ ունի չափազանց երկարատեւ աշխատելու հետ։

III

ՊԱՀԵՑՈՂՈՒԹԵԱՆ ՄԱԿԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.

Այժմ հաշուենք կարծօրէն բոլոր այն վնասները, որոնք անընդհատ աշխատանքի անխուսափելի հետեւանքն են և որոնք մինք ընդարձակօրէն նկարագրել ենք նախորդ գլխում։ Նոցա ցուցակը այս է՝

(*) Նոյն անումէ առաւ գինի և օղի խմելը, այն տեղերում, ուր գարեջուր չկայ։

1. Մարմնու հիւթերի խառնուելու խանգարումը, սորա հետ էլ արիւնի գունափոխութիւնը. այստեղից էլ խեղճ, ցամաք, գունատ արտաքին տեսքը (1):

2. Շնչհեղձական և խոնջական արիւնի հաւաքուելը (2 և 10):

3. Փոշուց յառաջացած հաղը և չոր հաղը (3):

4. Թոքերի և մկնակների անբաւարար մաքրուելը (4, 5 և 9):

5. Զարկերակային արիւնի յետագարձ կանգառութիւնը, արիւնի ճնշողութեան բարձրանալը, հակուած դէպի արիւնաթքութիւն և լն. (6 և 7):

6. Վնական արիւնի կանգառութիւնը. թանջային ուռուցներ և վնանների ընդլայնումն (8):

7. Զգայարանների և մտաւորական գործունէութեան բթանալը, հակուած դէպի արբեցութիւն (11—15):

Այս բոլոր ձախորդութիւնների միայած գործունէութիւնը տանումէ դէպի առաձգականութեան նուազելը մարմնու մէջ, ուստի և հետեւումէ մարդկային կեանքի ծաղիկ շրջանի կարճանալը նորա աշխատելու ընդունակութիւնով, և ընդմիջաբար ամբողջ կեանքի տևողութեան կտրճանալը: Սակայն, հին բժշկական դրութիւնը արդէն հաստատումէ՝ « Quod caret altera requie, durable non est » « այսինքն ամեն ինչ, որ չըրկուած է փոփոխաբար հանգստանալուց երկարատե չէ »:

Ի՞նչ է « հանգստը » կամ « հանգստութիւնը »: Եթէ այս քալուկ հասկացողութիւնը լուծենք և նորա տարրերը գրենք, այն ժամանակն կերևի, թէ այս գործողութիւնը բաղկացած է՝

1) Բոլոր հիւթերի և արիւնի գոյնի թարմանալուց:

2. Շնչհեղձական և խոնջական արիւնի արտաքսելուց:

3) Մորթու գործունէութեան զրգուելուց, թոքի մկնակների մաքրուելուց:

4) Կանոնաւոր զարկերակային արեան շրջանառութեան վերականգնելուց և արեան շրջանառութեան վերականգնումից:

(Եւ 5) Զգայարանների գործունէութեան ու հոգեկան գործարանի վերակենդանանալուց:

Իսկ հանգստանալու ընդհանուր գործողութեան հետեւանքն է մարմնական ու մտաւորական վերանորոգութիւնը:

Փորձ անենք այժմ՝ ողջմանաւորուել՝ թէ ինչքան ժամանակ է հարկաւոր այսպիսի վերանորոգութեան համար:

Այս նպատակի համար վեր առնենք էլի կառուցուի կտորը, որը արդէն մեզ համար մկնակների օրինակ է եղել, և հաւասարացնենք նորան ամբողջ մարդկային մարմինը: Ասենք թէ մենք գործ ունենք մի առաձգական ժապաւինանման օղակի հետ, որ յաճախօրէն գործ են դնում թղթապանակը ամրափակելու համար ևւն, մենք գիտենք՝ որ այսպիսի օղը կարող է մի սրոշ ժամանակի ընթացքում մնալ ձգուած մօտաւորապէս երկարութեան մի երրորդ մասով՝ իսկ թղթապանակի վերայից հանելուց յետոյ էլի նորից կդառնայ իւր միջին երկարութեանը: Ընդհակառակը մենք կզգուշանանք այս օղակը կրկնապատիկ երկարաւ ձգելուց, որովհետեւ գիտենք՝ որ այս դիպուածում նա կկորցնի իւր առաձգական զօրութիւնը, և շատ թոյլ միայն կպահի թղթապանակը: Մենք գիտենք՝ թէ նաեւ օղակի չափաւոր ձգելը չպէտք է տեւի անսահման, թէ չէ կկորչի նորա առաձգականութիւնը, և թէ օղակը բաւական ժամանակ է պահանջում հանգստանալու կամ դրստուելու, որ նորից աւելի կամ նուազ պիտանի դառնայ իւր պաշտօնը նորոգելու: Շատ հին ու երկարատեւ գործադրուած օղակների վերայ մենք քիչ յստահութիւն ունենք և նոյա հանգստանալուց յետոյ, և յօժարութեամբ նախապատիւ ենք համարում փոխել նրանց: Խորհուրդ ենք տալիս նոցա, որոնք ծանօթ չեն այս փորձերին, անձամբ փորձ անել և համոզուել այն ճշտութեան ու անփոփոխութեան մէջ, որոնցով վերեւը թուած հետեւանքները յաւաք են գալիս: Սոյնանման պարզ և առերեւոյթ չնչին ցուցողութիւնները կարող են մարդկանց համոզել առաւել ազդու կերպով և արագ, քան որ և իցէ բարձրիմաստ հաշուատեսութիւնը: Այստեղ հարկաւոր է նկատել թէ մեր ցուցողութիւնը «նրբաթելի» տեսութեան մի հանրամատչելի փոփոխութիւնն է, որը (նրբաթելը) առողջ պայմանների մէջ մնում է ամուր («ձիգ») իսկ ախտային պայմանների մէջ լինում է թուլացած («անձիգ») տեսութիւն, որը հռչակաւոր Փր. Հոփմանին հիմք է եղել իւր մարդկային մարմնու հիւանդանալու ամբողջ վարդապետութեան համար:

Եթէ մենք այս փորձը փոխադրենք աշխատող մարմնու տաճողութեան վերայ, այս ինքն մարմնու, որի առաձգականու-

Թիւնը գտնուում է երկարատե գործոն լարուածութեան մէջ, մենք պէտքէ ամենից առաջ ընթերցողին յիշեցնենք երկու սայլալարի պատմութիւնը, որը պատմելենք առաջի գլխում և որը ակնյայտի կերպով մեկնաբանող ճշմարիտ առակ է: Ընթերցողի ուշադրութիւնը առանձնապէս դարձնում ենք այն հանգամանքի վերայ՝ թէ ձիերը ամբողջ օրը չէին աշխատում, այլ ամեն օր ճիւղում էին միայն մօտաւորապէս 3 կամ 4 մղոն, ուրեմն լի օրերն էլ ունենում էին բաւական ժամանակ հանգըտանալու: Նախ և առաջ՝ այստեղից հետեւում է՝ թէ մեր քնննելի մասնագիտական հարցի հայեցակէտից, աշխատութեան ժամերի ազատ միջոցները օրուայ ընթացքում և գիշերուայ հանգստութիւնը մեզ բոլորովին չեն վերաբերում: Արդարեւ՝ բանելու օրուայ ընթացքում աշխատողորի վիճակ ընկնող այս դադարները կամ շնչառիկները համապատասխանում են միայն լարուածութեան այն նուազագոյն թուականուն, որ մենք թոյլ ենք տալիս մեր կառուցողի օրակին նորա պիտանութիւնը պահպանելու համար, և որը ինքն իրան հասկանալի պայմանն է նորա վերստին ձգուելու կորեկիութեան համար: Առանց կերակուր ընդունելու կանոնաւոր ժամանակամիջոցների անկարելի կլինէր մտածել աշխատանքի վերայ, նոյնը վերաբերում է և գիշերուայ հանգստանալուն, առանց որի մարմինը կքայքայուէր կարճ ժամանակի ընթացքում: Այսպիսով՝ հանգստանալու միջոցները լի օրերում վերաբերում են աշխատանքին պարզօրէն ինչպէս հարց ու պատասխանը, ինչպէս մի՞նչ բորձ բանալ ու իջնելը: Իսկ իրական հանգստութիւնը հայթաթութեամբ միայն աշխատանքի լիակատար կանգնեցնելովը, քսան ու չորս ժամ լիապէս դադարեցնելովը: Աւելի յարմար է շաբաթուայ եօթերորդ օրը հանգստութեան նուիրել: Փորձ անենք մեկնելու թէ ինչու խկնալէս եօթերորդ օրը, և ոչ թէ միւրիշ օր:

Մովսէս՝ մնալով հաւատարիմ իւր մետոգին, մարգկանց առաջին դնումէն իբրեւ օրինակ Տիրմը: Աստուծոն իւրեան, որ վեց օրում ստեղծեց աշխարհը, իսկ եօթերորդ օրը՝ հանգըտանալու իւր բոլոր գործերից, որ արաւ: Կարելի է որ Մովսէսը հասել է այս առողջապահական պահանջին իւր սեպհական դատողութիւններով և բնութեան վերայ արած գիտողութիւններով: Բայց նոյնպէս կարելի է որ Մովսէս ուղղուի ի

հետեւել է այն գաղափարին՝ թէ լուսինը իւր ձեւը փոխում է ամեն եօթը օր, և այն իրողութեան վերայ՝ թէ մոլորակների թիւը հաւասար է եօթի, ուստի և մոյրել է ժամանակի զուգընթաց բաժանուելը ամիսների ու շաբաթների: Թէ եօթը թիւը ունի մի առանձին հրապոյր մարդկային խելքի համար, նորանից է երեւում, որ մեծանուն յոյն մոտաճողը՝ Պիլթագորասը՝ տալիս էր եօթը թուին կրիտիկական նշանակութիւն ամեն մարմնական առարկաներում: Բժիշկ և փիլիսոփայ Կաբանիոր փորձ արեց ապացուցանել այս՝ մասնաւորապէս բժշկական փորձերում՝ գործադրելով բժշկութեան յետագայ պատմութիւնը նոյնպէս պարունակում է մի վարդապետութիւն, որի համաձայն մարմնու տաքութեան տատանուելը կատարում են եօթնօրեայ շրջաններով: Պրուգօնը դատում է հետեւեալ կերպով՝ « Եթէ շաբաթը կարճացնել մի օրով՝ հանգստութեան պահանջը դեռ ևս անհրաժեշտ չի երեւի, եթէ շաբաթը երկարացնել մի օրով՝ չափազանց խանգութիւն կ'առաջանայ, եթէ ամեն երեք օր կէս օր տօն կարգել՝ յառաջ է գալիս անկարգութիւն և անհաւասարաչափութիւն, եթէ ամեն 12 օր աշխատելուց յետոյ երկու տօն օր տալ՝ բանւորները կ'ծուլանան, այս էլ նորանից յետոյ՝ երեք նոյա տառապել են չափազանց աշխատանքով և չնայ ներածութեան մէջ մի քանի ուրիշ վիպյութիւններ բերինք եօթներորդ օրը տօնելու օգտին: Միանալով մեր նախորդների հետ՝ ես հաստատում եմ հետեւեալը. այն պարբերութիւնը՝ որի ընթացքում մարդկային մարմնու ուժերի լարուելու կարողութիւնը հասնում է պրօֆեսիօնական միատեսակ գործունէութիւնից, հաւասար է վեց օրուայ: Եօթներորդ օրը նոյնպէս աշխատանքի մէջ անցնելը հասցնում է չափազանց լարուելուն և այստեղից լարուելու գործօն կարողութեան աստիճանաբար քայքայելուն: Ընդհակառակը՝ եթէ եօթներորդ օրը նուիրում է հանգստութեան, այս լարուելու կարողութիւնը դառնում է մեր մարմնու համար ամրութեան աղբիւր, և երաշխաւորութիւն առաւել մեծ ջանքի դիմանալու, քան դիմացկոտութիւնն որ ցոյց են տալիս աշխուժութիւն չստացած և քայքայւող մեքենաները: Թուլութեան փոխարէն մեր մարմինը ստանում է ոյժ և առաձգականութիւն. աշխատանքը դառնում է ամբողջնով միջոց և աւելի առողջարար է:

Թուում՝ անգործութիւնից: Բնախօս Ֆլուրանսը նաև թոյլ է տալիս՝ թէ մարդս՝ կոնստանտնուպոլիսի մարդասօրի գործարանները օգտուածն պատշաճաւոր չափով աշխատանքից ու հանգստութիւնից, կարող է իւր կեանքը շարունակել մինչև 100 տարի:

Կրօնը եօթներորդ օրը կոչումէ « Տիրոջ օր » • առողջապահութիւնը կարող է օգտուել մեր ներածութեան մէջ, յիշած Գեօթէի խօսքերից, և կոչել կիրակին « մարդու օր »:

IV

ՀԱՆԳՍՏՈՒԹԻՒՆՆԸ ԻՆՉՊԷՍ ՊԵՏԻ Է ԼԻՆԻ:

Թէ ինչպէս է պէտք հանգստանալ՝ ես կարծումեմ, թէ կարգալով նախընթաց բոլոր ասածները, ոչ ոք չի մոլորուել և չի մոռցել թէ հանգստանալը միայն կրաւորականապէս ոչինչ անելումն է: Այ՛, ինչպէս չձգուած կառուցուին էլի մնումէ մի փոքր յարմար լարուելու վիճակի մէջ, այնպէս էլ մարդկային մարմինը կարող է հանգստանալ միայն այն յատակագծով, որին ամենից աւելի լաւ կլինի « աշխատանք փոխելու » անուն տալ: Այս փոփոխութիւնը՝ հանգստանալու օրուայ, « աշխատանքը » դարձնելով զուարճութիւն՝ պէտք է ոչ միայն որակութեանը, այլ և քանակութեանը վերաբերուի: Վերջինս մնալով համեմատաբար ոչ մեծ, պէտք է այնքան լինի, որ ախորժապէս լարուելու զգացողութիւն յառաջացնի: Մեր միտքը օրինակներով պարզելու համար՝ կռնենք թէ մինչև անգամ կիրակի օրը հեռու (մի քանի մղոն) զբօսնելը հանգստութիւն է այն մարդու համար, որ զբաղուած է ատաղձագործի, կարելու և գրաւոր աշխատանքով: Գիրք կարդալը նոյնպէս « աշխատանք » է, ինչպէս և հաշիւներ քցելը, բայց մի կողմից փոխուելու առթիւ, միւս կողմից ախորժելի բովանդակութեան ստիճիւ՝ այս աշխատանքը դառնումէ թարմացնող հանգստութիւն: Մանկական բլբլոցը ու աղմուկը, որ այնչափ ձանձրացնումէ նոցա, որոնք ամեն օր առաւօտից մինչև երեկոյ այս լսումեն, ինչպէս ճշմարիտ կրթութեան չափը և հնչում ընտանիքի հօր համար, որ ամբողջ շաբաթը տառապումէր արհեստանոցի ժխտից ևն:

Այստեղից երևումէ՝ թէ հանգստանալու եղանակը զանազան տեսակ պարապմունքների համար պէտք է զանազան լինի:

Ստկայն այս եղանակների զանազանութեանը հետ կայ մէկ կէտ, որի մէջ նորա պէտք է համաձայնուեն՝ ինչպէս մենք տեսանք նախընթաց գլուխներում ամենքի համար հարկաւոր է շնչառական գործարանների այսինքն կրծքի լիակատար վարժուելը՝ Հասարակ խօսակցութեան լեզուն մինչև անգամ՝ թելադրումէ այս կարևորութիւնը, լեզուն, որ յօժարութեամբ թեթևութեան կամ հանգստութեան ամեն զգացողութիւնը մի բանից յետոյ զետեղումէ կրծքում կամ սրտում, ում՝ յայտնի չեն « ազատ շունչ քաշել » « թեթևացնել կուրծքը » սիրտը ևլն » դարձուածները, Հանգստացող կուրծքը ինքը հակամէտ է այնպիսի մարդողութիւնների, որոնք հիմնաւորապէս արտաքսումեն երակներից շնչհեղձ արիւնն և ապահովացնումեն թթուածընի առաւել կատարեալ մոտքը թոքերի մէջ. այսպիսի մարդութիւններին, որոնք օգնուման թոքերի հոգմահարուելուն (օգամաքրուելուն), պատկանումեն երգեցողութիւն, ծիծաղ, խօսակցութիւն, պերճ առենախօսութիւն, ճառասացութիւն ևլն, Թոքերի աշխուժիւ աշխատելու ազդեցութեան տակ, շուտով և մեր մարմինը սկսումէ զգալ իւրեան թեւաւորուած, մեր մէջ յառաջանումէ հակամիտութիւն դէպի շարժողութիւն, գործունէութիւն, խեղկատակութիւն, որոնց մասին արդէն յիշել ենք մեր գրքի սկզբում: Պատմում են թէ նաև Սոկրատէսի՝ հին աշխարհի այս ամենամեծ մտածողի մէջ, ամեն վերջացած գործից յետոյ, ցանկութիւն էր զարթնում պարելու այսինքն ստիպելու ծնշուած կուրծքը աւելի ազատ շունչ քաշելու սաստիկ շարժողութեան ազդեցութեան տակ:

Թէ « ազատ բնութիւնը ժողովրդի ճշմարիտ դրախտն է » և թէ բանւոր մարդը ամենից լաւ կիրակի օրը կարող է յարութիւն առնել բաց օդում, այս մասին մենք արդէն խօսել ենք նախընթաց երեսներում: Այստեղ մեզ մնումէ միայն շեշտել այս դրութեան վերայ: Պատահ է յիշել երկրորդ գլխում մեր առածները սգելից խմիչքների վերայ. յիշենք՝ թէ բաց թարմ օդի հետ միասին ցամաքած, թուլացած ջղային նրբաթելերի համար ամենալաւ կենդանութիւն տուող միջոյր թարմ ջուրն է, որի հետ կարող են մրցել միայն կաթը և պտուղները: Թող մարդիկ՝ գէթ տօն օրերը՝ Ժուժկալութիւն ունենան չայցելելու պահուիկները և գինեոտները. գինեոտները փչացնումէ հան-

գոտութեան բոլոր գործը: Մեր հարցի գետինը չթողնելով՝ մենք պէտքէ կանգնենք էլի մի կէտի վերայ՝ որ կապուած է Թրի գործադրութեան հետ: Զրի կենսական նշանաւորութիւնը՝ իր անկողնի միջոցի միջոցէն զննուած է մեզանից բաւականին ընդարձակ. մեզ հետաքրքրում է այսօր ջրի իբր մարմին մաքրելու և ամրացնելու միջոցի նշանակութիւնը, իբր այն բանի միջնորդի, որ ասուում է մորթու օգամաքրութիւն: Մաքրութեան նշանակութիւնը էապէս միշտ ծանօթ էր ժողովրդական ամբօխին: Սորա անուանումն է՝ ի իջի ալոց՝ նշանաւոր անգլիական առածը՝ Clearliness is godliness. — այսինքն մաքրութիւնը բարեպաշտութիւն է: Հին կողակարանի օրէնսգիրքը իւր ժողովրդին հրամայում էր մարմինը լուանալ մեծ ջանքով: Բոլոր բժշկական գիտութեան տարեգիրներում, յիշուելու պահպանուել է Հիպոկրատէսի առածը՝ « ջուրը կեանքի կէտն է »: Հին Հռովմում իւրաքանչիւր ամենատկլոր աղքատը ամեն օր աւազանում լուացւում էր: Եթէ գործ դնենք նոր ժամանակի վերաբերութեամբ Լիբիխի *) յայտնի չափը, որի համաձայն սալոնի գործադրութիւնը ուղիղ յարաբերութեան մէջ է գտնուում մի երկրի քաղաքակրթութեան ստորին ճանի հետ. կոստենք թէ մենք առաւել յետ ենք գնացել, քան յառաջ: Դեռ 15 դարի մէջ Գերմանիայում տիրում էր պաշտօնապէս հաստատած մի սովորութիւն՝ ումին շաքաթ օր գնալ վարսավերայի մօտ՝ ոչ միայն մօրուքը սափրելու, այլ և ջերմ աւազան ընդունելու: Բոլոր բանւորները առանց բացառութեան շաքաթը վերջանալուց յետոյ գնում էին տուն ոչ այլապէս, եթէ ոչ այսպիսի բաղնիսից յետոյ: Այն ժամանակներում սպիտակեղէնը գործւում էր բրդից, որի կեղտ ծծող յատկութիւնը կարող էր շատ նպաստել այսպիսի սովորութեան հաստատուելուն: Երբ քաթանից ու բամբակեղէնից կարած սպիտակեղէնը ներմուծւում է, այս սովորութիւնը կամաց կամաց անհետանում է: Պէտքէ աւելի ամփոստալ այս յետագիմութեանը վերայ, մանաւանդ որ մորթու հիմնաւոր տաճողութիւնը պէտք է յայտարարուի իբրև առաջին առողջապահական

(*) Նշանաւոր քիմիկոս էր:

պատուիրանք. աւելի ներկայ ժամանակում, երբ քարածուխի վառելը, շագեշարժ մեքենաները ու անթիւ նոր տեսակի արուեստաշահութիւնները մեծաքանակ փողի ու կեղտ են յառաջացնում*):

Ինչ որ ասացինք թոքերի փողու ներգործութիւնից վնասուելու մասին, նոյնը գործադրելի է և մորթու համար. մորթու վնասուելը յայտնուում է միայն նուազ կտրուկ և նուազ նկատելի նշանակներով: Սակայն եթէ ուշ դարձնենք՝ թէ ամեն գաճից շինած մի ձեռք ան կարճ ժամանակում կորցնում է իւր տեսքը, նաեւ կանգնած լինելով մի հասարակ բնակելի սենեակում, կարող ենք պատկերացնել մեզ այն վնասակար ազդեցութիւնը, որին ենթարկւում է բանւորի մորթին՝ իւր արհեստանոցի սարսափելի օդի մէջ գտնուած ժամանակը: Այս կէտը աւելի շօշափելի է պատկերանում մեզ՝ եթէ գործարանի բանւորի շորին այս կամ այն տեղը զարկենք: Հարուածը բարձրացնում է փողու ամբողջ թուխը: Պատշաճ է ասել՝ թէ երբեմն ինչ գարշահատութիւն է տարածում բանւորի առօրեայ հանգերը: Այս փոշին քրոնքի հետ միանալով ծածկում է մորթու ծակոտիւնները (որոնք 2 միլիսնից աւելի են թւով). արգելք է լինում գոլորշիանալուն, դրզւում է մորթու ջղերը: Մորթային ելունդները, դժուարաբոյժ խոցերը, ներքնամորթային բազմաբջիջ**) անկուածի թարախումները՝ սովորական երեւոյթներ են բանւորների դասակարգների մէջ: Սակայն մորթային գոլորշիացումի ճնշուելուն առթիւ, որի օրական քանակութիւնը հաւասար է 500—700 գրամի, տկարանում են նոյնպէս և ներսի գործարանները: Սակայն կարեւոր է յիշել՝ թէ բանը ոչ միայն փողու մէջն է, այլ թէ և մորթու կանոնաւոր մաքրելու անհոգութիւնը ոչ պակաս վնասակար է: Մինչև անգամ ամէն

(*) Հայաստանի այն գիւղերում, ուր փայտ չկայ, վառում են աթար, որ շատ ծուխ է տալիս՝ հետեւաբար փողի ու կեղտ. աթարը բնակարանի մէջ գտնուած թոնրում վառելով, ուր շատ անգամ կերակուր են եփում, տունը լցւում է ծիւղի և գոլորշիով. օդը թունաւոր է դառնում թէ թոքերի համար և թէ մորթու համար. Իսկ մարմինը լուանալու սովորութիւն չկայ:

(*) Клетка—cellula բառը թարգմանում ենք բջիջ բառով. клетчатка թարգմանում ենք բազմաբջիջ անկուած կամ բջիջանկուած:

լուացուելով, ջուրը պղտորուում է, որովհետև իւր մէջ պարունակում է մորթուց թափուղ թէփը, մազեր, լազեր, գործարանական կեղտ: Սակաւ անգամ կպտտահի, որ փոխած սպիտակեղէնը իւր կշռի 100 փունտին չափնայ 4ից մինչև 5 փունտ կեղտ: Շատ կարելի է հին յոյները նէստեան *) շապիկի վերայ ունեցած իւրեանց առատպելովը, որի հագնելը հիւանդութիւն էր բերում, կամենում էին տեսանելի անել իսկապէս կեղտոտ սպիտակեղէնի անառոյժ յատկութիւնը: Թէ ինչի կարելի է հասնել մեծ ջանքով՝ հիմնաւորապէս մորթին տածելովը, ամենից լաւ ցոյց է տալիս ծխնելոյզ մաքրողների օրինակը: Ամբողջ շաբաթ թաւալ գալով անասելի կեղտի մէջ, այս արհեստաւորները աւելի սոստիկ պահանջ են պահում շաբաթ օրը իւրեանց մարմինը մաքրելու: Հետեանքը այն է, որ չի կարելի ցոյց տալ ուրիշ արհեստաւորների մի գատակարգ, որ ներկայացնէր աւելի կտրուկ հակադրութիւն իւր տօն օրուայ մաքուր տեսքի և ամբողջ շաբաթուայ ընթացքում եղած պրօֆեսսիօնական կեղտի մէջ: Ծխնելոյզ մաքրողների մորթին շատ անգամ ուղղակի զարմացնում է իւր թարմ սպիտակութիւնով ու կարմրութիւնով, և մորթային հիւանդութիւնները գրեթէ յայտնի չեն նոյա մէջ: Բայց մաքրութեան գործը ուրիշ է արհեստաւորների մէջ: Ատաղձագործը, մեքենագործը, ծխախոտի բանօրը, սովորաբար՝ բաւականաճում են արգէն նորանով, որ երեկոյները ինչպէս և իցէ մաքրում են կեղտից միայն երեսները ու ձեռքերը: Հաշուարանների ու գրասենեակների աշխատաւորները դառնում են աւելի ու աւելի երկչոտ ջրից և աւելի ու աւելի մոռանում են սոսորսի ու սպունդի գործադրութիւնը: Ես ճանաչում էի վարպետների, որոնք դրականապէս հրապարտաւորում էին՝ թէ «չ մի անգամ չեն ելել ըստնիսում՝ հարսանիքի օրից»: Երբ այս տաղերը ես գրում եմ՝ յորգ անձրև է

(*) Նեսոս յունական առասպելով ձիամարդ էր, որ կամենալով փախցնել Հերակլէսի կնոջ Ռէթաներին, նետահար սպանուեցաւ Հերակլէսից: Բայց մահից առաջ Ռէթաներին տուաւ իւր շապիկը թունով թաթախած իբր հաւատարմութեան թալիսման: Երբ Հերակլէս դաւաճանեց, Ռէթաներան ուղարկեց նորան վերոյիշած շապիկը, որը Հերակլէս հագնելով, իսկոյն ցաւ զգաց և հրամայեց այրել իւրեան էտա լերան վերայ:

գալիս. ես մօտենում եմ լուսամուտին և տեսնում եմ փողոցում աղաւթիների երամ. թե երբ սաւառնած, նորա վաղվըլում են անձրեւային վտակների տակ՝ աշխատում են լաւ թաց լինելու, լաւ լուացուել: Սակայն ես չեմ սկսել խօսիլ լողանալու և լուացուելու վերայ ընդհանրապէս. իմ առաջարկութիւնը սահմանափակուած է այս առարկայի շօշափելովը միայն, որքան նա կապ ունի կիրակի օրուայ հանգստութեան հետ. ուստի ես ասում եմ՝ առէ՛ք բանւորին իւր կիրակին. և հաւատացէ՛ք, նա ինքն իրան կհասնի այն կէտին, որ կսկսի շաբաթ երեկոյն հիմնաւորապէս լուացուել ոտից մինչև գլուխ, և այսպէսով առաջի քայլը կանի դէպի մարմնու լիակատար հանգրտութիւնը: Քունը լողանալուց յետոյ ճշմարիտ թարմութիւն է բանւոր մարդու համար. մորթու բոլոր ծակոտիները սկսում են գործել ամբողջ ուժով, և միւս օրը մորթին՝ իբր նոր ծնւած՝ սկսում է մրցել թռչերի ու մկնակների հետ մարմինը մաքրելու ասպարիզում. նորա ներքը հաւաքուած կղկղանքի ու աղբի հեռացնելու ասպարիզում: Մի նկատողութիւն է աւելացնէ՛ք սովորաբար լողացողները շատ անգամ յայտնում են թէ «աւազան ունելը թեթեւայնում է ուղեւը»: Բժիշկները միայն կարող են հաստատել այս վկայութեան տառապի ճշտութիւնը:

Բայց կիրակի օրուայ հանգստութիւնը պահպանելուց ոչ միայն աւանդնապէս իւրաքանչիւր անձի մասնաւոր կեանքն է փոխում իւր ամբողջ կերպարանքը, այլ փոխւում է և բոլոր երկրի կերպարանքը: Անգլիայում ճանապարհորդողները միաձայն հաստատում են թէ Լոնդոնում աների ծովը կարելի է տեսնել սուրբ Պօղոսի տաճարից միայն երկուշաբթի առաւօտը: Միւս օրերը բոլորը ծածկուած է անթափանցելի մառախուղով: Այդ դիտողութիւնը մեկնում է՝ հարկաւ՝ նորանով, որ կիրակի օրը գործաւարների ու արհեստաւորների՝ իւրեանց ծիով, գոլորշիով ու փոշիով՝ փակուելը մաքրում է մթնոլորտն և թոյլ է տալիս թարմ մոքուր օդին մօտենալ: Այսպէս անելով՝ այստեղ մեծ չափով լինում է նոյնը, ինչ որ լինում է այն դիպուածում, երբ մենք բաց ենք անում լուսամուտը սենեակը, որտեղ շատ հիւրեր են եղել, հողմահարելու համար: Սմէն որ, որ տեսել է ամպի կամ թխպի խաւարը, որ հեռու անց նկատւում է քաղա-

Ուստի շնորհում հնք Ձեզ Մեր ազամանդեայ կենդանագիրը, որ ամենառաջնակարգ պետական պաշտօնեաների պարգևատրութեան բարձրագոյն նշանն է, և առաքել Ձեզ այդ ի ձեռն Գերասպետի և մեծարելի հովուին Պարսկաստանում և Հնդկաստանում բնակող Հայոց՝ Գրիգորի, որ յայտնի է իւր պարկեշտ վարքով և կատարեալ բարեմասութեամբ:

Այս արտաքին պատուոյ նշանը թող Ձեր Սրբութեան առջև յայտարար լինի Մեր թանգագին ուշադրութեան և սրտագին հաճութեան առ Ձեր անձնաւորութիւնն և միանգամայն քաջալեր Ձեր հանդերձեալ բարերար գործունէութեան:

Մի մոռանաք Մեզ Ձեր աղօթքների մէջ. իսկ Մենք մաղթել էինք և մաղթում ենք Ձերդ Սրբութեան կալ և մնալ ողորմութեամբն Աստուծոյ Հովսեփայտ և Ղեկավար Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ, Շէվուալ ամիս 1305 թ. (1888):

Սեպտ. 24 ին Ս. Գէորգեայ տօնի օրն Նախընթաց տարիների նման փառաւոր հանդիսով կատարուեցաւ Մայր Աթոռոյս ձեմարանի բայման ժ. Գ. տարեգարձն: Զկնի Ս. Պատարագի միաբանութիւն Ս. Աթոռոյս մերձաւոր գեղերից եկած ուխտաւորք և Վաղարշապատու ժողովուրդք համախմբեցան ձեմարան. հանդիսարանում սկսեցաւ սովորական հոգեհանգստեան պաշտօն երջանկայիշտաակ հիմնադիր Գէորգ Գ. Վաթուղիկոսի. ապա սկսաւ տարեգարձի հանդէսն ներդաշնակ երգերով և ճառերով. նախ Պ. Արշակ Նահապետեան Տեսուչ ձեմարանի կարգաց տարեկան տեղեկագիրն, ապա Ռուսաց լեզուի ուսուցիչ Պ. Յովհաննէս Յովհաննիսեանց կարգաց մի գեղեցիկ ճառ զոր ընթերցողներ կրգտնեն սոյն թուի մէջ, Պ. Տեսչի տեղեկագրի հետ: Յետ որոյ Դեր. Գրիգորիս Արքեպիսկոպոս նոյն օրուան պատարագիչն մի համառօտ ատենաբանութեամբ բացատրեց Ս. Էջմիածնի բարոյական կապն, որով իսկիւնս աշխարհաց ցրուեալ հայեր պինդ հանգստեցով կապուել են Ս. Էջմիածնի հետ, և յարեց թէ «յօրէ հիմնարկութեան Ս. Էջմիածնի եղել են Էջմիածնում ժառանգաւորաց ուսումնարաններ, որք երբեմն յաջող հանգամանքի մէջ մեծ փայլ տուած են տղգին, քաջուս հոգեւորականներ հասցնելով և երբեմն ժամանակի դառնութեամբ նուա-

զել են մինչ սորանից 15 տարի յառաջ հանգուցեալ հիմնադիրն
 Երջանկայիշատակ Գէորգ Գ. բաղդ ունեցաւ այս հոյակապ շի-
 նսւթիւնն հաստատել ի պարծանս ազգիս քաջուս հոգեորա-
 կաններով և ուսուցիչներով պայծառացնել, Հայաստանեայց Ե-
 կեղեցին և Ազգն. և այժմ Նորին Վեհափառութիւն Տ. Տ. Մա-
 կար Կաթողիկոս ամենայն Հայոց իւր ուշադրութեան առարկայ
 դարձնելով սոյն ազգօգուտ Հաստատութիւն, աշխատում է
 աւելի փառաւոր յառաջադիմութեան մէջ տեսնել յարատեւ
 եւ օրհնեալ է Աստուած որ, այս տարի ձեմարանիս աւարտող-
 ներն յանձն առին հոգեորականութիւնն, որով պիտի պսակեն
 թէ՛ Երջանկայիշատակ Հիմնադրի, թէ՛ Վեհափառ Հայրապետի
 և թէ՛ համայն ազգի յոյսն ու նպատակն. և օրհնեց Պ. Պ.
 ուսուցիչներին և աշակերտներին: Յետ որոյ Գեր. Մկրտիչ
 Արքեպիսկոպոս յորդորելով զամենք յերախառագիտութիւն առ
 Երջանկայիշատակ Հիմնադիրն, առ Վեհափառ Հայրապետն ազ-
 գիս և առ Ազգն, կնքեց հանդէսն պահպանիչով:

ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ

ՀՈԳԵՒՈՐ ՃԵՄԱՐԱՆԻ ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՅ Ս. ԷԶՄԻԱՇՆԻ

1887 — 88 թ.

ՍՐԲԱԳՈՒՄԱՐ ՀԱՐՔ

ԵՒ ՄԵԾԱՐԳՈՅ ՀԱՆԴԻՍԱԿԱՆՔ.

Այսօր Մայր Աթոռոյ Սրբոյ Էջմիածնի Հայոց Հոգեւոր ձեմա-
 րանը տօնում է իւր չորեքտասաներորդ տարեգարձը:

ձեմարանս իւր գոյութեամբ պարտական է Երջանկայիշատակ
 Տ. Տ. Գէորգ Գ. ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին, իսկ իւր շա-
 րունակութեամբ՝ մեր Աստուածարեալ Տ. Տ. Մակար Վեհափառ
 Հայրապետին, որ Ս. Գրիգորի՝ Հայաստանեայցս Լուսաւորչի,
 Գաջը բազմելու օրից ի վեր ամեն տեսակ խնամք և քանք գործ
 է գնում այս հաստատութիւնը իւր կոչման համապատասխան
 գրից մէջ պահպանելու համար: Նորին Սուրբ Օծութիւնը Հո.

գեղոյս Հայրապետից իբրեւ մի թանկագին աւանդ ընդունած լինելով այս բարոյականութեան և գիտութեան բարձրագոյն հիմնարկութիւնը։— Նորա բարեզարդութեան և յառաջագիմութեան համար նպաստող ոչ մի միջոց չէ խնայում, համարելով իւր իմաստուն Հովուապետութեան ծանր հոգսերից գլխաւորը ձեմարանիս յառաջընթաց և խաղաղ շարունակութիւնը։ Թէ՛ ո՞րքան ձեմարանիս յաջողել է արդարացնել Նորին Սրբութեան ակնկալութիւնները պարզ կերեւայ այս համառօտ տեղեկագրից, որ պատիւ ունիմ առաջի առնելու ձեր ներողամիտ ուշադրութեանը։

18^{87/88} ուս. տարին սկսուեցաւ միայն Սեպտեմբերի 21 ին, որովհետեւ մեծ դժուարութեամբ կարողացանք ընտրութիւն անել Նորեկ աշակերտացուաց մէջ։ Մեծագոյն մասը գրեթէ միանգամայն անպատրաստ էին ներկայացել քննութեանց և՛ որ աւելի դժուարացրեց մեր գործը՝ այդ նոցա շատ տարբեր աստիճանի պատրաստութիւնն էր զանազան առարկաներից, չնայելով որ Բարձրագոյն Հոգեւոր Իշխանութեան կողմից շատ որոշ ծրագիր է տուած բոլոր դպրոցաց համար։ Որովհետեւ այս ցուալի իրողութիւնը կրկնուեցաւ և այս տարի, ուստի պարտք ենք համարում հրապարակաւ մեր բոլոր դպրոցաց վարչութիւններին բարեմիտ ուշադրութիւնը հրաւիրելու այս խնդրի վերայ, առաջարկելով առանձին հոգ ունենալ ծրագրի ճշտիւ գործադրութեանը, որպէս զի երկդասեան դպրոցներից աւարտողները արդարեւ առանց դժուարութեան կարող լինին ընդունուիլ ձեմարանիս երրորդ դասարանը, ծաւելով պէտք է աւելացնենք, որ մեր թեմական դպրոցների ստորին դասարանները ևս այդ կողմանէ առանձին խնամոց կարօտ են։

Անցեալ տարուայ սկզբին բացուեցաւ Գ. լսարանը, որ 1886 ին ժամանակաւ որ փակուած էր. այնպէս որ անցեալ տարի ձեմարանս բազկացած էր չորս դպրոցական դասարաններից՝ երրորդից սկսած՝ և երեք մասնագիտական լսարաններից, որոնց մէջ աշակերտեալները զետեղուած էին հետեւեալ թուով.

Գ. դասարանում — 31 հոգի և. — 21

Դ. — 20 — 20 — 12

Ա. լսարանում — 15
Բ. — 7

Գ լսարանում — 6
Բնդամենը — 112

Յոսպի աշակերտելոյ ըստ Գեղարքունիքի.

I. ՌՈՒՍՍԱՆ

Ա. ԲԵՍՍԱՐԱՐԱՅԻՆ ՎԻՃԱԿ

Քիշնև 1
Նոր Նախիջևան 4
Նիսի/ժա գիւղ 1
Գոսի/ժի 1
Մեծ Սալա 1
Զլորր 1
Օրբաղար (Արմենակ) 1
Օդեսոս 1

11

Բ. ԱԺԳԱՐԱՅԻՆ ՎԻՃԱԿ

Եկատերինոգար 1
Վլադիկավկազ 1
Ս. Խաչ 1
Նոր Արմաւիր գիւղ 1

4

Գ. ՎՐԱՍՏԱՆԻ ԵՒ ԻՄԵՐԵՏԻ ՎԻՃԱԿ

Տիֆլիս 2
Վարդաբլուր գիւղ 1
Գեառգեառ 1
Արտաշ 1
Իւլի/ժան 1
Գոռնուկ 1
Ախալցխա 7
Գանձակ 1
Բանանց գիւղ 1
Սղնախ 1
Գոռնի 1

18

Դ. ԱՐՑԱՆՈՒ ՎԻՃԱԿ

Շուշի 3
Նորշէն գիւղ 1
Մարաղա 2
Նիժ 1
Վարդաշէն 3
Հաւարիկ 1

11

Ե. ՀԱՍՏԱՆՈՒ ՎԻՃԱԿ

Գիրք գիւղ 1

1

Զ. ԵՐԵՒԱՆԻ ՎԻՃԱԿ

Երևան 4
Ղաթարու գիւղ 1
Երտափին 1
Քալաթ 1
Ալեքսանդրապոլ 6
Մեծ Ղարաբախ գիւղ 1
Հին Նախիջևան 2
Նորս գիւղ 1
Ագուլիս 4
Ցղնա 2
Բաղախ 2
Գորիս 1
Խաթաղ 1
Վաղարշապատ 6
Օշական 1
Աշտարակ 1
Մարգարա 1
Իգդիր 3
Ադիաման 2
Նորաշէն 1

Բազարջուղ	»	•	1
Ղաղանփար	»	•	1
Կարս	•	•	5
			49

Ամասիա	•	•	1
Սեբաստիա	•	•	1
Տրապիզոն	•	•	1
			5

II. ՏԱՃԿԱՍՏԱՆ

ՏԱՃԿԱ - ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Վան	•	•	•	1
Երզնկա	•	•	•	2
Սյեբրդ	•	•	•	1
Աւրան Գիւղ			•	1
Կարուշլա			•	1
Ղարաբաղար			•	1
				7

Բ. ԱՆԱՏՈԼԻԱ

Աֆիոն - Գարաշիսար	•	•	•	1
Քեօթայ	•	•	•	1

Գ. ԵՐՈՊԱԿԱՆ ՏԱՃԿԱՍՏԱՆ

Կ. Պօլիս	3
	3

III ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆ.

Դաւրէժ	•	•	•	2
				2

IV ՌՈՒՄԱՆԻԱ

Ֆոքշան	•	•	•	1
				1

Ընդամենը 112

Դասերի բաժանումն ըստ դասարանաց կատարուել է համաձայն դպրոցական ընդհանուր ծրագրի, բացի Զ. դասարանի մէջ նշանակուած մի արտաքույ կարգի բնախօսութեան դասից և Գ. դասարանի բուսաբանութեան երկու դասերից, որոնք յատկացուել էին Հայաստանի աշխարհագրութեան:

Իսկ լսարանների վերաբերութեամբ ծրագիրը նշանաւոր փոփոխութեան ենթարկուեցաւ, որովհետեւ Գեր. Տ. Մալաքեա Եպիսկոպոս Օրմանեանը ապաւուծաբանական գիտութեանց ուսուցիչ և միանգամայն քարոզիչ նշանակուեցաւ ձեմորանում:

Մենք անհրաժեշտ պարտք ենք համարում հրապարակաւ մեր խորին շնորհակալութիւնը յայտնելու այն տոկուն և եռանդուն աշխատութեան համար, որ մեծ արդիւնաւորութեամբ կատարեց Գեր. Սրբազանը:

Լասրանների դասացումը համեմատաբար

Ա. ԼՍԱՐԱՆ.

1. Բնական Աստուածա-	
ծարանութիւն	2 դաս
2. Բեմքասացութիւն	2 »
3. Քննարան. Ս. Գրոց	3 »
4. Եկեղեց. պատմութ. .	2 »
5. Բացատր. Ս. Գրոց	2 »
6. Հայոց մատենագր.	4 »
7. Ռուսաց մատենագր.	2 »
8. Ընդհանուր մատեն.	2 »
9. Մանկավարժութ. .	4 »
10. Ֆրանսերէն լեզու	2 »
	<u>25</u>

Բ. ԼՍԱՐԱՆ.

1. Բնական և տեսական	
Աստուածաբանութ. .	3 »
2. Բեմքասացութիւն .	2 »
3. Քննարան. Ս. Գրոց	3 »
4. Եկեղեց. պատմութ. .	2 »
5. Բացատր. Ս. Գրոց	2 »
6. Եկեղ. Մատեն. Հայոց	3 »
7. Ռուսաց մատենագր.	2 »

8. Ընդհ. մատենագր.	2 »
9. Մանկավարժութիւն	4 »
10. Ֆրանսերէն	2 »
	<u>25</u>

Գ. ԼՍԱՐԱՆ.

1. Բնական, տեսական	
և բարոյ. Աստուածաբան.	5 »
2. Բեմքասացութիւն .	2 »
3. Մեկնութ. Ս. Գրոց .	2 »
4. Եկեղեց. պատմութ. .	2 »
5. Բացատր. Ս. Գրոց	2 »
6. Եկեղ. մատեն. Հայոց	1 »
7. Ռուսաց մատենագր.	2 »
8. Ընդհ. մատենագր.	2 »
9. Տրամաբան. և ուսումն	
դասաւանդութեան	4 »
10. Ֆրանսերէն	2 »
	<u>24</u>

Առաջի տարուայ պաշտօնեաներից թողին ձեմարանը: Գեր. Տ. Արիստակէս Եպիսկոպոս, Արժ. Տ. Եղիա Վարդապետ, Արժ. Վահան Վարդապետ, Պ. Պ. Նիկողայոս Խոսրովեան, Կարապետ Տ. Մկրտչեան, Մարտիրոս Հաճնազարեան և Մանուկ Խաչատրեան:

Սոցա փոխարինեցին. Գեր. Տ. Մաղաքեա Եպիսկոպոս, Արժ. Սահակ Վարդապետ, Պ. Պ. Յովհաննէս Սալաթիէլեան և Գրիգոր Տ. Յարութիւնեան:

Դասերը բաժանում էին այսպէս

1. ԳԵՐ. Տ. ՄԱՂԱՔԵԱ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

Ա. Աստուածաբանութիւն, (Բնական, տեսական և Բարոյական)

Ա. Լսարան 2 դաս

Բ. » » 3 »

Գ. » » 5 »

Բ. Բէմաւոր-Նիւն	
Ա. լսարան	2 դաս
Բ.	2 "
Գ.	2 "
Գ. Բացարար-Նիւն Ս. Գրոյ.	

Ա. Բ. Գ. լսարանք	2 դաս
(միացեալ)	

Դ. Մէլիս-Նիւն Ս. Գրոյ	
Գ. լսարան	2 դաս
	20 "

2. ԱՐԺ. ՍԱՀԱԿ ՎԱՐԴԱՊԵՏ	
Բրնարտէակի. Վարդապետ-Նիւն	
Ե. դասարան	3 դաս
Զ.	2 "
	5 "

3. Պ. ԿԱՐԱՊԵՏ ԿՈՍՏԱՆԵԱՆ	
Ե. Ելիշ. մարեհագր. Հայոց	
Բ. լսարան	3 դաս
Գ.	1 "

Բ. Ելիշ. պարս. Հայոց	
Գ. դասարան	2 դաս
Դ.	2 "
Գ. Տէր-Նիւն մարեհագր.	

Դ. դասարան	2 դաս
Դ. Պարս. Մարեհագր. Հայոց	
Ե. դասարան	3 դաս
Զ.	3 "
Ա. լսարան	4 "
	20 "

4. Պ. ԱՐԳԻՍ Տ. ԳՍԲՐԻԷԼԵԱՆ	
Ա. Ուսում Ս. Գրոյ	
Գ. դասարան	3 դաս
Դ.	3 "

Ե.	2 "
Զ.	2 "

Բ. Քննաբան-Նիւն Ս. Գրոյ	
Ա. լսարան	3 դաս
Բ.	3 "

Գ. Ելիշ. պարս. Նիւն	
Ա. լսարան	2 դաս
Բ.	2 "
Գ.	2 "
	22 "

5. Պ. ՍԵՂԻՍԿ ՄԱՆԴԻՆԵԱՆ	
Ա. Տրամաբան-Նիւն	

Զ. դասարան	4 դաս
------------	-------

Բ. Մանկավարժ-Նիւն	
Ա. լսարան	4 դաս
Բ.	4 "

Գ. Ուսում դաս-անդր-Նիւն	
Դ. լսարան	4 դաս
	16 "

6. ՍՏԵՓԱՆՈՍ ՊԱՆԱՍՏԵԱՆ	
Ա. Հայոց պարս-Նիւն	

Դ. դասարան	2 դաս
Ե.	2 "
Զ.	2 "

Բ. Պարս. Ելիշ. լեզու	
Դ. դասարան	4 դաս
Ե.	3 "
Զ.	3 "

Ա. լսարան	2 դաս
Բ.	2 "
Գ.	2 "
	22 "

7. Պ. ՓԻԼՊՊՈՍ ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ	
Ա. Ընդհանուր պարս-Նիւն	
Դ. դասարան	2 դաս

Դ. զատարան	2
Ե. զատարան	2
Զ. զատարան	3
Է. Պատմ. Ընդհանուր մատենագր.	
Ա. լտարան	2 դաս
Բ. լտարան	2
Գ. լտարան	2

Գ. Պատմ. մատենագր. Ռուսաց

Ա. լտարան	2 դաս
Բ. լտարան	2
Գ. լտարան	2
	21

Պ. ՄԿՐՏԻՉ ՊԱԼԵԱՆ

Հայոց լեզու

Դ. զատարան	4 դաս
Գ. զատարան	4
Ե. զատարան	3
Զ. զատարան	3
	14

9. Պ. ՅՈՎԷ. ՍԱՂԱԹԵԼԵԱՆ

Ռուսաց լեզու

Դ. զատարան	4 դաս
Ե. զատարան	4
Զ. զատարան	4
Է. զատարան	4

Բ. Ռուսաց պատմություն

Ե. զատարան	2 դաս
Զ. զատարան	2

Գ. Ռուսաց պատմության լեզուն

Դ. զատարան	2 դաս
	22

Սոցանից 74 դասը լտարաններում և 127 դասը զատարաններում:

10. Պ. Գ. Տ. ԲԱՐԴՈՒՂԻՄԷ-ՈՍԵԱՆ

Բնագր. Աշխարհագրություն

Դ. զատարան 4 դաս

Է. Տիեզերագրություն

Ե. զատարան 1 դաս
5

11. Պ. ՄԻՆԱՍ ԱԶՆԱԽՈՒՐԵԱՆ, Զայնագրություն

Դ. զատարան 5 դաս
5

12. ԱԲԵԴ. ԱԼԷԳՍԱՆԵԱՆ

Բնագր. Հայաստանի

Դ. զատարան 2 դաս
Է. Մատենագրություն

Դ. զատարան 4 դաս
Ե. զատարան 3

9

13. Պ. ՌՈՒԲԵՆ ՌՈՒԲԵՆԵԱՆ

Տառերի լեզու

Տառիկահատակ համար 6
6

14. ԱՐՇԱԿ ՆԱՀԱՊԵՏԵԱՆ

Բնագր. Բնություն

Դ. զատարան 2 դաս
Ե. զատարան 1

Է. Բնագր. Բնություն

Ե. զատարան 2 դաս
Զ. զատարան 2

Գ. Մատենագրություն

Ե. զատարան 3 դաս
10

Ընդամենը 201 դաս

Տարուայ ընթացքում բոլոր ուսուցիչները կանոնաւոր յաճախել են դասերի և բացակայութիւնները միշտ յարգելի պատճառներով են եղել. ահա և ցուցակը.

Դասերի թիւը				
ունեցել է	պակասել է	անկողի պարտպել է	ընդամենը պարտպել է	
Տ. Մաղաքիա եպիսկոպոս . . .	488	»	2	490
» Սահակ Վարդապետ . . .	130	4	»	126
Պ. Ս. Մանդինեան . . .	393	10	»	383
» Փ. Վարդանեան . . .	522	8	»	514
» Ս. Պալասանեան . . .	552	»	»	552
» Կ. Կոստանեան . . .	508	»	»	508
» Մ. Պալեան . . .	371	17	»	327
» Ս. Տ. Գարրիէլեան . . .	553	23	»	530
» Յ. Սաղաթէլեան . . .	567	18	»	549
» Ռ. Ռուբինեան . . .	150	»	»	150
» Գ. Տ. Բարսեղիմէոսեան . . .	131	»	10	141
» Մ. Աղնաւուրեան . . .	133	»	12	145
» Ա. Ալէքսանեան . . .	235	4	»	231
» Ա. Նահապետեան . . .	258	»	19	277
Գումար	4994	114	43	4923

Ուրեմն ընդամենը պարտապ են մնացել 71 դաս, որ 100 ին 1¹/₂ից պակաս տոկոս է կազմում:

Մայիսին եղան հրապարակական հարցաքննութիւններ բոլոր առարկաներից երեք լսարաններում և Զ. դասարանում. իսկ միւս դասարաններում հարցաքննութիւններ նշանակուեցան միայն այն առարկաներից, որոնց դասընթացը աւարտւում էր, աւելացնելով դրաւոր քննութիւն լեզուներից և մատեմատիկական առարկաներից:

Գ. և Բ. լսարանների Տեսական Աստուածաբանութեան, Ա. լսարանի Բնական Աստուածաբանութեան և Զ. դասարանի Հայոց Պատմութեան հարցաքննութիւնները բարեհաճեցաւ պատուիլ իւր բարձր ներկայութեամբ Նորին Վեհափառութիւնը:

Միաբանութեան անդամները ևս յաճախակի ներկայ էին լինում քննութեանց:

Յոսիկի խնայողական աշխատեցւոյ.

	Աւարտեցին	Փոխադրեցին	Մնացին	Արձակուեցան լսող կամաց	Գումար
Գ. լսարան	6	7	3	2	6
Բ. »	»	7	»	»	7
Ա. »	»	10	3	2	15
Զ. դասարան	3	9	»	»	12
Ե. »	»	17	4	»	21
Դ. »	»	17	3	»	20
Գ. »	»	24	4	3	31
Գումար.	9	84	14	5	112

Ուրեմն 100ին 75 փոխադրել են, 100ին 12¹/₂ մնացել են.

Նորին Ս. Օժութեան Հայրապետական օրհնութեամբ այս տարի աւարտեցին իւրեանց ուսման ընթացքը Գ. լսարանից զեց հոգի.

1. Գալեմքարեան Յովհաննէս Տրապիկոնցի
2. Դալլաքեան Ասողաճատուր Նիսեցի
3. Մուսաբէգեան Յովհաննէս Նրւանցի
4. Յարութիւնեան Սէթ Նիսիիթացի
5. Տ. Միքելեան Արշակ Շուշեցի
6. Տ. Մկրտչեան Կարապետ Յլնացի

Բարեբաղդ ենք, որ երկար տարիների մեր իզձը իրագործուած տեսնելով, այսօր հրապարակաւ աւետում ենք, որ սոցանից չորսը.

1. Դալլաքեան
2. Մուսաբէգեան
3. Յարութիւնեան
4. Տ. Մկրտչեան

Յունիսի 15ին գրաւոր կերպով դիմեցին Վեհափառ Հայրապետին, հայցելով Նորին Արքութեան բարեհաճութիւնը ընդունելու իւրեանց ի շարս միաբանից Մայր Աթոռոյ Ս. Եջմիածնի.

Նորին Ս. Օժութիւնը հայրագործով սիրով և Հայրապետական առատաբուլի օրհնութեամբ բարեհաճեցաւ, ի ներկայութեան

Սինոդի Սրբազան անդամաց՝ ընդունել սոցա խնդիրը և վստահ ենք, որ շուտով սոքա կարժանանան ձեռնադրութեան և ճանապարհ կբանան ոչ միայն յաջորդ ուսումնաւարտների, այլ և նախորդների համար, որոնք չունենալով այն յաջող հանգամանքները, որ վիճակուեցաւ սոցա, անգրանկութեան պատիւը թողին այս տարուայ ուսումնաւարտներին:

ձեմարանիս ուսումնական կրկնակի խորհուրդները ունեցել են 31 նիստ աշակերտելոց յառաջագիմութեան և զարգացման վերաբերեալ խնդիրների համար: Թէև ուսումնական խորհուրդների գլխաւոր առարկաներից մինն է նաև աշակերտելոց վարք ու բարքի մասին հոգացողութիւնը, սակայն նոցա զանցառութիւնները այն աստիճանի չեն հասած, որ խորհուրդներին դիմելու հարկ լինէր: Մենք յորդարներով և խորատներով յաջողել ենք վերջ դնել ամեն տեսակ թերութեանց, առանց խիտ միջոցների դիմելու, ունենալով կարգապահութեան համար չորս գաստիարակ, որոնք երկու երկու հերթ են պահել օր մէջ: Դաստիարակ եղել են. պ. պ. Գրիգոր Տ. Յարութիւնեան և երեք հոգի ձեմարանիս նախկին ուսումնաւարտ սաներից՝ Գէորգ Տէր Բարդուղիմէոսեան, Մինաս Ազնաւուրեան և Աբեղնազով Ալէքսանեան:

Անցեալ ուսումնական տարուայ ընթացքում հանդիսաւոր կերպով տօնեցինք հետեւեալ եկեղեցական տօները. Առաջին Լուսաւորչաց մերոց՝ Ս. Առաքելոց Թադէոսի և Բարդուղիմէոսի, Ս. Վարդանանց զօրավարաց և Ս. Հօրն Սերոյ Գրիգորի Լուսաւորչի: Բացի սորանից ունեցանք ութը գրականական երեկոյթներ և հինգ էլ տօնական ճառախօսութիւններ, որոնցից երեքը՝ Ահհարանում, նորին Սրբութեան Վեհախառն Հայրապետի առաջ և երկուսը միաբանութեան սեղանատանը:

Այս բոլոր հանդէսներին մասնակցել են աշակերտելուները. ոմանք բերանացի ատենախօսութեամբ, ոմանք ճառերով և ուտանաւորներով և շարադրութիւններով, թէ գրաբան և թէ աշխարհաբան, ոմանք ընթերցանութեամբ ընտիր ոտանաւորների և հաստատների, ոմանք էլ մեներգերով: Մասնակցողների թիւն է. 28 ուսանողների, 22ը և 81 աշակերտների, 37ը ընդամենը 59 հոգի:

Ս. Վարդանանց զօրավարաց տօնի հանդէսը բարեհաճեցաւ պատուել իւր բարձր ներկայութեամբ նորին Սրբութիւն Վեհափառ Հայրապետը և ազդու խօսքերով յորդորեց ուսանողներին կուսակրօնութիւն ընդունել:

Արդէն բազմ ունեցայ յայտարարելու, որ այս Հայրապետական բարձր հրաւերը որդիական հնազանդութեամբ հարցաքննութիւններէց յետոյ ընդունեցին ուսումնաւարտներից չորսը:

Աշակերտելոց կենցաղավարութիւնը նոյն ընթացքով շարունակուել է, ինչպէս և առաջին տարին. այս տարի ևս Մայր եկեղեցւոյ դպրութեան գործը յանձնուած էր ամբողջապէս աշակերտեալներին, որոնք հերթով վարում էին այդ պաշտօնը: Սեղանը դարձեալ մնաց միաբանութեան հետ, միայն այն տարբերութեամբ որ երեկոյեան ընթրիքի ժամը փոխուեցաւ. փոխանակ Տին Դին նշանակուեցաւ ընթրիքը, որպէս զի սերտողութեան ժամերը ընթրիքից առաջ լինին, որով ամեն տեսակ անյարմարութիւններ վերջացան և աշակերտելոց ժամերի բաժանումը կանոնաւորուեցաւ:

ձեմարանիս տնտեսի պաշտօնը ըստ առաջնոյն շարունակեց շնորհունակ Կիւրեղ Սարկաւազը, իսկ քարտուղարութիւնը յանձնուեցաւ Պ. Ռուբէն Ռուբինեանին:

Առողջապահական տեսակէտից անցեալ ուսումնական տարին շատ յաջող տարի էր. թեթեւ հիւանդութիւնները շատ չխանգարեցին աշակերտելոց պարապմանց, իսկ ծանր դէպքերը՝ շնորհիւ ձեմարանիս բժիշկ Պ. Միքայէլ Զարգարեանի հոգացողութեան՝ անվտանգ անցան:

Ահա մեր անցեալ 1887/88 ուսումնական տարուայ գործողութեանց և ձեմարանի ընթացքի համառօտ նկարագիրը:

Բնական էր այն փափագը, որ ամենքը աածում էին տեսնելու աւելի սերտ կապ միաբանութեան և ձեմարանի մէջ: Փառք և գոհութիւն Աստուծոյ այդ կապը այսօր ամրապնդեցաւ, երբ ձեմարանը չորեքտասանամեայ փորձերի բովերից անցնելով, ընծայեց իւր երախայրիքը Հայաստանեայց Առաքելական Ս. Եկեղեցւոյ նախամեծար Աթոռին:

Ի հարկէ դժուար էր. որ ձեմարանը այն դրութեան հասցնէր, որ սորա օգտօւմնաւարտները յօժարութեամբ դիմէին վանական կոյսւմն ընդունելու. քանի որ այդ կատարուած իրարու թիւն է արդէն, մեզ կմնայ ամենայն վստահութեամբ գործել և սիրելի է յուսալ, որ մեր գործը, ինչ հանգամանքներովէջ էլ որ լինի ձեմարանը, յաջողութեամբ կայսակուի:

Հայցենք Ամենաբարձրեալից, որ երկարացնէ Նորին Սրբութեան Վեհափառ Հայրապետի կեանքը, որպէս զի Նորա Հայրապետական հովանւոյ տակ, աջակցութեամբ Մայր Աթոռոյս միաբանութեան բոլոր անդամոց և օժանդակութեամբ համայն Հայոց ազգի՝ հոգեւոր ձեմարանս շատ տարիներ խաղաղ և արդիւնաւոր ընթացք ունենայ:

Տեառն ձեմարանի ԱՐՇԱԿ ԵԱՀԱՊԵՏԵԱՆԻ
1888 թիւ 24 Սեպտեմբ.

Ի Ս. Էմիածին:
ՍՐԲԱԶԱՆ ՀԱՐՔ

ԵՒ

Երեւանի մարտիրոսացի ԵՄԵՏԻՄԻԹԵԱՆ ԷԼԵՆԻՄԱՆՈՒԹԵՐԻ
ԵՄԻՄԵՏԻՄԻԹԵԱՆ ԵՄԵՏԻՄԻԹԵԱՆ ԵՄԵՏԻՄԻԹԵԱՆ ԵՄԵՏԻՄԻԹԵԱՆ

Այս վսեմ օրուան շքեղ հանդէսը կրկին և կրկին անգամ ապացոյցանում է թէ որքան նուիրական պիտի լինին միշտ ամեն մի անկեղծ հայր համար, որքան մօտ մեր ամենիս սրտին այս հոյակապ հաստատութեան երջանկայիշատակ Հիմնադրի այն խորհուրդն ու նպատակը, որ այսօր արդէն 14 անգամ միացնում է մի այսպիսի հոգեւոր գերդաստան այս պատկանելի յարկի տակ:

Ի՞նչ էր արդեօք այդ խորհուրդը. ո՞չ ապաքէն այն, որ անանդաբար գարէ դար անցնելով հասել է մեր օրերը, որ հայի պատմական կեանքի գրեթէ մեծագոյն մասի հիմնադրան է եղել, որով պայմանաւորուել են մեր ազգային ինքնաճանաչութեան պանծալի յաղթանակները և այն բոլորը, որով մենք այսօր մեզ իրաւունք ենք համարում պարծինաւոր:

Մի գազափար, որ Լուսաւորչից պկած՝ Մեծին Ներսիսի, Սահակոյ, Մեսրոպայ և ոսկեղարու մուսւոր շարժման բոլոր առաքեալների աշխարհաշէն գործունէութեան հիմքը լինելով, ոգևորել է այնուհետեւ Հայաստանայց Առաքելական Ս. Եկեղեցու բոլոր սրտացաւ Հայրապետներին ու ազգի պետերին, որ սիրելի է հային՝ յաղդի չարանենգ հարուածներին ու սոսկալի չարիքների երեսից, որ միմիայն կանցողացիկ է մեր ազգի գոյուն:

թիւեր պահպանել մինչև հոսանքի դարձում վերջը, — մի այսպիսի գաղափար անշուշտ և այսօր մեր լոկոթ հոգեւոր գործունէութեան ոգի ու ուղղութիւն տաւորը: մեր լոկոթ ձգտումների նպատակը պիտի լինի:

Ոչ այսօր կարող է սերանակ որ հայ ազգն և Հայաստանեայց սուրբ Եկեղեցին անքակտելի կապով կապուած մի անբաժան միութիւն պիտի կազմեն, ինչպէս միշտ են եղել. որ երկուսի գոյութիւնն էլ փոխադարձաբար պայմանաւորուած են միմեանցով: Եկեղեցին է եղել միշտ մեր պատմական կեանքի ակեծուխ ծովի գոռ փոթորիկների երեսից ազատ մնալու միակ նաւահանգիստը: Եկեղեցին է եղել միշտ, որ արձակել է Հայաստան աշխարհի այս ու այն խռովեալ ծայրերը աւետարտը աղանձին խաղաղութեան ձիթենին կոցին: Եկեղեցին է եղել, որտեղից սիրոյ հրեշտակը դուրս գալով լուսափնտուր թւերը տարածել է տգիտութեան ու ներքին անիրազան գծաութեանց խաւարի մէջ խախտափող երկրի վերայ:

Այս է մեր գոյութեան պատմական դարերով սրբագործուած պայմանը: — իսկ պատմական օրինաց դէմ գնալ անպատիւ կերպով չէ կարող և ոչ մի ազգ: Ահա ուրիշ և այսօր մեր նշանաբանը՝ Մի Հայաստանեայց ազգային Եկեղեցի, որի վրայ է մեր յոյժը, որից պիտի ծագէ և դէպի փրկութիւն առաջնորդող լոյսը:

Բայց Եկեղեցին վէժով չէ եկեղեցի: Եկեղեցին խորհուրդ ունի միայն ճշմարիտ Բրիտանական սիրով տոգորուած, ճշմարիտ հաւատոյ լուսով պայծառացն՝ փութալան ուսուցիչներով, որոնք վարդապետէին Փրկչի աւանդած անսոսաճային բանը, որ խնկան առաջնորդ լինելով սիրոյ և լուսոյ իրանց անձը միշտ պատրաստ լինէին դնելու իրանց բանաւոր հստի համար:

Այս է մեր դէնքը, այս է մեր փրկութեան ուղիղ ճանապարհը, այս է այսօր մեր միակ նպատակը, և այս վսեմ խորհուրդը լցուցանելու համար է որ Երջանկայիշատակ Գեորգ Դ. Հայրապետը անգուշ ջանքով աշխատեցաւ և գլուխ բերեց այս պատկառելի հիմնարկութիւնը, որի տարեդարձը տօնելու համար այսօր խանդադին սիրով ու բաղձանքով ժողովուած ենք այստեղ:

Ի՞նչ աւելի խորհուրդ ունի բնորձը նպատակ կարող է լինել մի հաստատութեան համար, քան մի ամբողջ ազգի հոգեւոր առաջնորդներ, ճշմարիտ գիտութեան բուսով զինուորուած հովիւներ, պատրաստելու և ուր աւելի խորհուրդ պիտի ունենար այդպիսի մի հիմնարկութիւն, եթէ ոչ Մայր Աթոռի ծոցում, որի վրայ են ուղղուած անկալութեամբ բոլանդակ հայ ազգի աչքը, որից ամեն բան է սպասուում նա: Եւ մենք տեսնում ենք որ Հայաստանեայց Աթոռը իր սրբազնասուրբ Պետով ամենաբնորոշ խնամատարութեան հաւակայ է դարձրել այս տաճարը, ոչինչ ջանք չխնայելով նորա յանազադիմութեան և յարատեւութեան համար: Մի ազգ, մի Եկեղեցի, մի բարձրագոյն ու գիտութեան տաճար (մի գոռն ևս այժմ) — ահա ի՞նչ պիտի միշտ զեննանք աչքի առաջ, ահա ի՞նչ միշտ ան-

ջինջ կերպով տպաւորուած պիտի լինի մանաւանդ նոցա սրտում, որոնք վայելել են և վայելում են այդ նուիրական երեք սրբութեանց մայրական խնամքն ու հոգատարութիւնը: Թող շմոռանան նոքա թէ ո՞ր չափով երախտապարտ են այս շնորհատու հաստատութեանը, շմոռանան թէ ի՞նչ ծանր, բայց և քաղցր պարտականութիւն կայ իրանց վրայ—իրանց բոլոր ոյժերով, հոգով և մարմնով ձգտելու դէպի սորա վսեմ նպատակը: Եւ միայն այն ժամանակ, երբ ձեմարանիս սաները քաջ կ'ըմբռնեն թէ այս մի քաղցր լուծ է որ դնում են նոցա վրայ Ազգն ու Եկեղեցին, մենք կարող կը լինինք ասել թէ, իրաւի, այս համազգային հաստատութեան վրայ գործ դրուած ջանքերը ի դերեւ չեն ելանում:

Այս տեղ, այս հինաւորաց Ս. Տաճարի հովանու տակ, այլևոր Մասեաց ստորոտում, մի վայրկեան յետ նայենք և տեսնենք մուսուր աչքով, թէ ի՞նչ է կատարուել դարերի ընթացքում այս հողի վրայ, ուր մենք ենք այժմ կանգնած: Նայենք թէ ի՞նչ աղէտալի տեսարանների վկայ է եղել այս մեզ համար պատմական սրբութիւն դարձած դաշտը. տեսնենք ի՞նչ տեղից ենք եկել, ուր պիտի գնանք և ի՞նչ ճանապարհով:

Եւ հաւատանք որ կը գայ մի օր, երբ Անուշաւանի նուիրական սօսիքը նորից մեղմիկ կը շշնչեն: Զէ մեռած չէ, դեռ կենդանի է այս չարատանջ ազգը. կենդանի էլ, որովհետեւ յառաջադիմութեան ընդունակ մի ազգ մեռնել չէ կարող:

Ծաղթենք ուրեմն ի սրտէ որ միշտ հաստատուն, միշտ պայծառ մնան մեր սիրեցեալ Ազգն ու Եկեղեցին. կեցցէ՛ Մայր Աթոռն ու Վեհափառ Հայրապետ, կեցցէ՛ ձեմարան:

Յ. ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ.

1888 ամի

Սեպտեմբերի 24

Ս. Էջմիածին:

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՎԵՀԱՓԱՌ ՄԱԿԱՐ ԿԱթՈՒՂԻԿՈՍԻ

ՃԱՆԱՊԱՐՀՈՐԴՈՒԹԻՒՆԸ:

Անցեալ Սեպտեմբերի 3 ին Մայրաքոյն Պատրիարք Կաթողիկոսը կանգալով հաղորդեց Էջմիածնի Սինոդին, որ ինքը մրտադիր է Տեառն օգնականութեամբ Սեպտեմբեր ամսի 11 ին ուղևորել դէպի Թիֆլիզ և յանձնեց Սինոդին կարևոր կարգադրութիւններն անել առ այն: Սինոդը նոյն օրը կազմելով Վեհափառ Կաթողիկոսի ճանապարհորդութեան ուղեցոյցը՝ ուղարկեց Պովկաթի Կառավարչապետի դիւանատան Պ. Կառաւարչին տնօրինելու որ ինչ հարկն է և այս ուղևորութեան

մասին տեղեկութիւն տուեց Վրաստանի և Երևանայ թեմակալ առաջնորդներին: Սեպտեմբերի 9 ին գնդապետ Շտախլովը հեռագրով յայտնեց Սինօդին: Թէ հաղորդուած է Տիիխիսի փոստ-հեռագրատան շրջանի Կառավարչին պատրաստելու պատրիարքի գալստեան համար կառքեր և ձիեր: Իսկ Գանձակի և Երևանի նահանգապետներին առաջագրած է օժանդակելու բարեյաջող և անարգել գալուն: Արդէն ամսի 4 ից Վեհափառը անդադար ընթացք էր տալիս Սինօդի անդամների և ատենադպրի զեկուցած անյետաձգելի անհրաժեշտութիւն ունեցող գործերին: Եւ նոյն ժամանակից արդէն պատրաստութիւն էր տեսնուում Վեհափառի ուղեւորութեան համար: Սեպտեմբերի 10 ին երեկոյեան Պատրիարք Կաթողիկոսը գնալով Տաճարը ներկայ եղաւ Խաչվերացի նախատօնակին: շրջապատուած Վաղարշապատի և շրջակայ տեղերի բնակիչների խումուն բազմութեամբ, որոնք շտապել էին Վեհափառի օրհնութիւնը առնելու: Նորա առժամանակեայ Ա. Էջմիածնից բացակայելու պատճառով: Սկիզբի մոնելը և վերադարձը դէպի վեհարան ներկայացնում էր որդւոց իրանց հօրից բաժանուելու մի ճշգրիտ պատկեր:

Ամսի տասնութեկին վաղ առաւօտեան վեհարանը խոնրվում էր Վեհափառի օրհնութեան կարօտ անձանց բազմութեամբ: Այդ օրը Կաթողիկոսը ընդունեց Սինօդի ծառայողներին, զանազան դասակարգի պաշտօնական անձանց, Վաղարշապատի բնակիչներին, հոգւոր ձեմարանի ուսուցիչներին և աշակերտներին և ուրիշներին, որոնք ամենքն էլ յայտնում էին իրանց որդիական հաւատարմութիւնը և ցանկութիւն բարեյաջող շուտափոյթ վերադարձի մասին: Վեհափառը բոլոր ներկայացողներին բաշխեց իւր ջերմագին օրհնութիւնները և հայրական խրատները: Նոյն օրը 11 ժամին Էջմիածին եկան բազմաթիւ չափարների հետ միասին Երևանի գաւառապետ Արիլչը և նահանգապետի առանձին յանձնարարութեանց առաիճանաւոր Քալանթարեանցը, որոնք յայտնեցին Պատրիարքին, թէ իրանք ուղարկուած են գեներալ Շալիկովի կողմից ուղեկցելու Վեհափառին, առաջինը Երևանի գաւառում, իսկ միւսը մինչև Գիլիջան: Շուտով այնուհետև ներկայացաւ Վեհին Երեւանի փոստ-հեռագրատան կանտօրի կառավարիչ Կոնկօշեւը

Լեւոնյանեցի թէթ թիֆլիսի վոտա՝ հեռագրական շրջանի կառու-
 վարիչը իւր վերադարձութեան ժամանակ արտայայտել նորա յարգանքի
 ուղիղներ և ուղեկցել Վեհափառին մինչև Ռիլիման, ուր իրան
 կրփոխարինէ մի քանի շաբաթանաւոր, որ անշունակուած է
 Վեհին մինչև Աղստափա ուղեկցել, Կոնկոշելը յայտնեց նաև,
 թէ ուղեւորութեան վերաբերեալ ընդ որոշակաւորանում թիւնները
 արդէն անդնուած են: Սէկրետարին տաճարի զանգերը ծանու-
 ցին Նշմաննայ միաբանութեանն, թէ չայտեկեցուց Սեփի
 մեկնելու ժամը մօտեցած փառքէն: Քաւթում Ժողովուած
 ամբողջ միաբանութիւնը դիմեց դէպի վեհարան: Հրաժարակա-
 նը անաւել իրանց հոգեւոր Հորդոր Կոթամանակ թողնելու Եր-
 իրանց Վեհափառ Բաթումի կոնքրատիւն դուրս եկան և դարձ-
 ձաւ միաբանութեանն յոյսերը: Եւ յայտնեց իրանց յոյսերը:
 Դիմելիքները յայտնի լինի՞նք որոշեալ ուղեւորու-
 թիւնը յամեն մի անգամ: Հայաքանակայ մեծք եկեղեցու
 պատիւը պաշտպանելու համար վասն որոյ ջերմագին ցանկա-
 ցէք իմ ուղեկցութեանս յաջողութիւն և աղօթեցէք լուսն
 անդրա՛տ: Աստուած քիչեցէք իւրաքանչիւրդ ձեր պարտքը և
 խաղաղութեամբ կացէք:

Միաբանութեան անդամները մի առ մի համաձայնեցին Վեհա-
 փառի անշունչ և զուրափ կան միշտ դահլիճը պապանելու Վեհի
 դուրս գալուն: Ահաբական դործերի հսկողութիւնը Վեհը
 յաիմնեց Սինոդի Կոնքրատի Երեմիայ Եպիսկոպոսին: Մէկ
 Ժամ Վեհ լուսնի ծկողնեցան զանգերի մեծահնչիւնը զօղանջիւ-
 նը: որպաղութիւն հրաշխումը պատրիարքի ուղեւորութեան
 տեղիւ: Եւրը միաբանութեան և ժողովրդի ուղեկցութեանը
 անշունչ եղանակով և անհաշու երգեցիկ խումբը արմատա-
 ցաւ դէպի տաճար: Վեհափառ երկրպագելով սրբոց ամսունք
 ներին և ներկայ ինքնուրոյն ապարհոգաց և ճէրդը դրեալ քա-
 յութեան հետքս եկած տաճարից և նոյն կարգով շրջապատող
 ամբողջ հեռադիմեց իւրեպի տաճարի վարտաքին դուռը: Եւ
 անորանս անանգում էին և լուսնի լուսնի լուսնի լուսնի լուսնի
 անուն և անուն իսկ նորան ուղեկցող Թաւրէս արքեպիսկոպոսը
 Գրիգոր Եպիսկոպոսը և Սահակ Կարմապետը նստեցին հետեւեղ
 կարգի մէջ: Նոյս Եանեից գնում էին և անքերով Վեհափառի մը-
 նայեալ ուղեկցներն ու ճանապարհորդը քաղաքացիութիւնը: Առ-

Զեկից ձի նստած՝ ընթանում էին Երեւանի գաւառապետ Սյւրին
 ու Քայանթարեանցը, յետոյ փոստ-հեռագրատան աստիճանա-
 ւոր Կօնկոշելը՝ իսկ Էջմիածնի գաւառապետը կառքով գնու-
 մէր կողքից։ Վեհափառին ձի հեծած ճանապարհ էին դնում
 Էջմիածնի գաւառապետի օգնականը, ուղեպահների գլխաւորը,
 հեծեալ կաղակներով և բազմաթիւ չափարներով, նոյնպէս և
 Վաղարշապատի և շրջակայ գիւղերի քնակիչներ։ Ընթացքը
 Վաղարշապատի փողոցներով խոնուած բազմութեան պատճա-
 ռով՝ յամրեթաց-հանդիսաւոր էր։ Բայց ահա գնացքը մօտե-
 ցաւ Երեւանի այգիներին։ Հեռուից տեսնուում էին կառքեր,
 ձիաւորներ, հետեւակներ։ Վեհափառի կառքը կանգ առաւ,
 այդտեղ դիմաւորեցին և ողջունեցին Երեւանի թեմակալի փո-
 խանորդ Սուքիաս եպիսկոպոսը, Երեւանի ոստիկանապետը կա-
 զակներով, քաղաքագլխի պաշտօնակատարը՝ քաղաքային իւր-
 հրդի երկու անդամներով և Երեւան քաղաքի պատուաւոր ան-
 ձինք։ Քայլ առ քայլ՝ աւելի ու աւելի շատանում էր ժողո-
 վուրդը, գնացքը դանդաղանում էր, և Վեհափառի օրհնու-
 թեան կարօտ ամբար դիմումէին զէպի նորա կառքը։ Զան-
 գիի վերայի կամրջին մօտ կանգնած էին թուրք ազգաբնակու-
 թեան ներկայացուցիչները, իրանց առաջնորդ ունենալով դա-
 ւաիկանական աստիճանաւոր Սուլթանովին։ Ամբար արհաւի-
 շատացում, որ հրը Վեհափառը մօտեցաւ սուրբ Սարգիս աւագ
 եկեղեցին, արգէն կառքը հագիւ էր կարողանում՝ առաջ գնալ
 Հոգեւորականութիւնը իսպելով, խաչաւառներով և երգեցիկ-
 ներով կանգնած էր եկեղեցուն մօտ։ Վեհափառը բարեհաճե-
 ցաւ կառքից դուրս գալ և սկսաւ հանդիսաւոր մուտքը դէպի
 եկեղեցին։ Վեհափառը ամպոյանու տակ էր, որ բռնած ու-
 նէին Երեւանի չորս պատուաւոր քաղաքացի։ Եկեղեցի մտնե-
 լու ժամանակ այնքան մեծ էր բազմութիւնը, որ ոստիկանու-
 թիւնը հազիւ էր կարողանում ճանապարհ բռնալ։ Եկեղեցու
 պողոտան կանաչով ու ծաղիկներով լիքն էր, կարգ կարգ շա-
 րուած՝ հայ դպրոցների աշակերտներն ու աշակերտուհե-
 րուում էին Վեհափառի առաջ պատուական ծաղիկներից
 կազմած ինքեր։ Վեհափառ Վաթուղիկոսը պառչաճաւոր ա-
 ղօթքի և երգեցողութեան ներկայ չինելուց յետ եկեղեցում
 դուրս եկաւ այնտեղից և խաչը ձեռքին գիմեց զէպի առաջնորդ-

դարան, ուր պատրաստած էր բնակարան Վեհափառի համար: Առաջնորդարանում նորան սպասում էր Երեւանի նահանգապետ Շալիկովը՝ Երեւան քաղաքի այլ և այլ հաստատութեանց կառավարիչների և Պարսից հիւպատոսի հետ (այն է՝ Երեւանի գլխահայրի վերատեսչի, ուսուցչական սեմինարիայի վերատեսչի, ժանդարմի գնդապետի, նահանգական դատարանի պրօկուրօրի ժանդարմի ադիւտանտի, բատալիօնի ադիւտանտի և տեղական յունադաւան եկեղեցու աւագ քահանայ Գանբարովի հետ): Առաջնորդարանի դրան շէմքում կանգնած էր նահանգապետի աւագ աստիճանաւոր Մակինսկի-խանը: Երբ Վեհափառ Կաթողիկոսը մօտեցաւ դրան շէմքին՝ առաջ եկաւ նահանգապետը և խաչը համբուրեց. Վեհափառը խաչակնքեց ժողովրդեան և մոտաւ դաշիճը, ու ներկայացան նորան բոլոր պաշտօնատար անձինք: Վեհափառը կարճատեւ խօսակցելուց յետոյ նահանգապետի հետ՝ մոտաւ իւր համար պատրաստած առանձնասենեակը, իսկ նահանգապետն ու նորան շրջապատող մարդիկ ցրուեցան:

Կարճատեւ հանգստութիւնից յետ Վեհափառը մինչև երեկոյեան 7 ժամը անընդհատ ընդունում էր քաղաքացիների ողջոյնները, առանձին խումբերով: Միւս օրը՝ Սեպտեմբերի 12 ին, վաղ առաւօտուանից շարունակուեցաւ քաղաքացիների ներկայանալը. և օրհնութեան արժանացան նաև թուրք հոգեւորականութեան ներկայացուցիչները և մահմետական ուսումնարանի աշակերտները, որոնք ներկայացան իրանց ուսուցիչ Միրզա Կեսսումի հետ: Թուրք տղայք երգեցին Միրզա Կեսսումի ի պատիւ ամենայն Հայոց Վեհափառ Կաթողիկոսի յօրինած երգը: Վեհափառը շնորհակալութիւն յայտնելով ուսուցչին՝ բանախօսութիւն արաւ լուսաւորութեան օգուտների մասին և պատուիրեց տղայոց քաղցրեղէն բաժանել: Միևնոյն օր ներկայացան Հայ հոգեւորականութիւնը, Հայ հոգեւոր թեմական գպրանոցի ուսուցիչները և աշակերտները որոնց Վեհափառը կարեւոր խրատներ տուեց և անհրաժեշտ նկատողութիւններն արեց կրօնա-բարոյական կրթութեան գործը կանոնաւոր առաջ տանելու համար, և տղայոց բաժանուեցաւ քաղցրեղէն: 12 ժամին եկան Վեհափառի բնակարանը Երեւանի գաւառապետը և առանձին յանձնարարութեանց աստիճանա-

ւորը և յայանեցին Վեհին, որ գեներալ Շախիսովը իւր հիւրերով
 սպասուում է Վեհափառին ճաշի, Վեհափառը վեց ձի լծած
 կառքով երկու շաթիրների թիկնապահութեամբ համարալը և
 հանգիսաւոր գնացքով, ուղեկից ունելով հայերի և ուրիշների
 անհամար բաղմութիւնը ուղևորուեց դէպի նահանգապետի
 կացարանը, առջևից գնումէին, սասիկոնատան ծառայողները
 նահանգապետի տան շէմքում դիմաւորեցին վայելուշ յոր-
 գանքով և այնուհետև շուտով ճաշից յետոյ Վեհափառը նոյն
 կառքով վերադարձաւ իւր բնակարանը, սկսաւ ընթուհել հայե-
 րին, արօնց առաւօտ հերթէր հասել համբուրել նորին Սծու-
 թեան աջը, 4 ժամին նա ընթուհեց ս. Բայիանեան օրինորդա-
 կան ուսումնարանի աշակերտուհիներին (և ուսուցչուհիներին
 ասաց նոցա շատ հայրական խրատներ և մանուկներին քաղց-
 րեղէն բաժանեց, Սեպտեմբերի 12 ին 8 ժամին Վեհափառը օտ-
 առանցնացաւ հանգստանալու և ընդ ունելութիւնը դադարեց:
 Սեպտեմբերի 13-ին առաւօտեան սկսուեցան Վեհափառի
 երևանից դուրս գալու պատրաստութիւնները, 8 ժամին Ս.
 Սարգսի զանգակների հնչիւնը ծանոցցեկեղեցու գաւթում
 ժողովուրդներին Վեհի դուրս գալը, երևանի հայ ազգային
 կութիւնը չնայելով առաւօտեան վաղ ուղևորութեան, գլխու-
 քաց յարգանքով սպասոււմէր վեհափառի դուրս գալուն, դո-
 ղախներ, չափարներ, ձիաւորներ, կառքեր փակել էին գաւթի թը,
 ժողովուրդը վրայ էր թափվում Վեհափառի աջն առնելու,
 որը գնումէր եկեղեցի, որոնեղից կարճատեւ աղօթքից յետ
 Վեհափառը դուրս գալով նստեց կառք և սկսուեց ուղեգնա-
 ցութիւնը: Կառքերը դանդաղ էին առաջ գնում, հայ եկե-
 ղեցիների զանգերը իջանջում էին քաղցր հնչիւնով, երևանի
 բնակիչները առանց ազգութեան խտրութեան հետևում էին
 գնացքին: Առճառանոցի հրապարակով անցնելու միջոցին
 Վեհափառին մօտեցաւ երևանի նահանգապետը, որ Մակին-
 ըսկի խանի հետ սպասում էր նորան, Վեհափառը հրամայեց
 կառքը կանգնեցնել, հրաժարական ողջոյն տուաւ գեներալ
 Շախիսովին, և ծանր քայլով շարունակուեց գնացքը Սասնա-
 ֆելիսի փողոցով, Սյուրիկար փողոցի ծայրին վեհափառը
 խաչակնքելով ժողովրդեան օրհնեց նոցա և արձակեց իւր բա-
 րեպաշտ հօտը: Բանաքեւում վեհափառը կառքը կանգնե-

ցրեց, որ համբուրէ հոգևորականութեան մատուցած Խաչը-
Տեղական և շրջակայ գիւղերի բնակիչները մատուցին Վեհա-
փառին աղուհաց: Այնուհետև ճանապարհին մեծ ու փոքր
ուղևորում էին Վեհափառին: Ելեար իջևանում աղ ու հաց
ընդունելով՝ Վեհափառը առաջ գնաց դէպի սուխոֆօնդանի
իջևանը, ուր ճաշ էր պատրաստած: Բայց ահա հեռուում երե-
անի ու նոր բայազիդի սահմանի վերայ ձիաւորներ երևանցին,
նշանազգեստները փայլեցին, նոր բայազիդի գաւառապետ Սի-
մէօնենիօն երևաց բազմաթիւ հեծեալներով: Վեհափառը
հրամայեց կառքը կանգնացնել, գաւառապետը, նորա օգնա-
կան Միլիք Ղափլանովը և ուղևորութեան տնօրէն (Дистан-
ционный Начальникъ) ներկայացան և Արալիս գնացող հարիւ-
րաւոր կազակներ թնդացրին բարձրաձայն «կեցցէ»: Վեհա-
փառի կառքը շարժուեցաւ և ճանապարհորդութիւնը շարու-
նակուեցաւ՝ 11½ ժամին վեհափառը հասաւ Սուխոֆօնտանի
իջևանը, ուր մալականների տների կտուրները զարդարուած
էին երփներանգ դրօշակներով: Իջևանի մուտքի մօտ կան-
գնած էին շրջակայ գիւղերի հայերն ու մալականները, ու-
րոնք իւրաքանչիւրն առանձին մատուցին վեհափառին աղու-
հաց, իջևանը զարդարուած էր ծաղիկներով, դրօշակներով,
խակ իջևանի սենեակները ճղի զարդարուած էին գորգերով,
Վեհափառը այգաեղ իսկ ներկայացող հոգևորականութեան
պատրաստած ճաշը փայլելով՝ շարունակեց ճանապարհը դէպի
հեռուեալ իջևան: Ճանապարհին ժողովրդի բազմութիւնը
հեռագհետէ աւելանում էր. երևեցան նաև տէգերով զինու-
որուած քրդերը ճանապարհին հանդիպած գիւղերի տների
կտուրներին ճաճանումէին յանպատրաստից ձեացրած դրօ-
շակներ: Ահա երևեցաւ Ախտայի կայարանը, որ ներկայացնու-
մէր մի փառնջ, Վեհափառի նշանադրօշմով (Вензель). երբ
վեհափառը կանգ առաւ, հնչեցին շրջակայ գիւղերի հայ բը-
նակիչների ողջունի պառակները և պահնորդ չափարների «կե-
ցցէ» ները: Վեհափառը մօտեցաւ մալականների և հայերի
կողմից աղու հաց կրող սեղաններին, օրհնեց բնակիչներին և
ամբողջ գաւառը, ընդունեց քահանաներին, և շուտով կառք
նստաւ, որպէս զի Ելենովկա ժամանէ այնտեղ գիշերելու:
Քրդերը, որոնք վեհափառի կառքի ետեւից արշաւում էին, ա-

ռանձին եռանդով սկսեցին զանազան թռչիւքներ և ձիախաղեր անել:

Ելենովկայում՝ օթեանը պատրաստած էր խճուղու կայարանի շինութեան մէջ, որ գեօգչա լճի ամին է կառուցաց: Ամբողջ շինութիւնը նոյնպէս ծաղիկներով էր զարդարուած, կախած էին բազմազոյն լապտերներ և հրախաղներ էին պատրաստած: Այդ տեղ վեհափառին դիմաւորեցին նորբայադիդի հոգեւորականութիւնը և պատուաւոր անձինք, որոնք առաւօտուանից եկած էին նոր բայադիդից, որը 30 վերստ հեռու է գտնւում Ելենովկայից: Վեհափառը ընդունելով հոգեւորականութեան և քաղաքացոյց ողջոյներն ու ճառերը, տարածած գորգերի վերայից անցնելով մտաւ շինութեան ներսը: Ամբողջը ներս թափուեց և վեհափառի առաջ փռուեցաւ, որ ջերմագին օրհնեց ամենքին: Նշիդներին ցիլից երեք քրդեր ծունկ չոգեցան, սողալով մօտեցան վեհափառի գարշապարին և սկսան համբուրել նորա ոտներն ու ձեռքերը: Վեհափառը շատ միտթարական խօսքեր ասաց նոցա . . . : Շուտով նորանից յետոյ սկսաւ լուսավառութիւնը, գիշերը հանդարտ էր, լիճը հայելու տեսք ունէր, իսկ վառուող լապտերներն ու հրաւառութիւնը տալիս էին գիշերուան՝ երեւոյցական, բանաստեղծական կերպարանք. անստրանք հրաշալի էր: Նոր բայադիդիները պատրաստել էին ճոխ ընթրիք և փառաւոր հիւրասիրութիւն արին: Սեպտեմբերի 14 ին առաւօտեան 8 ժամին վեհափառը Ելենովկիյ դուրս գնաց՝ Սեանայ լիճը գեղեցիկ էր, օրը պարզ էր և տաք, ուստի և գնացքը լճի ամին փառաւոր էր: Սեանայ վանքի հանդէպ լճի ամին շարուել էին վանքի միաբանութիւնը, վեհափառը մօտեցաւ միաբանութեան, հարցուփորձ արաւ ամենքին, խրատներ ուղաւ նոցա, յորդորելով ամենքին իրանց ուխտին հաւատարիմ մնալ և սրբութեամբ կատարել վանքի կանոնները: Ապա շուտով գնացքը հասաւ Սիմեօնովկա կայարանը, որից ոչ հեռու վեհափառին դիմաւորեց Ղազախու գաւառակի ճանապարհների գլխաւոր Վազարեանցը իւր հեծեալներով: Սիմեօնովկայ իջեանն էլ զարդարուած էր դրօշակներով: Մալականները աղ ու հաց մատուցին Վեհափառին և սրտագին օրհնութիւն ընդունեցին: Այդ տեղ Սիմեօնովկայում նորին Օծութիւնը կանչեց իւր

մօտ գաւառապետին և նորա օգնականին, շնորհակալութիւն յայտնեց նոցա ճանապարհների օրինակելի կարգապահութեան և նոցա գործունէութեան համար, և գնահատելով նոցա ջերմեռանդ վերաբերուիլը դէպի իրանց պարտականութիւնները, առաջարկեց նոցա յետ դառնալ, որին աւելացրեց, թէ նա չէ մոռանալու նոցա ծառայութիւնը: 10½ ժամին Վեհափառը սկսաւ իջնել դէպի Դիլիճան, ուր պէտքէ ճաշ վայել էր: 12 ժամին վեհափառը իջեանեց ճարտարապետ Եարալեանցի մօտ, և այդ տեղ գիմաւորեցին նորան Տիխիսու տւաջնորդ Արիստակէս եպիսկոպոսը և Սէքսանգրապօլու յաջորդ Գրիգորիս եպիսկոպոսը: Ըսկում պաշտօնազգեստ հագած կանգնած էին տեղական հիւանդանոցի բժիշկ Քալանթարեանցը, անասուապետ կամարականը, ճարտարապետ Սիմէօնեանցը և ճարտարապետ ճանապարհների հաղորդակցութեանց՝ Եարալեանցը: Վեհափառը ճաշելով այնտեղ՝ օրհնեց հիւրասէր տանտիրոջ և տանտիրկնոջ և հիւրերին, և երկու ժամին պատուիրեց կառք բերիլ: Այդ տեղ իսկ Վեհափառը շնորհակալութիւն յայտնեց Երեանից իրան ուղեկցող աստիճանաւոր Կօնիօշեվին և Քալանթարեանցին և արձակեց նոցա: Եկաւ տեղական փօստ-հեռագրատան կառավարի: Բազրաձէն և յայտնեց թէ կառքին արդէն պատրաստեն: Վեհափառը կառք նստաւ և առջեից ունելով փօստ հեռագրատան աստիճանաւորի կառքը, բազմութիւն թիկնապահներ և Ղազախի բնակչաց խումբն՝ բազմութիւնը՝ ուղևորուեցաւ դէպի Քարվանսարայ գիշերելու այնտեղ, ուր հասաւ երեկոյեան 5 ժամին: Քարվանսարայում Վեհափառին ներկայացաւ Ղազախու գաւառապետի օգնական Միխայիլը: Վեհափառի համար տեղ էր պատրաստած տեղական հայոց դպրոցում, որ շատ սիրուն զարդարած էր թէ արաքուստ և թէ ներքուստ: Երեկոյին լուսավառութիւնը կար և ճուրնթրիք էր պատրաստած:

Սեպտեմբերի 15 ին առաւօտեան վաղ նորին Օծութիւն դուրս եկաւ Քարվանսարայից, տեղական հոգևորականութեան ուղեկցութեամբ, առջեից գնում էին աստիճանաւոր Բաբրաձէն և գաւառապետի օգնական Միխայիլը, Երբ հասաւ Ղազախ՝ վեհափառի կառքին մօտեցաւ գաւառապետ իշխան Թարխանովը, իսկ յետոյ ներկայացան Ղազախի գաւառի քա-

Հանաքը և քաղաքի պատուաւոր տնօրէնը: Թէ քաղաքի և թէ շրջակայ գիւղերի բնակիչները համբուրեցին Վեհափառի աջը: 10 ժամին Վեհափառը գաւառապետի և բազմաթիւ թիկնապահների ուղեկցութեամբ բարեհաճեցաւ հասնել Աղստափա, ուր սպասում էր Վեհափառին Գանձակի յաջորդ Գրիգորիս վարդապետը Գանձակ քաղաքի պատգամաւորութեան հետ: Վեհափառը ընդունելով վարդապետին և պատգամաւորութիւնը, հրամայեց ճանապարհը շարունակել մինչև երկաթուղու կայարան, ուր բարեհաճեցաւ նախաճաշել: Այս տեղ Վեհափառը տեսակցելով իշխան Թարխանեանցի հետ հրաւիրեց իւր մօտ գանձակեցիներին հարցուփորձ արաւ նոցա իրենց վիճակի մասին, օրհնեց նոցա և արձակեց: Ճիշտ 12 ժամին կայարանի կառավարիչը յայտնեց Վեհափառին, թէ պատրաստուած է առանձին գնացք: Վեհափառը մտաւ երկաթուղին և տա առաջ շարժուեց: 3 ժամին 5 բողէին նորին Վեհափառութիւնը բարեյաջող մնալով գործեց Թիֆլիզ:

ՆՈՐԻՆ ՎԵՀԱՓԱՌՈՒԹԵԱՆ ԱՅՅԵԼՈՒԹԻՒՆԸ ԹԻՖԼԻԶԻ ԱԶԳԱՅԻՆ

ԲՅՈՒՆԱՅԻՆ ԱՅՅԵԼՈՒԹԻՒՆԸ ԹԻՖԼԻԶԻ ԱԶԳԱՅԻՆ

ՅՈՒՆԱՅԻՆ ԱՅՅԵԼՈՒԹԻՒՆԸ ԹԻՖԼԻԶԻ ԱԶԳԱՅԻՆ

Ամսոյս 10-ին առաւօտեան 9¼ ժամին Վեհափառ Հայրապետը պատուեց Ներսիսեան Ազգային Հոգեւոր գարանոցը իւր շահաբեր այցելութեամբ: Նորին Օծութեան ուղեկից էին տեղակալ Թադէոս Արքեպիսկոսը, վիճակաւոր Առաջնորդ Արիստակէս Սրբազանն և գաւազանակիր Սահակ վարդապետը:

Դպրանոցի գաւթում մուտքից սկսած՝ երկու շարքով կանգնած էին ուսուցիչները, որոնց Նորին Վեհափառութեանը ներկայացրեց Դպրանոցի տեսուչ Սարգիս Ք. Բէգնապարեանը և մատոյց հետեւեալ յայտարարութիւնը:

ՁԵՐԴ ՎԵՀԱՓԱՌՈՒԹԻՒՆ

ՍՐԷԱԶՆԱԿԱՆ ՀԱՅՐԱՊԵՏ

Ամենահպատակօրէն յայտ առնեմ Վեհափառ Տէրութեան շնորհով, թէ ընդ բարձրագոյն հովանեաւ Ձերովի Դպրոցիս ուսանին ի միում նախակրթական և ի վեց հիմնական դասարանս: 365 աշակերտք խաշնակալ ի

մեռատան սենեակս: Նախակրթարան, առաջին, երկրորդ և երրորդ դասարանք ունին զմի-մի զուգընթաց դասարանս: Թիւ որդեգիր աշակերտաց է 19 առ ժամս: Թիւ դասատուաց և այլ պաշտօնատար անձանց քսան և հինգ, յորս են չորս վերակացուք, մի աւագ վերակացու կամ՝ օգնական տեսչի, գրադարանապետ մի և բժիշկ մի: Յեօթնեկի աւանդեալ լինին դասք 333 յամենայն դասարանս: Օրական դասք ի նախապատրաստականի լինին 4 և 5՝ իսկ ի միւս դասարանս 5 և 6: Առաջին տարւոյն ըստ ծրագրին:

Այնուհետեւ Սրբազան Առաջնորդը պատիւ ունեցաւ ներկայացնելու հոգաբարձութան անդամներին, որոնց ուղեկցութեամբ նորին Վեհափառութիւնը մուտ գործեց Դպրանոցի մեծ դահլիճը, ուր շարուած էին բոլոր աշակերտները, և օրհնելով նոցա, բազմեցաւ բազկաթուռի վերայ: Երգեցիկ խումբը այդ միջոցին ներդաշնակ հնչեցրեց «բաբէ» երգը: Այնուհետեւ հ. տեսուչը տրտաւանեց մի համառօտ ճառ:

Յետոյ հայր տեսուչը առաջ գնալով դէպի Վեհափառը, ծընկալոյք համբուրեց նորին Սրբութեան աջը: Երգեցիկ խումբը դարձեալ երգեց և ապա հինգերորդ դասատան տշակերտներից մէկը կարդաց հետեւեալ ուղերձը:

Ի ՀԱՆԳԻՏ ԳԱԼՍՏԵԱՆ Տ. Յ. ՄԱԿԱՐԱՅ ՍՐԲԱԶՆԱԳՈՅՆ
ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻ Ի ՆԵՐՍԻՍԵԱՆ ԴՊՐԱՆՈՑ

Ի ԴԻՄԱՅ ԱՇԱԿԵՐՏԱՅ ՈՒՂԵՐՁ:
ՎԵՀԱՓԱՌ ՏԵՐ.

Մեծ են բերկրանք և հրճուանք նրաից մանկաւոյս. որ արդ պար զՔւ առեալ կամք. զի Հայրդ հանուրց Հայկազանց, որ ի հեռաստէ զմեզ խնամէիր, արդ ելեր մեզ յայցելութիւն: Ոչ երբէք կարասցեն բանքս թոթովանաց զմեծ խնդութիւն աշակերտացս Մեծին Ներսիսի յայտ առնել:

Քիրան, զոր հեղերդ ի նպաստ Հայկազեան մանկաւոյս, հորդեալ մեզ ահա ի կրօն և յիմաստ և Աջդ օրհնութեան, որ ի վերայ մեր տարածեցեր առ ի խնամել զմեզ, երախտապարտ կացուցանեն զմեզ առաջի Տեսօնդ, իսկ գալուստ Մեծի Հօրդ մեզ յայցելութիւն զանցուցանեն իսկ զչափ երախտեացն:

Վեհափառ Հայր, արդ ի գալստեանդ օրհնեալ զմեզ օրհնութեամբ Մեծին Գրիգորի Լուսաւորչի, զի մարթասցուք մեք իջմամբ Սրբոյ Հոգւոյն որդիք արժանաւոր լինել Տեսօնդ մերում և յոյսք եղեալք ի վերայ մեր կատարեցին ի տրիտուր այդչափ երախտեաց Բոց և Նախորդացդ:

Իսկ մեք, եղբարք համբրէն մաղթեսցուք ի Տեսօնդ կենդանութիւն:

Հօրս մերում ՄԱԿԱՐԱՅ Սրբազնագոյն Վաթուղիկոսի, զի կեցցէ նա յամս-
տիս ամս բազումս ի խնամել և յօրհնել զմեզ ի բարգաւաճանս ազգիս:

Դա՛հլիճը կրկին թնդաց աշակերտների երգով և յետոյ Նո-
րին Վեհափառութիւնը բարեհաճեց ազդու բանախօսութեամբ
ցոյց տալ ներս. Դպրանոցի նշանակութիւնը և այն նպատակնե-
րը, որ պէտք է իրագործեն պատուարժան հոգաբարձուք և
շնորհալի ուսուցիչք: Յետ այսորիկ Սրբազնագոյն Վաթուղիկոսը
բացատրեց այն կապը, որ ծխական ուսումնարանները ունին
Ներսիսեան Դպրանոցի հետ, և վերջինիս կոչումը գիտութեամբ
և պարկեշտ վարք ու բարքով օժտուած աշակերտներ պատ-
րաստելու Ս. Եջմիածնի ճեմարանի համար: Վեհափառը յայտ-
նեց իւր վիշտը, որ այս տարի ուսումնաւարտ աշակերտներից
ոչ մէկը չէ ընդունել Ազգիս բարձրագոյն ուսումնարանական
հաստատութիւնը—Ճեմարանը:

Ապա Նորին Վեհափառութիւնը, այցելելով դպրանոցի հի-
ւանդանոցը, գրադարանը և ննջարանները բարեհաճեց դպրա-
նոցի վարչութեան մի քանի ամենակարեւոր ցուցմունքներ անել
նոցա բարելաւ պահպանութեան մասին:

Ժամի 10¹/₂ Նորին Օծութիւնն բարեհաճեց այցելել Ս. Գա-
լիանեան հայ օրիորդաց դպրոցը: Մողնւոյ Ս. Գէորգ եկեղեցի-
ւոյ գաւթում Նորին Վեհափառութեանը դիմաւորեցին դպրո-
ցի վարչութեան անդամներն: Օրհնելով պատշգամբի վերայ շա-
րուած ուսուցիչներին և ուսուցչուհիներին, որոնց մի տու մի
բազմ ունեցաւ ներկայացնելու Նորին Օծութեանը դպրոցի
տեսչուհի օր. Գայիանէ Քալանթարեանը: Վեհափառ Վաթուղի-
կոսը բարեհաճեց մտնել դա՛հլիճը, ուր շարուած էին աշակեր-
տուհիք: Աշակերտուհեաց խումբը երգեց «Բօբէ» երգը: Եր-
գից յետոյ դպրոցի հայոց լեզուի ուսուցիչ պ. Յ. Նազարեանը
կարդաց հետեւեալ ճառը:

ՎԵՀԱՓԱՐԱՆԻ ՏԵՐ.

Վեհ ու վսեմ է այս օրս դպրոցիս համար, որ ահա երջանկացած է իւր
անշուք յարկի տակը Վեհիդ շնորհաբեր գալստեանը արժանանալով Թէ-
պէտ մի փոքրիկ դպրոց շատ աննշան տեղ է բռնում ազգաշինութեան այն

մեծ գործում, որի կառավարութեան ղեկը գործած է Գերայդըն Անկապարիդ Ս. Աջի մէջ, սակայն քանի որ անձիւր ու անճայր ուղիւնոսներն էլ մանր կաթիլներից են գոյացած, — սոյն դպրոցն էլ յանուն այն հարկւրաւոր դպրոցների, որոնք տարածուած են ի սփիւռ, Հայաստանեայց աշխարհիս և որոնց՝ հանգամանքների բերմամբ վիճակուած չէ ազգի ամենամեծ և սրբափայլ Հիւրիդ՝ ընդ նմին և ազգագետիդ անձկալի տեսութիւնը վայելել, — սրբազան պարտականութիւն է համարում իւր անսահման բերկրութիւնը յայտնել հայ դպրոցների և առհասարակ հայ գաղութեան ԱԵՏ Գլխիդ, Բայց մեր դպրոցը նաև այն կողմից է բաղդաւոր, որ ոչ միայն ուրիշ հարկւրաւոր դպրոցների պէս գտնուում է ԱԵՏափառութեանդ բարձրագոյն հովանաւորութեան ներքոյ, այլ և այն կողմից, որ սորա հիմնաքարը դրուուած է Գո սրբազան աշուղ Առաջնորդական աջդ գոյութիւն տուեց սորան. թո՛ղ ուրեմն Հայրապետական Աջդ զօրացնէ ու մշտնջենաւորէ այդ գոյութիւնը: Մի տարի ևս, և ահա՛ Հայ Օրիորդաց դպրոցներից ամենահներից մէկը՝ Ս. Գայիանեան ուսումնարանը պէտք է մտնի իւր կենսքի քսաներորդ դարեշրջանը. քսանամեայ պատկառելի հասակը պէտք է ակնածելի կացուցանէ սորան յաջս ամենեցուն:

Աստուածընտիր Հայրապետ, Եկեղեցին է՝ ասում ենք անդադար, այն խարխուլը, որի վերայ պէտք է փարի Հայութիւնը՝ նորանում իւր փրկութիւնը գտնելու համար. եկեղեցին է՝ միշտ լսւում է՝ այն լատափախտը, որ Հայութիւնը պէտք է հասուցանէ անբոյթ և խաղաղ նաւահանգիստը. սակայն չպէտք է մոռանանք, իհարկէ որ եկեղեցւոյ նախագաւիթն էլ դպրոցն է. Դա մի նուիրական գործարան է՝ որ փոխ առ փոխ նոր նոր անդամներ է ուղարկում եկեղեցւոյ Ս. ծոցը. և ո՛րքան թարմ ու խելացի մտքերով են լինում տոգորուած այդ ընծայիւլները, ո՛րքան ազգային է հղած այն կաղապարը, որի մէջ ձուլուած են այդ նոր ընծաները, և ո՛րքան ջերմ է եղած այն բովբը, որի միջով անցել զտուել են դոքա՝ — այնքան և երաշխաւորութիւն կայ, որ Եկեղեցին՝ այդ բառի կրօնական նշանակութեամբ պէտք է աւելի անդրդուելի ու անասան մնայ, պէտք է աւելի հաստատուն հիմք ունենայ Հայութեան բոլոր խաւերի մէջ, և որ նշանաւորն է՝ եկեղեցին Հայութեան սիրտը իւր պատուանդանը պէտք է չինի:

Յետ եկեղեցւոյ ս. աւագանի, որի մէջ վերստին ծնանում է Հայութիւնը՝ զՔրիստոս զգնելով, դպրոցը երկրորդ աւագանն է, որտեղ ընկղմւողը՝ նման հնոյն Սելուլամի աւագանի՝ քրիստոնէութեամբ ստացած Հոգւոյն Սրբոյ շնորհները շահեցնում ու բազմապատկում է ուսուցչի հետ ուսանողի ունեցած մտաւոր տուր և առի մէջ:

Ի մի բան ապրելով դպրոցում՝ գրկած ունինք Եկեղեցին, ժամանակ է արդէն, որ «դպրոց» ու «եկեղեցի» բառերը երկու միմեանցից անբաժան գաղափարներ յղացնէին մեր մէջ, վասն զի առանց եկեղեցւոյ, առանց եկեղեցւոյ վարդապետած բարոյական սկզբունքների դպրոցը, և առանց դպրոցի ընծայած լուսամտ անդամների եկեղեցին, — մէկը առանց միւսի:

Հայի գոյութեան, Հայի յառաջագիւնութեան համար մի զգալի դատարկութիւն է ներկայացնում:

Այս է ահա, որ քաջապէս ըմբռնելով՝ արթուն Հովուապետը՝ Ս. Լուսաւորչի Գահը բարձրանալու օրիցդ ի վեր դպրոցն է եղած Բո ամենամեծ հոգացողութեան առարկան: Հայրապետութիւնդ այդ նկատմամբ շատ տխուր սկիզբն ունեցաւ. սակայն ս. Սահակների և Ներսէսների արժանաւոր Յաջորդ՝ Հայրապետական Գաւազանը առաւել ծանր պարագաների մէջ ձեռք առած լինելով՝ արդեամբ ցոյց տուիր, որ ազգը ի գէմն իւր հազարաւոր մանկանց՝ զուր չէ իւր փրկութեան ապաւէնը իմաստուն կառավարութեանդ և հզօր Աջիդ մէջ որոնում: Հազարաւոր մանկանց առաջը տարիւկէս փակ մնացած դպրոցների դռները Վեհիդ եռանդուն ջանքերով բացուեցան, բանալով իրանց ետեւից ազգային ոգւով ապրելու կեանքի դռները: Այդպէս ահա, երբ ազգի Հայրապետը զոյգ ընդ «եկեղեցի» բառին առաջին անգամ արտասանեց «դպրոց» բառը, այն ըրպէից նա լուծեց Հայի գոյութեան հարցերից ամենադժուարինը, այն վայրկենից արդէն գծադրեց նա այն ուղին, որ կողմը պէտք է ազգը ուղղէր իւր քայլերը՝ իրան շրջապատող թանձր խաւարի մէջ լուսոյ ջահը գանկելու համար:

Վեհագոյն Հայր, ազգային տան լուսաւորութեան ջահը կազմող կայծերից մէկն է ահա, որ պահում է իւր մէջ սոյն դպրոցը: Վառ է, բորբոք է, ուրեմն, այդ կայծը Բո «աստուածային կայծակներով» վասն զի «ծրագ է բան Բո ոտից մերոց, և լոյս տայ շաւղաց մերոց»:

Վեհափառ Հայրապետը, օրհնելով դպրոցի սաներին և նորա մէջ գործող անձանց, յիշեց, որ Ս. Գայիանեան դպրոցը իւր ներկայ փիճակով պարտաւոր է մի խումբ ազնիւ երիտասարդների աշխատութեան, որոնք թէեւ զուրկ էին նիւթական միջոցներից, բայց իրանց յոյսը Բարձրելոյն վերայ դնելով հիմնեղին սոյն դպրոցը, սր մինչև այժմ շարունակում են համերաշխութեամբ և սիրով կառավարում են:

Այնուհետև դպրոցի երկու աշակերտուհիք ներկայացրին նորին Վեհափառութեան աշակերտուհեաց ձեռագործը՝ «Խորհրդաւոր ընթրիք» պատկերը. որ գեղեցիկ ոսկեղօծ շրջանակով էր պատած: Դպրոցի տեսչուհին խնդրեց ընդունել այս ձեռագործ պատկերը ի յիշատակ անմոռանալի այցելութեան նորին Սրբութեան: Վեհափառ Տէրը բարեհաճեց ընդունել այդ պատկերը: Նորին Օծութիւնը, ուղղելով իւր խօսքը տեսչուհուն, պատուիրեց նորան զարգացնել աշակերտուհիների մէջ համեստութեան զգացմունքը և տնարարութեան սկզբունքը, որպէս զի պիտանի զաւակներ լինին իրանց ծնողաց և հասա-

րակութեան: Ապա հարցնելով, թէ ինչ ծրագրով է կատարուում գասառութիւնը դպրոցի մէջ և ստանալով՝ պատասխան թէ այն, որ ինքն բարեհաճել է հաստատել ի գործադրութիւնը բոլոր հայոց ծխական դպրոցների, Վեհափառ Հայրը պահպանելով օրհնեց աշակերտութեաց և 25 բոլոր այցելութիւնից յետոյ թոյլեց դպրոցը:

Ժամի 11-ին Նորին Վեհափառութիւնը բարեհաճեց այցելել Մարիամեան—Յովնանեան վարժարանն:

Վարժարանի ծառագարդ և ընդարձակ բակում, դարպասից սկսած մինչև տան մուտքը, երկու շարքով կանգնած էին ցանկալի Հիւրին ակրնկալու մի կողմից իշխանուհի Արղիսթեանց մայրապետը՝ կուսանաց հետ միասին, միւս կողմից՝ ուսուցիչներն և վարժուհիները:

Վեհափառ Հայրապետը վարժարանի գաւիթը մտաւ թէ չէ, կոյսերը մօտեցան Նորին Սրբութեան Աջը համբուրելու. նոյնն արին ուսուցիչներն և վարժուհիները, որոնց անուններն այդ միջոցին մի առ մի Նորին Վեհափառութեան ասելուն պատիւ ունեցաւ ուսումնարանի տեղուհի Ռ. Փ. Վարդանեանը:

Այնուհետև Վեհափառ այցելուէն առողջ առողջ քայլերով բարձրացաւ վարժարանի երկրորդ յարկը, ուր մեծ սրահի չորս պատի երկայնութեամբ տողուած էին դպրոցի սանիկները: Դո՛ւքա Օժեպլ Հիւրին նշմարելուն պէս հնչեցրին օգը «բաբէ» երգով: և Նորին Սրբութիւնն ամենքին օրհնութիւն շնորհեց:

Գեղեցիկ էր այդ տեսարանն և մի հանճարեղ վրձինով կտաւ ի վրայ գրոշմուելու արժանի: Այնպարդ Հայրապետն իւր օրհնասփիւռ Աջը մեկնած և շուրջանակի իւր տեսութեան կարգով ինդութիւնից և բերկրանքից սրտատրով հայ մանկովն: Սրահից Վեհափառն անցաւ պատկերազարդ գաջիճն և հաճեցաւ կարմիր սեղանի առջև բազմել: հրուսերելով հասել և մայրապետին երգը լսեց:

Այդ միջոցին դպրոցիս վարժուհի և նախկին աշակերտուհի օր. Աղնիւ Յակոբեանը հետեւեալ սրտառուէ ուղերձը կարդաց Նորին Օծութեան:

ՄՐԲԱԶՆԱՍՈՒՐԻ ԳԱՅՐԱՊԵՏ

Ուրախ է և երջանիկ Մարիամեան Յուսեփեան ուսումնարանս, որ արժանանում է այսօր, վայելել 26-րդ Վեհափառութեան, Ամենայն Հայոց Սրբազնագոյն Աթոռապետի բարեգործ և շնորհաբեր այցելութիւնն. և ահա այսու ազագուստ այս կրթական մեծ յարկին տակ՝ յաճախող մեր ամենքին ղրացած սրտագին և անպատմելի ուրախութիւնն ու ցնծութիւնը, ահա ահա սիկ չեմ վատահանում սփռել յոտս 26-րդ Վեհափառութեան ի գիմաց վարժարանիս:

Այսօրուայ քաղցր յիշատակի հետ միասին անջնջելի պիտի մնայ մեր սրտերում՝ 1886 ամի Սեպտեմբերի 1ը, երբ բացուեցան կրկին մեր առաջ Հայ ուսումնարանների դռները, որոնք մի յայտնի ժամանակ փակուած մնալով խոր տխրութեամբ էր համակել իւր խեղճ սաներին, նոցա վերաբացման արտադրոյթ և անհամբեր սպասում էր հայ մանկուն: 26-րդ Վեհափառութեան հայրախնամ ջանիք և աշխատութեամբ էր միայն, որ յաջողուեց մեզ ունենալ կրկին մեր ուսումնարանները: 26-րդ Վեհափառութեան շնորհիւն էր, որ կրկին կենդանութիւն ստացան այս լուսոյ տաճարները: Աւստի մեր այս արտասովոր ուրախութիւնը, որ փառում է ամենիս երեսին, աղերսում ենք. Ողջ Վեհափառ Տէր, բարեհաճեցէք ընդունել իբրեւ մի անկեղծ հաւատարմ մեր երախտագէտ ղրացմունքների: 26-րդ Հայրապետական այն մեծ խնամքն ու հոգացողութիւնքն, որ միշտ աածում էր բոլոր հայ ուսումնարաններին, ի թիւս որոց և սոցն ուսումնարանիս մասին, յաւիտեան անջնջելի պիտի գրոշմուն հայ մանկաւոյ երախտագիտութեամբ ղեկուն հոգւոյ մէջ:

Եւնարհելով երախտագէտ սրտով 26-րդ Վեհափառութեան առաջ, Ողջ Սուրբ Հայրապետ, խնդրում ենք որդիական սրտով բաշխել առատապէս ամենքիս, 26-րդ Հայրապետական Սուրբ Օրհնութիւնը, մեզ՝ ի քաջակրթութիւն և ուսումնարանաց՝ ի յարատեւութիւն:

Իսկ մենք, ողջ պաշտօնակիցք և աշակերտողիք բարձրացնելով մեր ձեռքերը դէպի երկինք, խնդրեմք միապերան Ամենակրողից, որ պսակէ՝ նորին Վեհափառութեան ամեն ջանքն ու գործերը, երկար և խաղաղաւետ կեանք պարգեւէ՝ նորին Սուրբ Օծութեան, յօգուտ Հայ ազգիս և ի պայծառութիւն Հայաստանեայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցւոյ, ուսումնարանաց՝ նորին և ուսանող մանկաւոյն:

Օրիորդի ճառը խոր տպաւորութիւն գործեց հանդիսականների վրայ և ակնյայտի երևում էր, որ Վեհափառ ունկնդիրն էլ յուզուեցաւ Իրան ուղղուած որդիական երախտագիտութեան այդ անկեղծ ու ջերմ խօսքերից: Օրիորդի համար մեծ բաղդաւորութիւն էր, որ երբ նա իւր յատկեքն աւարտեց, Վեհափառ Հայրապետը բարեհաճեցաւ նորան իւր մօտ կանչել:

օրհնել և ձեռքից թուղթն առնելով, հարցնել՝ «Ի՞նչդ ես գրել այս ճառը»։ Պատասխանն էր համեստ «այո»։

Այա թէ Նորին Օծութիւնն ոտքի ելաւ և ասաց, թէ Մարիամեան—Յովնանեան ուսումնարանը հանգուցեալ Յովհաննէս Յովնանեանի գործն է, թէ նա իբրեւ հարուստ մարդ իւր կենդանութեան ժամանակ շատ բարիք կատարեց, յետ մահուան էլ մեծ գանձ թողեց ժողովներին։ Բայց թէ իւր անունը միայն մի գործով կը յաւերժանայ մեր ազգի մէջ, և յատկապէս այս վարժարանով, որին Աստուած յարատեւութիւն պարգևէ։

Այս հակիրճ բանախօսութեան Աեհափառը յարեց մի «հոգւոյն հանգուցելոյ» և մօտենալով ննջեցեալի կենդանագրին։ Խորհրդաւոր լուութեամբ երկար դիտեց նորա գէմքի գծերը...

Դահլիճից չմեկնած Աեհափառը դարձաւ մայրապետին այս խօսքերով. «Վարժարանիս սւսումնական յառաջադիմութեան մասին վստահ եմ, որ ըստ արժանւոյն կը հոգան ուսուցիչները, վարժուհիներն և տեսուչը։ Իսկ ձեզ յատուկ երեք բան եմ պատուիրում—շարունակ փոյթ տանել, որ աշակերտուհիները համեստ լինին, գործասէր լինին, տնտես լինին»։

Յետոյ Նորին Օծութիւնը դարձեալ մտաւ մեծ սրահն և ծայրէ ծայր անցնելով աշակերտուհիների երկար շարքերի առջևից, կնքեց իւր այցելութիւնը «Պահպանիչով» և հայրական օրհնութեամբ։

Վարժարանի արգոյ հոգաբարձուներից միայն մէկը բաղդ ունեցաւ դիմաւորելու Աեհափառին ուսումնարանի շինութեան մէջ, և դա էր մեծապատիւ պ. Յովհաննէս Խաթիսեանը։ Միևնորդ, քաղաքից բացակայ լինելով, ներկայ չեղան ընդունելութեան հանդիսին։

Եւ ապա թէ 11½ ժամին մեր Աեհափառ Տէրը մեկնեցաւ Մարիամեան—Յովնանեան վարժարանից, թողնելով դորա բաղմաթիւ սանիկների և խոնարհ պաշտօնեաների սրտի մէջ ամենաբաղքը յիշատակ, որ յաւիտեան անջնջելի կը մնայ։

Ժամի 12 ին մօտ, Նորին Աեհափառութիւնը բարեհաճեց այցելել Ս. Նշան եկեղեցւոյ դպրոցը, որ գտնւում է Հայուհեաց Բարեգործական Ընկերութեան հովանաւորութեան ներ-

քոյ և կառավարվում է այդ Բնկերութեան միջոցներով: Դպրոցի պատշգամբի վերայ շարուած էին Բնկերութեան Վարչութեան անդամները, փոխանդամները և դպրոցի ուսուցչուհիները: Թեմիս Առաջնորդ Գերապատիւ Արիստակէս Սրբազան եպիսկոպոսը, որ մի և նոյն ժամանակ Բնկերութեան պատուաւոր Նախագահ է, ներկայացրեց Նորին Օծութեան Բնկերութեան Վարչութեան ատենապետուհուն իշխանուհի Կատարինէ Բէհբութեանին, որ իւր կողմից էլ ներկայացրեց Վարչութեան անդամներին, փոխ անդամներին և դպրոցի աւագ վարժուհուն և վարժուհիներին: Նորին Օծութիւնը մուտք գործեց դպրոցի դահլիճը, ուր արդէն շարուած էին դպրոցի աշակերտուհիները և երգում էին «Բաբէ» երգը: Երգից յետոյ դպրոցի աւագ վարժուհի օրիորդ Վարվառէ Զոհրաբեանը բաղդ ունեցաւ ներկայացնել Ն. Օծութեան դպրոցում աւարտող աշակերտուհեաց, որոնք այժմ Բնկերութիւնից առանձին հիմնուած կար ու ձեւի դպրոցում շարունակում են իրանց ուսումը, մասնագիտօրէն ուսանելով ձեռագործի բոլոր ճիւղերը: Մի և նոյն ժամանակ, այդ աշակերտուհեաց կողմից խնդրեց բարեհաճել ընդունել իբւ ընծայ նոցա ձեռագործի պտուղը՝ մի սփռոց և մի բարձ: Սփռոցը և բարձը սեւ թաւշեայ էին, որոնց վերայ մետաքսեայ թելերով գործուած էին շատ ներդաշնակ գոյներով ծաղիկներ և մէջը մի զամբիւղ՝ լի ծաղիկներով: Նորին Օծութիւնը բարեհաճեց յայտնել, որ «ուրախութեամբ ընդունում է այդ ընծան»: Այնուհետեւ Նորին Օծութիւնը ցանկութիւն յայտնեց իմանալու, թէ ո՞ր թաղերից են գլխաւորապէս դպրոցի սաները և ոտանալով պատասխան, թէ մեծ մասը նոցանից Հաւլաբարից և քողաքիս յետ ընկած թաղերից են, պահպանիչով օրհնեց նոցա և Բնկերութեան անդամներին, որոնք մեծ եռանդով և քանքով առաջ են տանում այսպիսի մի սուրբ գործ, որով առ յաւիտեան երախտապարտ են կացուցանում Թիֆլիզի քաւոր դասակարգի ծնողաց, տալով նոցա պիտանի զաւակներ: Այնուհետեւ Նորին Սրբութիւնը բարեհաճեց աչքի անցնել դասասանները և իմանալով, որ դպրոցը միայն երեք բաժանմունք ունի առանց զուգընթացների՝ Բնկերութեան միջոցների սղութեան պատճառաւ, յոյս տուաւ Վարչու-

Թեանը եռանդով և աշխատութեամբ շարունակել իրանց գործըն, տաելով, որ միջոցներն իրանք իրանց կը գան, երբ Թիֆլիսի Հայ Հասարակութիւնը իրօք կը համոզուի Ընկերութեան կտուարած՝ սուրբ գործի կարեւորութեան մէջ:

Այն այցելութեան միջոցին Ընկերութեան Վարչութեան ատենապետուհի իշխանուհի Բէհրութեանը այդ օրը իմանալով, որ նորին Օծութիւնը, նախընթաց, այն է կիւրակէ օրը նշանակած է եղել ընդունելու իւր մօտ Վարչութեան անգամներին, որպիսկան ներդրութիւն ինգրեց, որ թիւրիմացութեամբ զրկուել են նոքա այդ բաղդից: Վեհափառ Տէրը ժպտալով պատասխանեց իշխանուհուն հետեւեալը. «Ես, ի հարկէ, ներում են ձեզ, որ դուք չեկաք Ինձ մօտ, բայց Ինձ դուք չէիք ներիլ, եթէ ես չը գայի ձեզ մօտ»:

Վեհափառ Հայրապետի այցելութեան միջոցին ուսումնարանների շուրջը խոնուած էին բազմաթիւ արք և կանայք, որոնք անհամբեր վախազում էին նորին Սրբութեան Ս.Յ. համբուրել և օրհնութիւնը վայելել: Ամենքն էլ արժանացան իրանց բազմանքին:

Միաբան Ս. Աստուածածնի եկեղեցւոյ Մեղրեցւոց Շուշի քաղաքի Բարեկ. Մինաս Բահանայ Մինաս Վարդապետեանց սկսած 1885 թուից ամ քսոտ ամէ նուիրած է յօգուտ Մայր Աթոռոյ Ս. Էջմիածնի և յանուն վանիցն սրբոց Յակովբեանց երուսաղէմի հինգ հինգ րուրի, խոստանալով շարունակել գայն ցմահ իւր, որին Աստուած վարձահատոյց եղիցի:

ԴԱՅՏՈՆԱԿԱՆԲ

ՔԱՂՈՒԱԾՔ ԶՕՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆՑ ՍԻՆՕԴԻ

Սեպտեմբերի 19 ին Ս. Սինօղն պատուիրեց Երեւանայ Հայոց Առնխատարիային արձակել Մրենոյ վանուց վանահայրութեան պաշտօնից տիրացու Յակոբն Ասիւնջեանց իւր անընդունակութեամբ և անհոգ ծառայութեան համար և նորա տեղն նշանակել վանահայր Խժ կոնի վանուց Յակոբ Վարդապետն:

22 օգոստ. Ս. Սինօզն հիմնուելով Երևանայ Վիճակային Կոնսիստորիայի յայտարարութեան վերայ համար 2544, հրամայեց թոյլ տալ Նախիջևանի Ս. Նրորդուլթեան եկեղեցին վերանորոգել իւր ունեցած 1200 ռուբ. եկեղեցական դրամովն, իսկ սակասորդն լրացնել հանգանակութեամբ տեղական ժողովրդոց, որի համար քնարել շինութեան հոգաբարձուներ և տալ նորանց ժապաւիճեալ սոմար:

29 օգոստ. Ս. Սինօզն հիմնուեցելով Երևանի Թեմակալի փոխանորդ Գեր. Սուքիաս Եպիսկոպոսի յայտարարութեան վերայ համ. 647՝ ենթարկեց ՂՄեորովը քահանայն Գեորգիոս գեղջ ծախեալ փիճակին չորս ամսեայ ապաշխարանաց առ դրան եկեղեցւոյն՝ իւր անարժան վարմանց համար եկեղեցւոյ Ս. սպասուց հետ, և անհոգութեանց իւր քահանայական կոչման մէջ:

29 օգոստ. Ս. Սինօզն հիմնուելով Վրաստանի և Խմէրէթի հայոց Վիճակային Կոնսիստորիայի յայտարարութեան վերայ համ. 3236, թոյլատրեց նմին ենթարկել Երկամեայ եկեղեցական ապաշխարանաց Ախալցխոյ Յովհան քահանայն Յարօյեանց նորա ծննդական իւրրդախ վկայական տալուն համար:

31 օգոստ. Ս. Սինօզն վեցամսեայ ապաշխարանաց ենթարկեց առ դրան եկեղեցւոյն, Աշտարակայ Գրիգոր քահանայն Տ. Գրիգորեանց, որ պսակ դրած է անչափահաս Առաքել Կարապետեանին ընդ օրիորդ Հռիփսիմէի Անտօնեանց:

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՔ.

Տփլիսու մարմաւի լիակից դուքս Եկոն Եւ. Գաճաւալում Էն Կենդր. գրովածառանոցում Սահակ Քահ. Սահակեանի աշխատասիրած Ս. Պատմութիւն, հին ուխտի (աշակերտների և աշակերտուհիների համար) որի գինն է 30 կոպ. և Դասագիրք Կրօնի (ուղեցոյց հայ կրօնւսոյցների համար 14 պատ.

կերներով և 3 քարտէզներով, գինն է 1 ր. 75 կ. երկուքն ևս Տփիսիսի Ընկ. հայերէն գրքերի հրատարակութեան արգեամբ հրատարակուած են:

Արժ. Սահակ Քահանայի աշխատասիրութիւն արժանի է գովութեան և գնահատութեան, որովհետեւ կրօնի դասագրքերի մէջ առաջին կարելի է համարել այժմեան մանկավարժական տեսակէտից նայելով:

Լեզուի մաքրութեան և նիւթի յարմարաւոր դասաւորութեան, իբրեւ տպացոյց կրնայ համարուել Արարատի Սեպտեմբերի մէջ հրատարակուած Արժ. Տէր Հօր մի յօդուածն Անուանի «սրբի վերնագրով» որի վերայ կուղղենք ընթերցողների ուշադրութիւնն:

Խմբագրութիւնս շնորհակալութեամբ սուացաւ

Ա. ԶՐՈՅՅՆԵՐ՝ բնական պատմութիւնից մասն Ա. աշխատութիւն Պ. Ս. Փիլոյեանցի, տպուած է Տփիսիս Մ. Դ. Ռոտինեանցի տպարանում, գինն է 40 կ. ծախվում է Տփիսիս կենդրոնական և Աղբիւրի գրավաճառանոցներում, Նոր Բայազիտում աշխատասիրուի մօտ:

Բ. ԲՆԱԼՈՒԾՈՒԹԻՒՆ Բերնշտէյնի, քիմիայի նշանակութիւնը գործնական կեանքում, թարգմանութիւն Սմբատ Մուշեղեանցի. տպուած է Տփիսիս Մ. Վարդանեանցի տպարանում, գինն է 80 կ.

Վ Ր Ի Պ Ա Յ

Սոյն թուոյ երես 616 փոխանակ գրուելու «հոգեհանգիստը կատարուեց հանգուցեալ Հայրապետի գերեզմանի վերայ», գրուած է Ճեմարանի հանգիստարանում:

Նախագուման հրճոհ	—	25
Շարական ձեռագ	2	—
Աւետանէս եպիսկոպոսի պատմութիւն	1	—
Պատմութիւն ժողովոց Հայաստանեայց եկեղեցւոյ	—	20
Պատմութիւն Խաչատրաց	—	20
Պատմութիւն Հայոց Ահապատանի	—	20
Պատմութիւն Հաւատարմի փանուց ի Շիրակ	—	20
Պատմութիւն Աւանայ	—	20
Պարտաւճար Արմէօն Կաթողիկոսի	1	—
Ջամբա պատմութիւն Արմէօն Կաթողիկոսի	1	—
Սողոմո Ռաւթի	—	50
Սկզբունք բուսաբանութեան	—	15
Վաղարշապատ	—	20
Վիճակագրական տեղեկութիւնք եկեղ. — ծխ. ուսում — նարանայ Հայոց	1	—
Տօնացոյց	2	—
Քնար Մշակոյ և Վանեցւոյ	—	20
Քրիստանէական վարդապետութիւն Ս. Կնունւոյ	1	—
Օգիւնաբանութիւն	—	20
Օրացոյց 1889	—	20
Օրացոյց առիտակ չորս Հարիւր ամեայ	—	5

Առասւածաբանութիւն Ալբերտի	—	50
Եօթն խօսք առ աղայս	—	20
Թուսթանութիւն զարգացելոց Ա. Գալֆայեան	—	50
Թաթիւն Գեորգի	—	50
Ենկիլիլիլի	—	20
Լսողան Աւագ սերաթ	—	10
Առումն Կ. Պալագ	—	10
Արեւ	—	10
Ջարիկ	—	10
Երկու եւ Երկնայինք	—	10
Հախիւմէ կայս	—	10
Հնութիւնք եգիպտոսի	—	10
Մեծն Ներսէս	—	10
Ս. Խաչ	—	10
Տօն ծննդեան	—	10
Խաչաբանութիւն Հայկաբանութեան	—	20
Կոյուն ընծայութեան	1	—
Համառօտութիւն անցից Ս. Լեւոնիանի	—	20
Աւղղագրութիւն	—	20
Վիպասանութիւն երկնային մարմնոյ	—	30
Պարապմանց Կիւրի	1	—
Պատմութիւն Սէրէոսի	—	50
Օրէնք Վայելուէ կենցաղաւարութեան	—	20

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՔ

Մամուլի տակից դուրս եկան

Ե. Դասադիրք Արօնի Ե. տարուայ՝ ուսումն. Հայոց եկեղեցական ծխական ուսումնարանների՝ համաձայն ամենայն Հայոց Ա. Եհափառ Աթուղիկոսից հաստատուած ծրագրի. աշխատասիրութիւն Գիւտ քահանայի Եղանեան գինն է 15 կոպ:

Բ. Նախադուռն Արօնի ճշմարիտ և սուրբ հաւատոյ հին և նոր ուխտի եկեղեցւոյ, աշխատասիրութիւն Սարգիս Ե. քահանայի Եղաջանեանց գինն է 25 կոպ:

Գ. Չեռաց Տօնացոյց հայաստանեայց ս. եկեղեցւոյ՝ ի վերայ ընտիր թղթոյ. գինն է 2 րուբլի:

Դ. Օրացոյց 1889 ամի. գինն է 20 կոպ:

Յանկացողները թող դիմեն մերձաւոր Հոգևոր իշխանութեանց—վիճակային կոնսիստորիայից, Հոգևոր կառավարութեանց, Գործակալաց, և Տփլիսի՝ Անդրօնական դրավաճառանոցին, Երևան՝ պ. Աւրապետ Դադամեանին, և Տպար. Ժողովին ի Սուրբ Էջմիածին:
